

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Μνημεία της Κρήτης. Η Διαφοροποίηση της Χρήσης τους και της Πολιτιστικής τους Διαχείρισης στο Πέρασμα των Χρόνων. Η συμβολή της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών

Δημήτριος Μαθιουδάκης

Επιβλέπων Καθηγητής
Στυλιανός Λεκάκης

Μάιος 2016

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη**

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Μνημεία της Κρήτης. Η Διαφοροποίηση της Χρήσης τους και της Πολιτιστικής τους Διαχείρισης στο Πέρασμα των Χρόνων. Η συμβολή της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών

Δημήτριος Μαθιουδάκης

**Επιβλέπων Καθηγητής
Στυλιανός Λεκάκης**

Η παρούσα πτυχιακή εργασία υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση πτυχιακού τίτλου σπουδών στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πολιτιστικής Πολιτικής & Ανάπτυξης από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Σπουδών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Μάιος 2016

Περίληψη

Στόχος της ακόλουθης μεταπτυχιακής διατριβής είναι η ανάδειξη της αθόρυβης πλην σημαντικής δραστηριότητας της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών (EKIM), επιστημονικού σωματείου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, προς όφελος νεοτέρων μνημείων της Κρήτης, που χρονολογούνται κατά βάση από την περίοδο της Ενετοκρατίας και εντεύθεν.

Η εν λόγω μεταπτυχιακή διατριβή εστιάζει αφενός στην παρουσίαση άγνωστων πτυχών της τοπικής ιστορίας και της εξέλιξης της πολιτιστικής διαχείρισης από τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες ως τη σύγχρονη εποχή, με σημείο αναφοράς τη δράση της EKIM, και αφετέρου στην ανάδειξη της φροντίδας της Εταιρίας για τη διάσωση μνημείων του νησιού. Μια ανασκόπηση τέτοιου τύπου είναι άλλωστε απαραίτητη για την επανεξέταση του στρατηγικού σχεδιασμού της πολιτιστικής διαχείρισης του τόπου. Η ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας –διαμέσου της αναδίφησης της τοπικής ιστορίας– γύρω από καίρια ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης αποτελεί έναν ακόμη στόχο της εργασίας.

Δεδομένου ότι η δράση της EKIM υπέρ των μνημείων της Κρήτης είναι ιδιαίτερα συστηματική και πολυσχιδής κρίνεται σκόπιμο να διασαφηνιστεί ότι η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια αποτύπωσης της δράσης της Εταιρίας προς την κατεύθυνση αυτή, και θα εστιάσει στην πρόοδο που συντελέστηκε ιδιαίτερα στον νομό Ηρακλείου, τόπο ίδρυσής της και χωροθέτησης των περισσότερων δραστηριοτήτων της.

Πυρήνα της διατριβής αποτελεί το έργο της EKIM προς όφελος μνημείων -που σε πολλές περιπτώσεις συνδέθηκε εμφαντικά με τη διαφοροποίηση της χρήσης τους και της ευρύτερης διαχείρισής τους - όπως άλλωστε αναφέρει και ο τίτλος της μεταπτυχιακής διατριβής. Δεν θα εξαντληθεί ωστόσο αποκλειστικά στη χαρτογράφηση του πεδίου αυτού, καθώς η πολυδιάστατη συμβολή της EKIM στον τομέα του πολιτισμού σημαδεύτηκε όχι μόνο από την πρόθεση της Εταιρίας να αναδείξει τον μνημειακό πλούτο της νήσου αλλά και να τον εμπλουτίσει τελικά μέσα από την απευθείας ανάθεση δημιουργίας μνημείων, γεγονός που οδήγησε στη διαφοροποίηση του δημόσιου χώρου εν γένει και την επέκταση του πολιτισμικού κεφαλαίου του τόπου. Τέλος, γίνεται αναφορά στο ευρύτερο επιστημονικό έργο της EKIM προς όφελος κρητικών μνημείων.

Abstract

Main aim of the following MA thesis is to highlight the silent yet significant activity of the Society of Cretan Historical Studies (SCHS), a scientific non-profit association, whose diligent work was particularly beneficiary for Cretan monuments, dating mainly from the Venetian period onwards.

This thesis focuses also on the presentation of unknown aspects of local history and the evolution of cultural management from the first postwar decades to modern times, with reference to the SCHS actions and the demonstration of its critical role for the preservation of the island's monuments. A review of this type is indeed necessary to assess the strategic planning of future cultural management in Crete. Raising awareness in the local communities -by mapping local history- around key cultural management issues is another objective of the thesis.

Since the SCHS activities in favor of Cretan monuments were highly systematic and multifaceted, it would be necessary to clarify that this thesis is a first attempt to describe the Company's presence in that field, and will focus on the area of Heraklion, founding place and location of the majority of SCHS activities.

As it was mentioned above the MA thesis focuses on the SCHS activities in favor of Cretan monuments, which in many cases were strongly associated with the change of their use and management, as it is proposed in its title. However, it will not solely showcase the mapping of this area, as its multidimensional contribution to the field of culture was marked not only by the SCHS intention to enhance the monumental abundance of the island but also to enrich it by assigning to artists the creation of modern monuments, a fact that led to the diversification of the public space in general and the extension of Crete's cultural wealth. Finally, a short reference will be made to the SCHS broader scientific work in benefit of Cretan monuments.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή μου κ. Στέλιο Λεκάκη για την πολύτιμη καθοδήγησή του ως προς την υλοποίηση της εν λόγω μεταπτυχιακής διατριβής.

Ειδικά ευχαριστήρια θα ήθελα επίσης να απευθύνω, στον Αλέξη Καλοκαιρινό, Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΚΙΜ, την Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη, Γραμματέα του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΚΙΜ και τα υπόλοιπα μέλη του Δ.Σ. της Εταιρίας, για τη βοήθειά τους ως προς την ολοκλήρωση του ανά χείρας πονήματος.

Η αποπεράτωση της μεταπτυχιακής διατριβής δεν θα είχε τέλος υλοποιηθεί χωρίς την υποστήριξη του επιστημονικού προσωπικού του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, και πιο συγκεκριμένα της κυρίας Εύας Γραμματικάκη, Διευθύντριας του ΙΜΚ, της Ντενίζ-Χλόης Αλεβίζου, Αναπληρώτριας Διευθύντριας, Επιμελήτριας Βιβλιοθήκης και Αρχείων της ΕΚΙΜ/ΙΜΚ, της Αγγελικής Μπαλατατζή, Επιμελήτριας των Εθνογραφικών Συλλογών της ΕΚΙΜ/ΙΜΚ και του Αγησίλαου Καλουτσάκη, Επιμελητή των Ιστορικών Συλλογών της ΕΚΙΜ/ΙΜΚ, τους οποίους και ευχαριστώ.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	1
Μεθοδολογική Προσέγγιση	3
Κεφάλαιο 1.....	4
Κρητολογικές Σπουδές	4
1.1. Η εξέλιξη των Κρητολογικών Σπουδών.....	4
1.2. Τα Κρητικά Χρονικά.....	7
Κεφάλαιο 2.....	9
Η ΕΚΙΜ.....	9
2.1. Όργανα της ΕΚΙΜ	10
2.1.1. Γενική Συνέλευση	10
2.1.2. Διοικητικό Συμβούλιο.....	10
2.1.3. Εξελεγκτική Επιτροπή	11
2.1.4. Μέλη της ΕΚΙΜ	11
2.1.5. Εκλογές	11
2.1.6. Πόροι της ΕΚΙΜ.....	11
2.2. Η μετάβαση στο σύγχρονο έργο της ΕΚΙΜ	12
Κεφάλαιο 3.....	14
Το Επιστημονικό Έργο της ΕΚΙΜ Για τα Μνημεία της Κρήτης	14
3.1. Οι Εκδόσεις της ΕΚΙΜ.....	14
3.2. Φωτογραφικό Αρχείο Μεσαιωνικών Μνημείων.....	16
3.3. Καταγραφή άγνωστων ναϊσκών της Κρήτης	17
3.4. Αποστολές περισυλλογής λαογραφικού υλικού	19
Κεφάλαιο 4.....	22
Μνημεία της Κρήτης.....	22
4.1. Ιστορικό Μουσείο Κρήτης.....	22
4.1.1. Το ιστορικό του κτιρίου	22
4.1.2. Η ίδρυση του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης	24
4.1.3. Το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης σήμερα	26
4.1.4. Κινητά μνημεία κτιρίων που δεν υπάρχουν πια.....	32
4.1.5. Η σημασία του ΙΜΚ και των συλλογών του στην ερμηνεία και την προστασία των μνημείων της Κρήτης.....	37
4.2. Η Βασιλική του Αγίου Μάρκου	38
4.2.1. Το ιστορικό του ναού	38
4.2.2. Η αναστήλωση της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου από την ΕΚΙΜ	41
4.2.3. Τα εγκαίνια του ναού και η διοργάνωση του Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου ..	44

4.2.4. Η πολιτιστική διαχείριση του ναού μετά την αναστήλωσή του	46
4.3. Η κρήνη του Ιδομενέα	48
4.4. Η Μονή της Παναγίας των Σταυροφόρων	49
4.5. Μωσαϊκό Χερσονήσου (Σαρακηνός)	51
4.6. Αξιολόγηση του έργου της ΕΚΙΜ για την προστασία νεοτέρων μνημείων	54
Κεφάλαιο 5.....	55
Αναθέσεις Μνημείων από την ΕΚΙΜ	55
5.1. Αναθηματική στήλη Νικηφόρου Φωκά	55
5.2. Προτομή Νίκου Καζαντζάκη	57
5.3. Η σημασία των αναθέσεων	59
Κεφάλαιο 6.....	61
Η περίπτωση του Αγροτικού Μουσείου	61
Κεφάλαιο 7.....	64
Κριτική Επισκόπηση του Έργου της ΕΚΙΜ	64
Επίλογος	66
Παράρτημα Α΄	68
Αρχαιακό Υλικό της ΕΚΙΜ.....	68
Παράρτημα Β΄	77
Φωτογραφικό υλικό	77
Βιβλιογραφία	105

Εισαγωγή

Είναι γεγονός ότι η δημόσια κουλτούρα και η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, στην Ελλάδα, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έχουν κατά μεγάλο ποσοστό συνδεθεί με τον αρχαιολογικό πλούτο της χώρας, την επιστροφή στην αρχαιότητα και την εξιδανίκευση εν γένει του κλασικού ελληνικού πολιτισμού, με πάγιο στόχο την αναμόρφωση και τον δυναμικό μετασχηματισμό του ρόλου της έννοιας του ελληνισμού στο πέρασμα των χρόνων (Ζορμπά 2014: 221-230).

Η ελάχιστη εμπνευσμένη -σε αντίθεση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά έθνη- πολιτιστική πολιτική του ελληνικού κράτους κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (περίοδο ίδρυσης της ΕΚΙΜ), που αναλώθηκε στην τόνωση του εθνικού φρονήματος μέσα από τη συστηματική φροντίδα του εθνικού παρελθόντος και ειδικότερα της προβολής της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και των τεχνών που υπακούν στα πρότυπα της υψηλής αισθητικής, κληδώθηκε από τις εμφυλιακές διαμάχες (1946-1949) αλλά και τον μετεμφυλιακό δυισμό που είχε διχάσει τη χώρα την περίοδο εκείνη (Ζορμπά 2014: 221-224).

Η αδυναμία του κράτους για την εφαρμογή αφενός αξιόλογης και αφετέρου ισόρροπης πολιτιστικής ανάπτυξης στις περιφέρειες (Ζορμπά 2014: 222-223), όπως επί παραδείγματι στην Κρήτη, έδωσε χώρο στην ανάδειξη νέων και παλαιότερων δυνάμεων, εν προκειμένω στο εσωτερικό του νησιού -το οποίο λόγω της καίριας γεωπολιτικής του θέσης αποτέλεσε χαρακτηριστικό σημείο συνάντησης διαφορετικών πολιτισμών στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου-, που ασχολήθηκαν συστηματικά με την προστασία, προβολή και αξιοποίηση των υλικών μαρτυριών του παρελθόντος.

Η διαμόρφωση του πολιτισμικού γίνεσθαι στην Κρήτη, από το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου κι έπειτα, σημαδεύτηκε από την (επαν)εμφάνιση στο προσκήνιο, λόγιων προσωπικοτήτων αλλά και δραστήριων συλλόγων και επιστημονικών σωματείων, όπως ο Φιλολογικός Σύλλογος *Χρυσόστομος* (Χανιά, 1899), η *Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών* (Ηράκλειο, 1951) και η *Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου* (Ρέθυμνο, 1965), η δράση των οποίων υπήρξε η βάση για την εξέλιξη του ευρύτερου κρητολογικού πεδίου και φυσικά τη διάσωση και ανάδειξη, ειδικότερα στην περίπτωση της ΕΚΙΜ, του μνημειακού πλούτου του νησιού.

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Μενέλαος Γ. Παρλαμάς, πνευματικός άνθρωπος του Ηρακλείου, και επί χρόνια Πρόεδρος της EKIM, «ή πρώτη 50ετία του αιώνας μας, κατάστικτος άλλωστε από τὰς έρυθράς κηλίδας τῶν πολέμων, ὑπῆρξεν έν Κρήτη πολὺ πενιχρὰ εἰς συγκεκριμέναν πνευματικὰς έκδηλώσεις». Θλιβερή συνέπεια αυτής της γενικότερης αδιαφορίας για τον πολιτισμό και τα κοινὰ «ὑπῆρξεν ἡ καταστροφή -καὶ δὴ ὑπὸ ὀργάνων τῆς πολιτείας- σημαντικῶν μνημείων τῆς νεωτέρας Ἱστορίας μας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐμπέδωσις παρὰ τοῖς ἀπλουστέροις ἐνὸς ἀντιμνημειακοῦ πνεύματος, λίαν ἰσχυροῦ, ὥστε νὰ ἐπιζῆ ἀκόμη καὶ νὰ έκδηλώνεται ἔστιν ὅτε μὲ κύριον στόχον ἄλλοτε μὲν τὰ ἐνετικά τεῖχη, ἄλλοτε δὲ τὰ κρητικά τοπωνύμια» (Πρακτικά EKIM 1966: 314)

Ο διχασμός της κοινῆς γνώμης γύρω από φλέγοντα θέματα πολιτιστικής διαχείρισης, ὅπως για παράδειγμα το θέμα της τύχης των ενετικῶν τειχῶν Ηρακλείου -της διατήρησης ἢ απαλλοτρίωσης τους- που συνδεόταν στενά με την έγκριση του νέου ρυμοτομικοῦ σχεδίου πόλης, φανέρωσε την αμηχανία των τοπικῶν αρχῶν να δράσουν συγκροτημένα και με ὄραμα προς ὄφελος ιστορικῶν μνημείων, ποιότητα που ὅπως θα δούμε παρακάτω διέκρινε το έργο της Εταιρίας, από την πρώτη στιγμή της ίδρυσής της.

Η δράση της, απολύτως συστηματική και πολυσχιδής, ὅπως θα διαφανεί ακριβέστερα στις παρακάτω ενότητες, δεν περιορίστηκε στην στατική προσέγγιση του πολιτισμοῦ που συμπυκνώνεται στο σχῆμα προστασία, συντήρηση και κληροδότηση, αντίθετα, επεκτάθηκε στην παροχή ερεθισμάτων-ευκαιριῶν για την κατανόηση της αξίας της πολιτιστικῆς κληρονομιάς από τους ντόπιους και την ενεργό συμμετοχή τους στη διαχείρισή της.

Το αμιγῶς επιστημονικό έργο της Εταιρίας προς ὄφελος μνημείων (εκδόσεις επιστημονικῶν πονημάτων-μελετῶν, κατάρτιση φωτογραφικοῦ αρχείου μεσαιωνικῶν μνημείων, καταγραφή ἀγνωστων ναΐσκων της Κρήτης, οργάνωση αποστολῶν περισυλλογῆς λαογραφικοῦ υλικού), η προστασία και διάσωση του υλικού πολιτισμοῦ της νήσου -που σχετίζεται με την ιστορική της εξέλιξη- και η επέκταση του πολιτισμικοῦ κεφαλαίου της μέσα από την απευθείας ανάθεση δημιουργίας μνημείων σε αξιόλογους καλλιτέχνες, αποτελοῦν ψηφίδες του συνολικοῦ έργου της EKIM, που εστιάζεται στην προαγωγή και εξέλιξη των κρητολογικῶν σπουδῶν από τους πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους ως τη σύγχρονη εποχή.

Μεθοδολογική Προσέγγιση

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή, είναι αποτέλεσμα επεξεργασίας πρωτογενών και δευτερογενών πηγών πληροφόρησης. Πιο συγκεκριμένα, εκτός από τις βιβλιογραφικές πηγές έχει δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στην έρευνα του ελάχιστα μελετημένου αρχαιικού υλικού της EKIM (έγγραφα-επιστολογραφία, φωτογραφίες, δημοσιεύσεις τύπου) και τη δημοσίευση μέρος αυτού μέσω της παρούσας εργασίας. Την αφήγηση συμπλήρωσαν συνεντεύξεις από το επιστημονικό προσωπικό του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης.

Πολύτιμο εργαλείο-οδηγός για την εκπόνηση της εν λόγω μεταπτυχιακής διατριβής, αποτέλεσαν επίσης τα πρακτικά της EKIM, στα οποία περιγράφεται συνοπτικά το έργο της Εταιρίας ανά έτος, όπως και οι σημαντικότεροι σταθμοί της δραστηριότητας αυτής, αξιολογούμενης υπό του εκάστοτε Διοικητικού Συμβουλίου.

Όπως μάλιστα χαρακτηριστικά σημειώνει διακεκριμένος φίλος της EKIM εξ' Αθηνών: «άρκεϊ να μελετήση κανείς ἕνα μόνον στίχον τῶν Ἐκθέσεων Πεπραγμένων τῆς Ἐταιρίας σας, διὰ νὰ ἀποστραφῆ τὴν εἰκαιμοθυίαν -τὸ κυριώτερον «σύμπτωμα» τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου. Κάθε λέξις κινεῖται μὲ ὑπερηφάνειαν, εὐγένειαν καὶ ὑπακοήν- σὰν Ἄθηναῖος τοῦ Περικλέους» (Πρακτικά EKIM 1970: 508).

Κεφάλαιο 1

Κρητολογικές Σπουδές

Στην ενότητα που ακολουθεί θα γίνει αναφορά στους κυριότερους παράγοντες που οδήγησαν στη διαμόρφωση της εξέλιξης του πεδίου των κρητολογικών σπουδών και στην αποφασιστική συμβολή της ΕΚΙΜ για τον εμπλουτισμό του ανωτέρω τομέα, που ξεκίνησε με την έκδοση του υπό της Εταιρίας εκδιδόμενου περιοδικού *Κρητικά Χρονικά*.

1.1. Η εξέλιξη των Κρητολογικών Σπουδών

Ο όρος «κρητολογία», που εμφανίζεται σχεδόν δύο δεκαετίες μετά την Ένωση της Κρήτης με την Ελληνική Δημοκρατία, δεν αναφέρεται στις μελέτες που αφορούν στην ιδιαίτερη γεωλογία του νησιού (γεωμορφολογία, γεωφυσική, κλίμα, χλωρίδα, πανίδα), ούτε στα λογοτεχνήματα σπουδαίων συγγραφέων που αφορούν τη μεγαλόνησο, αλλά στις μελέτες εκείνες που συνέβαλλαν στην ανάδειξη του πολυκύμαντου παρελθόντος της Κρήτης, μέσα από την παρουσίαση εμπεριστατωμένων επιστημονικών πορισμάτων, σε πεδία ποικίλου γνωστικού ενδιαφέροντος (αρχαιολογία, ιστορία, λαογραφία κ.ά.), όπως σημειώνει ο εταίρος της ΕΚΙΜ και ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Νικόλαος Τωμαδάκης (Τωμαδάκης 1975: 5-6).

Οι όροι κρητολόγος και κρητολογία, που δεν συναντώνται σε λεξικά προ του 1931, χρησιμοποιήθηκαν κατά το παρελθόν με διαφορετική σημασία από αυτήν που πρότεινε τελικά ο Ν. Τωμαδάκης στο βιβλίο του *Στέφανος Ξανθουδίδης, Χανιά 1928* αναφερόμενος στον Νέστορα της Αρχαιολογίας και επί σειρά ετών Διευθυντή του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου, καθώς όπως σημειώνει ο ίδιος χρησιμοποίησε τον όρο αυτόν: «έκ θαυμασμοῦ πρὸς τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀειμν. Στεφάνου Ξανθουδίδου, ὅστις ἦτο καὶ φιλόλογος καὶ ἱστορικὸς καὶ ἀρχαιολόγος, ἐκ δὲ τῶν

μελετῶν του ἐπιγραφικός, νεοελληνιστής, ιστοριοδίφης, εκδότης κειμένων, μελετητής τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας» και συνεχίζει γράφοντας ότι «ἀποκλειστικός κρητολόγος δὲν γίνεται νὰ εἶναι κανείς, ἂν δὲν εἶναι βασικῶς ἀρχαιολόγος, ἱστορικός, φιλόλογος, βυζαντινολόγος κ.ἄ. Διότι ἂν μὴ εἶναι εἰσηγμένος βασικῶς εἰς την μεθοδολογίαν ἑνὸς ἐκ τῶν ἄνω κλάδων, τότε εἶναι ἀπλῶς ἐρασίτεχνος, ἱστοριοδίφης ἢ ἄλλο τι παρόμοιον» συνδέοντας τους ὅρους με τη μελέτη του ἱστορικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος του νησιού (Τωμαδάκης 1975: 7-9)

Κατὰ την ἀποψη του Ν. Τωμαδάκη, που υπῆρξε σε βάθος γνώστης της διαμόρφωσης του κρητολογικῆς πεδίου -και ὑπὸ την προεδρία του οποίου ονομάστηκε ομώνυμα το Κρητολογικὸ Συνέδριο- οι βασικοί παράγοντες που συνετέλεσαν στην ἐξέλιξή του, ἦταν κατὰ βάση τέσσερις (Τωμαδάκης 1975: 15).

Ο πρῶτος παράγοντας ἦταν ἡ ἀνάπτυξη της ἐκπαίδευσης στο νησί, στο τέλος του 19^{ου} αἰῶνα. Με την υπογραφή της Σύμβασης της Χαλέπας (1878) και ἐπὶ Γενικῆς Διοικήσεως του Ἰωάννη Φωτιάδη Πασά ἀνατίθεται σε χριστιανούς και μουσουλμάνους ἡ ἐκπόνηση νομοσχεδίων για την οργάνωση της ἐκπαίδευσης. Σημαντικὴ ἦταν ἡ σύσταση δραστήριων Φιλεκπαιδευτικῶν Συλλόγων στις κυριότερες πόλεις του νησιού (Ἡράκλειο 1878, Χανιά 1880, Ρέθυμνο 1888). Το 1881 ψηφίζεται ὁ πρῶτος περί Παιδείας Νόμος¹ που εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τον τετραπλασιασμό των δημοτικῶν σχολείων, ἐνῶ την ἴδια χρονιά ἱδρύεται στην πόλη του Ἡρακλείου το πρῶτο Γυμνάσιο. Το 1899, στα χρόνια της Ἀυτονομίας, με το πρῶτο κρητικὸ Σύνταγμα, καθιερώνεται ἡ υποχρεωτικὴ και δωρεάν παιδεία για τα δύο φύλα. Ο ἀριθμὸς των σχολείων, του μαθητικῆς δυναμικῆς και των πιστώσεων για τη δημόσια ἐκπαίδευση αὐξάνονται σημαντικά. Συνέπεια ὅλων των ἐξελίξεων εἶναι το γεγονός ὅτι ἡ παιδεία παύει πλέον να εἶναι αυστηρὰ ἐκκλησιαστικὴ (Γραμματικάκη κ.ἄ. 2013α: 53, Τωμαδάκης 1975: 15-16).

Σημαντικὴ ἐπιστημονικὴ ὠθηση στις Κρητολογικὲς Σπουδές ἔδωσε το ἔντονο ἐνδιαφέρον για τον υλικὸ πολιτισμὸ του παρελθόντος και ἡ σχετικὴ ἐρευνα γύρω ἀπὸ αὐτόν. Το ἐνδιαφέρον γεννήθηκε αρχικά με τη περισυλλογὴ ευρημάτων, τη σύσταση μικρῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν προερχόμενων ἀπὸ τυχαῖες μη συστηματικὲς ἀνασκαφές και κορυφώθηκε με την ἀνακάλυψη των ἀνακτόρων της Κνωσοῦ, γεγονόςτα

---

¹ Ο πρῶτος περί Παιδείας Νόμος ρύθμιζε τα θέματα σύστασης και λειτουργίας των χριστιανικῶν και των μουσουλμανικῶν σχολείων στο νησί.

που προσέθεσαν στην ταυτότητα της Κρήτης ένα επιπλέον χαρακτηριστικό εκτός της στρατηγικής και ναυτικής σημασίας: Αυτό του λίκνου ενός πρωτοφανούς πολιτισμού, του Μινωικού (Τωμαδάκης 1975: 16), παράλληλα με την ανάπτυξη της αρχαιολογικής επιστήμης σε ολόκληρη την Ελλάδα, την ίδια περίοδο.

Επιπλέον, σημαντική ήταν και η ανάπτυξη των ιστορικών μελετών εν γένει, τα κεντρίσματα για την εξέλιξη της οποίας σε πολλές περιπτώσεις προέρχονταν όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Ν. Τωμαδάκης «έκ τοῦ κέντρου, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν περίπτωσίν μας δὲν ἦτο ἄλλο ἀπὸ τὰς Ἀθήνας» (Τωμαδάκης 1975: 17). Δεν παραλείπει ωστόσο να σημειώσει ότι ως προς την εξέλιξη της κρητολογίας και τον εμπλουτισμό της ευρύτερης γνώσης μας για την τοπική ιστορία «ἡ Κρήτη δύναται νὰ πρωτοτυπήσῃ, διὰ τῆς ἐξερευνησεως τῶν πηγῶν, τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν, διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ (γλώσσης, ἐθίμων), διὰ τῆς μοναδικῆς αἰσθήσεως, ἣν ἔχουν οἱ ἐντόπιοι» (Τωμαδάκης 1975: 14), προτείνοντας μια περισσότερο εμπειρική προσέγγιση προς «τὴν ἰδίαν μας τὴν αὐτογνωσίαν, ἐφ' ἧς οὐ μόνον ἐστηρίξαμεν, ὅ,τι κατορθώσαμεν κατὰ τὰ τελευταῖα 150 ἔτη, ἀλλὰ καὶ συνεχρονίσσαμεν τὸν πολιτισμὸν μας πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸν καὶ κατελάβομεν θέσιν εἰς τὸν ἐνιαῖον ἑλληνικὸν φορέα, εἰς ὃν γεωγραφικῶς, ιστορικῶς καὶ ἀνθρωπίνως ἀνήκομεν» (Τωμαδάκης 1975: 15).

Ο τέταρτος παράγοντας που συνέβαλε στην εξέλιξη των κρητολογικῶν σπουδῶν ἦταν ο Τύπος με τὴν ευρύτερη ἔννοια. Ἡ ἀπὸ το 1898 ἐδραίωση τῆς κυκλοφορίας τοῦ περιοδικοῦ τύπου, ποικίλης θεματολογίας (εκλαϊκευτικοῦ τύπου, θρησκευτικοῦ περιεχομένου, εκπαιδευτικοῦ ενδιαφέροντος, σύμμεικτου χαρακτήρα κ.λπ.), τροφοδοτεῖ τις κρητολογικῆς μελέτες με ενδιαφέρον υλικό, καθὼς σε αὐτὸν φιλοξενούνται πλήθος ἀρθρῶν, ὅπως ἐπίσης αὐτούσιο υλικό και ἀξιόλογα πονήματα. Ἡ ἐκδοση ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν ὅπως ἡ *Χριστιανικὴ Κρήτη* (1912-1915), και τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Νικολάου Τωμαδάκη *Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητικοῦ Φιλολογικοῦ Συνδέσμου* (1927-1928) και *Κρητικά* (1930-1933), συνέβαλαν ἐπίσης ἀποφασιστικὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Το κατεχοχὴν ωστόσο κρητολογικὸ περιοδικὸ «τὸ ὁποῖον ἐκάλυψε τὰς ἀνάγκας τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν ἐρευνῶν τῶν ἀρχείων καὶ τῶν συλλογῶν χειρογράφων, οὐ μόνον τῆς Ἑνετίας, ὑπῆρξε τὸ μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμον ἐκδοθὲν καὶ μέχρις ἡμῶν φθάσαν πολῦτιμον περιοδικὸν *Κρητικὰ Χρονικά* (εἰκ.01, Παράρτημα Β')» που κυκλοφόρησε ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Γ. Καλοκαρινὸ το 1947 (Τωμαδάκης 1975: 18).

1.2. Τα Κρητικά Χρονικά

Η έκδοση περιλαμβάνει μελέτες για την ιστορία και τα μνημεία της Κρήτης, εκδόσεις ανεκδότων και επανεκδόσεις πλημμελώς μελετημένων πηγών, κριτική παρακολούθηση της επιστημονικής έρευνας, βιβλιοκρισίες καθώς και ειδήσεις για την επιστημονική κίνηση της περιοχής.

Όπως σημειώνει ο εκδότης, Α.Γ. Καλοκαιρινός, η ιδέα για την έκδοση του περιοδικού γεννήθηκε όταν: «μετά την λήξιν τοῦ πολέμου, τὸ θέρος τοῦ 1946, συζητῶν με τὸν Νικόλαον Πλάτωνα καὶ τὸν Μενέλαον Παρλαμᾶν, ἀπεκάλυψα τὴν πρόθεσίν μου νὰ συνεχίσω καὶ νὰ προεκτείνω ὅ,τι τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη παλαιότερον εἶχον ἀρχίσει οἱ Εὐμένιος Ξηρουδάκης καὶ Στέφανος Ξανθουδίδης μετὰ τὴν *Χριστιανικὴν Κρήτην*. Οἱ καιροὶ ἦσαν ἀκόμη χαλεποὶ καὶ τὸ κλίμα ἐλάχιστα πρόσφορον διὰ πνευματικὰ τολμήματα. Ὑπῆρξεν ὁμως τόσον ἰσχυρὰ ἡ ενθάρρυνσις τῶν δύο φίλων κινουμένων ἀπὸ πίστιν βαθεῖαν καὶ ἐνθουσιασμόν ἀνάλογον τῆς εὐθύνης, τὴν ὁποίαν οἱ ἴδιοι, ὡς συντάκται, ἐδέχοντο νὰ ἐπωμισθοῦν, ὥστε οἱ δισταγμοὶ ἐκάμφθησαν καὶ τὸ ἔργον ἤρχισεν» (Καλοκαιρινός 1968: 7).

Το εισαγωγικό σημείωμα της συντακτικής επιτροπής -που απαρτιζόνταν από τους Ευμένιο Φανουράκη, Νικόλαο Πλάτωνα, Μενέλαο Παρλαμά, Νικόλαο Σταυρινίδη και Βασίλειο Λαούρδα- έθετε ως σκοπό των Κρητικών Χρονικών «νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἔρευναν καὶ νὰ τονώσουν τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς Κρήτης» (Φανουράκης κ.ά 1947: 4). Η Επιτροπή έκρινε, τότε, ότι ήταν «προφανῆς ... ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὑπάρχοντος ἱστορικοῦ ὑλικοῦ καὶ τῆς ἐμφανίσεως εἰδικῶν μελετῶν διὰ συντονισμένης προσπάθειας, ἐκδηλουμένης εἰς συστηματικὰς ἀρχεϊακὰς καὶ περιοδικὰς ἐκδόσεις. Μόνον οὕτω ἀποκαλύπτεται καὶ τίθεται ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐπιστήμης τὸ ὑπέδαφος τῆς Ἱστορίας»².

Η έκδοση των Κρητικών Χρονικών έφερε στο προσκήνιο της δημόσιας ζωής μια ομάδα διανοουμένων που αγωνιούσε για την τύχη της πλούσιας πολιτιστικής παρακαταθήκης που συνθέτει το πολυπολιτισμικό μωσαϊκό του ένδοξου παρελθόντος της Κρήτης -σε μια περίοδο γενικευμένης αδράνειας και μετεωρισμού του ελληνικού έθνους την

---

² Βλ. ιστοσελίδα ΙΜΚ. Προσπελάσιμο στο: <http://www.historical-museum.gr/gr/ekim/view/khrtika-chronika> Τελευταία προσπέλαση: 15/05/2016

προσοχή του οποίου μονοπωλούσαν αφενός ο μαινόμενος εμφύλιος πόλεμος και αφετέρου οι προσπάθειες παλινόρθωσης του Ελληνικού Κράτους από τη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου- και που επρόκειτο σύντομα να συγκροτήσουν τον πυρήνα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, να ιδρύσουν το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης (1953) και να θεσπίσουν τα Διεθνή Κρητολογικά Συνέδρια.

Η έκδοση των Κρητικών Χρονικών συνεχίστηκε αδιάλειπτα μέχρι το 1973, οπότε και η κυκλοφορία τους υπό την φροντίδα της ΕΚΙΜ σταμάτησε μετρώντας 25 συνολικά τόμους. Δύο τόμοι του περιοδικού εκδόθηκαν αργότερα από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (1986-7) και δύο ακόμα έπειτα (1988-90) καθώς και ένας τόμος ευρετηρίων (1994) από τη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Το 2009, η ΕΚΙΜ προχώρησε -στο πλαίσιο του έργου Κρητολογία Online- στην ψηφιοποίηση του περιεχομένου των δυσεύρετων δεκατεσσάρων πρώτων τόμων του περιοδικού (1947-1960), οι οποίοι είναι πλέον προσβάσιμοι από την παγκόσμια ερευνητική κοινότητα και το ευρύτερο κοινό μέσω διαδικτύου³.

Με την πεποίθηση ότι στο χώρο των Κρητικών Σπουδών όπως διαρθρώνεται σήμερα εξακολουθεί να παρίσταται η ανάγκη ενός διεθνούς επιστημονικού περιοδικού, η ΕΚΙΜ υπό την προεδρία του Αλέξη Καλοκαιρινού, ανέλαβε τη συνέχιση της έκδοσης των Κρητικών Χρονικών από το 2011 και εξής (εικ.02, Παράρτημα Β').

Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις στοιχειοθετείται αδρά το πεδίο των Κρητολογικών Σπουδών και τεκμηριώνεται μεθοδικά ο ρόλος της ΕΚΙΜ και των μελών της στη διαμόρφωσή τους μέσα στο ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της Ελλάδας.

---

³ Βλ. Κρητολογία Online. Προσπελάσιμο στο: <http://64.244.59.70/IMH/>. Τελευταία προσπέλαση: 15/05/2016

Κεφάλαιο 2

Η ΕΚΙΜ

Η Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών (ΕΚΙΜ), νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, ιδρύθηκε την 7^η Οκτωβρίου 1951 και αναγνωρίστηκε ως επιστημονικό σωματείο από το Πρωτοδικείο Ηρακλείου με την υπ' αριθμό 1151/1951 απόφασή του.

Ιδρυτικά μέλη και στυλοβάτες του έργου της Εταιρίας, υπήρξαν εμβληματικές φυσιογνωμίες και επιφανείς πολίτες του Ηρακλείου που πρωταγωνίστησαν στην εξέλιξη της πολιτιστικής ζωής του τόπου κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, όπως οι Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, Μενέλαος Γ. Παρλαμάς, Νικόλαος Πλάτων, Στυλιανός Αλεξίου κ.ά.

Το πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΚΙΜ, που εκλέχθηκε στις αρχαιρεσίες της Α' Γενικής Συνέλευσης της Εταιρίας, συγκροτήθηκε ως ακολούθως: Μενέλαος Παρλαμάς: Πρόεδρος, Νικόλαος Πλάτων: Αντιπρόεδρος, Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός: Γραμματέας, Λεωνίδα Χατζηδάκης: Ταμίας, Μέλη-Σύμβουλοι: Κωνσταντίνος Καλοκύρης, Κωνσταντίνος Λασηθιωτάκης και Ιωάννης Ρασιδάκης (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1951: 434).

Σύμφωνα με το από 7/10/1951 και 10/11/1971 τροποποιημένο καταστατικό της, στόχος της ΕΚΙΜ ήταν και είναι η «υποστήριξη και προαγωγή των κρητολογικών, αρχαιολογικών, ιστορικών, εθνογραφικών, φιλολογικών σπουδών από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους και εντεύθεν» (ΕΚΙΜ 1951: 3, ΕΚΙΜ 1971: 3).

Ο ανωτέρω σκοπός επιτυγχάνεται κυρίως μέσα από την ίδρυση και λειτουργία του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης και του παραρτήματός του Αγροτικού Μουσείου Μενελάου Παρλαμά & Συλλογής Υφαντών Θεανώς Μεταξά-Κανακάκη (Πισκοπιανό,

Χερσόνησος)(βλ. σελ. 61), την οργάνωση περιοδικών εκθέσεων, επιστημονικών συνεδρίων και εκδηλώσεων, την κυκλοφορία εκδόσεων κρητολογικού περιεχομένου και τέλος τη διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων.

Παράλληλα, από την ίδρυσή της έως σήμερα, η EKIM, πέραν της προσφοράς της προς όφελος μνημείων της Κρήτης παράγει πολυσχιδές έργο υπέρ της επιστημονικής έρευνας εν γένει. Ενδεικτικά αναφέρονται η καταγραφή άγνωστων ναΐσκων του νησιού, η κατάρτιση του Τοπωνυμικού Αρχείου Κρήτης⁴ με περισσότερα από 20.000 τοπωνύμια από ολόκληρο το νησί, και η καθιέρωση του θεσμού των Διεθνών Κρητολογικών Συνεδρίων (βλ. υποενότητα 4.2.3.).

2.1. Όργανα της EKIM

Όργανα της Εταιρίας όπως διαφαίνεται και στο οργανόγραμμα της (εικ.03, Παράρτημα Β') είναι: α. η Γενική Συνέλευση β. το Διοικητικό Συμβούλιο και γ. η Εξελεγκτική Επιτροπή.

2.1.1. Γενική Συνέλευση

Η Γενική Συνέλευση αποτελεί το ανώτερο όργανο της EKIM. Καθορίζει τις γενικές γραμμές του έργου της Εταιρίας και λαμβάνει αποφάσεις δια παντός θέματος για το οποίο δεν είναι αρμόδιο το Διοικητικό Συμβούλιο. Συνέρχεται εντός του πρώτου τριμήνου κάθε έτους, κατόπιν έγγραφης πρόσκλησης του Προέδρου προς τα μέλη της EKIM (EKIM 1971: A.18), και κατά τη διάρκεια των εργασιών της, μεταξύ άλλων, εγκρίνει τον απολογισμό του περασμένου οικονομικού έτους και τον προϋπολογισμό - δια ψηφοφορίας- για το προσεχές (EKIM 1971: A.20).

2.1.2. Διοικητικό Συμβούλιο

Η EKIM, διοικείται από επταμελές συμβούλιο, που εκλέγεται από την Γενική Συνέλευση και αποτελείται από τον Πρόεδρο, τον Αντιπρόεδρο τον Γραμματέα, τον Ταμία και τρία

---

⁴ Το Τοπωνυμικό Αρχείο Κρήτης φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης (3ο επίπεδο), και είναι προσβάσιμο από ερευνητές

μέλη. Υπό της Γενικής Συνελεύσεως εκλέγονται επίσης τρία αναπληρωματικά μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου προς αντικατάσταση των παραιτούμενων ή μετοικούντων μελών αυτού.

2.1.3. Εξελεγκτική Επιτροπή

Η Εξελεγκτική Επιτροπή της EKIM είναι τριμελής. Κύρια αρμοδιότητά της είναι η εποπτεία των οικονομικών δραστηριοτήτων της Εταιρίας για τις οποίες λογοδοτεί στη Γενική Συνέλευση, μέσα από τη σύνταξη ειδικής έκθεσης.

2.1.4. Μέλη της EKIM

Ως μέλη της Εταιρίας με δικαίωμα ψήφου στην Γενική Συνέλευση, ορίζονται τα φυσικά πρόσωπα που μπορούν να συμβάλλουν στην προαγωγή των σκοπών της Εταιρίας και διακρίνονται σε: τακτικά (διαμένουν μόνιμα στην έδρα της), αντεπιστέλλοντα (διαμένουν εκτός έδρας της) και επίτιμα (πρόσωπα που προσέφεραν ή δύνανται να προσφέρουν εξαιρετικές υπηρεσίες ή επιστημονική ή ηθική ενίσχυση στην EKIM) (EKIM 1971: A.5).

2.1.5. Εκλογές

Εκλογές για την ανάδειξη της δομής του νέου Διοικητικού Συμβουλίου και της τριμελούς Εξελεγκτικής Επιτροπής, γίνονται κάθε δύο έτη, με εξαίρεση τη δυνατότητα παράτασης της θητείας των παραπάνω οργάνων κατά ένα έτος κατόπιν απόφασης της Γενικής Συνελεύσεως, που λαμβάνεται με μυστική ψηφοφορία και με πλειοψηφία των 2/3 επί των παρόντων μελών, όπως ακριβώς ορίζει και το καταστατικό (EKIM 1971: A.8).

2.1.6. Πόροι της EKIM

Στους πόρους της Εταιρίας περιλαμβάνονται: α) οι μηνιαίες συνδρομές των Εταίρων β) οι επιχορηγήσεις και εισφορές του Κράτους, των Δήμων και λοιπών Νομικών Προσώπων και Οργανισμών γ) τα έσοδα από πωλήσεις εισιτηρίων και λοιπών πολιτιστικών αγαθών (εκδόσεις κ.ά) και δ) οι δωρεές και τα κληροδοτήματα (EKIM 1971, A.22).

2.2. Η μετάβαση στο σύγχρονο έργο της EKIM

Είναι γεγονός ότι η συμβολή της EKIM υπήρξε ιδιαίτερα καίρια ως προς την προαγωγή και την ανατροφοδότηση των κρητολογικών σπουδών, κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, καθώς η συστηματική έκδοση των Κρητικών Χρονικών, η καθιέρωση της διοργάνωσης των Διεθνών Κρητολογικών Συνεδρίων και η συνολική εν γένει επιστημονική δραστηριότητα της Εταιρίας υπέρ των μνημείων της Κρήτης τοποθέτησαν στο επίκεντρο του διεθνούς επιστημονικού ενδιαφέροντος –μέσω της εμφατικής ανάδειξης τη πολυκύμαντης ιστορίας του τόπου- φλέγοντα προς περαιτέρω μελέτη ερευνητικά ζητήματα και συνέβαλλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση της πολιτιστικής ταυτότητας της νήσου.

Στις νεότερες δραστηριότητες που έχει να επιδείξει η EKIM εντάσσονται η συστηματική επανέκθεση και παρουσίαση, μόνιμων και περιοδικών εκθέσεων αντίστοιχα, τόσο στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης όσο και στο παράρτημά του Αγροτικό Μουσείο Μενελάου Παρλαμά & Συλλογή Υφαντών Θεανώς Μεταξά-Κανακάκη. Τις περιοδικές εκθέσεις συνοδεύουν -με συνάφεια πάντοτε ως προς το θεματικό τους πυρήνα - παράλληλες εκδηλώσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα, και κατά περίπτωση εκδόσεις και πολυμεσικές ψηφιακές εφαρμογές⁵ που διαχέονται στρατηγικά στο παγκόσμιο κοινό διαμέσου της ιστοσελίδας και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης του ΙΜΚ. Η ενθάρρυνση του διαπολιτισμικού διαλόγου και της διακρατικής συνεργασίας με σκοπό την προβολή των πολλαπλών όψεων του «ιστορικού γίνεσθαι», αποτελεί βασικό μέλημα της πολιτιστικής πολιτικής της EKIM και συντελείται, μεταξύ άλλων, μέσα από τη διοργάνωση εκθέσεων σε σύμπραξη με αναγνωρισμένους φορείς του εξωτερικού.

Ιδιαίτερη βαρύτητα αποδίδεται επίσης στον τομέα ανάδειξης της επιστημονικής έρευνας, που συντελείται μέσα από τη διοργάνωση εκδηλώσεων επιστημονικού χαρακτήρα (διαλέξεις, ημερίδες, κινηματογραφικές προβολές), επιστημονικών συμποσίων και την κυκλοφορία επιστημονικών εκδόσεων. Αναφερόμενοι στο σύγχρονο έργο της EKIM, ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει τέλος -στο πλαίσιο εξέλιξης του εκπαιδευτικού ρόλου των άτυπων φορέων μάθησης- στην υλοποίηση δωρεάν

---

⁵ Βλ. ιστοσελίδα ΙΜΚ. Προσπελάσιμο στο: <http://www.historical-museum.gr/gr/applications>. Τελευταία προσπέλαση: 15/05/2016

εκπαιδευτικών προγραμμάτων⁶ για όλες τις σχολικές βαθμίδες, που συνεχίζονται απρόσκοπτα από το 1996 μέχρι σήμερα.

---

⁶ Βλ. ιστοσελίδα ΙΜΚ. Προσπελάσιμο στο: <http://historical-museum.gr/gr/educational>.
Τελευταία προσπέλαση: 15/05/2016

Κεφάλαιο 3

Το Επιστημονικό Έργο της ΕΚΙΜ Για τα Μνημεία της Κρήτης

Στο ίδιο πλαίσιο με τα παραπάνω εντάσσεται και το επιστημονικό έργο της ΕΚΙΜ σχετικά με τα μνημεία της Κρήτης, ενότητα που μας εισάγει στην καθεαυτή δραστηριότητα της Εταιρίας για την προστασία του μνημειακού πλούτου του νησιού.

3.1. Οι Εκδόσεις της ΕΚΙΜ

Στην ευρύτερη προσφορά της Εταιρίας προς όφελος των κρητικών μνημείων, θα πρέπει να σημειωθεί και ο σημαντικός αριθμός επιστημονικών συγγραμμάτων που έχει εκδώσει, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα, όπως και η ανάθεση συγγραφής μελετών, οι οποίες φωτίζουν λιγότερο γνωστές πτυχές της τοπικής ιστορίας και προωθούν σημαντικά την έρευνα για την ανάδειξη του μνημειακού πλούτου της νήσου και την προώθηση των κρητολογικών σπουδών εν γένει· διαρκή στόχο της ΕΚΙΜ.

«Έργον επίσης τῆς Ἐταιρίας, ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικά, εἶναι καὶ ἡ ἔκδοση κειμένων καὶ ἐρμηνευτικῶν ἔργων, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν μισαιωνικὴ μας ἱστορία καὶ τέχνη» (Λασσιθιωτάκις 1961: 14).

Σύμφωνα με τη παράγραφο ε', του άρθρου 2 του Καταστατικού της, αλλά και των περί εκδόσεων κανονισμού της, «τὰ ὑπὸ τῆς Ε.Κ.Ι.Μ. ἐκδοθησόμενα βιβλία, πλὴν τῶν εκλαϊκευτικῶν, διαφωτιστικῶν ἢ διαφημιστικῶν τοιούτων (Ὁδηγοὶ Μουσείου κ.λ.π.)» πρέπει να σχετίζονται με έναν από τους ακόλουθους θεματικούς κύκλους α) Ιστορικόν Θέατρον β) Κρητικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη γ) Κρητικὰ Μνημεία (ΕΚΙΜ 1955: Α.1).

Οι εκδόσεις που απαντούν στην τρίτη κατηγορία, περιλαμβάνουν «έπιστημονικά δημοσιεύματα άφορώντα εις την τέχνην και τὰ μνημεῖα ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου μέχρι τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος» (EKIM 1955: A.3). «Ὡς Κρητικὰ Μνημεῖα νοοῦνται ἔργα ἀρχιτεκτονικά, γλυπτικά καὶ ζωγραφικά σωζόμενα ἐν τῇ νήσῳ, προκειμένου δὲ περὶ φορητῶν ἔργων τέχνης καὶ ἀλλαχοῦ»(EKIM 1955: 6).

Ενδεικτικότερο ἔργο, πρὸς τὴν ἀνωτέρω θεματικὴ κατεύθυνση, ἀπέτελεσε ἡ ἐκδοσις τοῦ τόμου *Τοπογραφικὸς κατάλογος τῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης* (1961), μετάφρασις τοῦ σπουδαίου πονήματος *Elenco topografico delle chiese affrescate di Creta*, τοῦ διάσημου Ἰταλοῦ ἀρχαιολόγου Giuseppe Gerola, ἀπὸ τὸν ἐταῖρο Κωνσταντῖνο Λασιθιωτάκη.

Ἡ δημοσίευσις τοῦ καταλόγου, ὁποῖος ἀπαρτίζεται ἀπὸ 809 τοιχογραφημένους ναοὺς ποὺ βρίσκονται διάσπαρτοι ἐν ὅλα τα γεωγραφικὰ πλάτη τοῦ νησιοῦ καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ὁ φημισμένος ἀρχαιολόγος ἐπισκέφθηκε τοὺς 723 κατὰ τὴν διαμονὴν τοῦ ἐν τῇ Κρήτῃ, «δὲν εἶναι μονάχα καρπὸς ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας, μὰ καὶ ἀγάπης ἐπὶ τὴν μορφὴν αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς μας παραδόσεως» (Λασιθιωτάκης 1961: 8).

Ἡ μετάφρασις καὶ ἡ κυκλοφορία τοῦ ἐν ἑλληνικῇ, ἐργασία ποὺ ἀναλήφθη ἀπὸ τὴν EKIM 25 χρόνια μετὰ τὴν στιγμήν ποὺ τὸ ὑλικὸ εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἀπέτελεσε σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὸν μνημειακὸ πλοῦτον τοῦ νησιοῦ ἐν τῷ τομέᾳ τῆς βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας, καθὼς ὁ κατάλογος λειτούργησε γιὰ τοὺς ἐνδιαφερόμενους ὡς σημαντικό βοήθημα καὶ ἀρχεῖον, ταυτόχρονα.

Ἀξίζει νὰ σημειωθῆι ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ καταλόγου ἔχει ἐμπλουτισθῆι μετὰ τὴν προσθήκην 36 νέων ἐκκλησιῶν καὶ τὴν κατάρτισην τεσσάρων πινάκων γιὰ τὴν συναγωγὴν χρήσιμων συμπερασμάτων ὅπως ἡ χρονολόγησις τῶν ναῶν (πίνακας I), ἡ κατηγοριοποίησις αὐτῶν μετὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν γενικότερων τοπογραφικῶν χαρακτηριστικῶν (πίνακας II), τὰ ὀνόματα ἁγίων ἐν τοῖς ὁποίοις εἶναι ἀφιερωμένοι (πίνακας III), καὶ τέλος τὰ ἀγιογραφικὰ θέματα ποὺ ἐπιλέγονται (πίνακας IV) (Λασιθιωτάκης 1961: 10-11).

Μέσα ἀπὸ τὸ προλογικὸν τοῦ σημειώματος, ὁ συγγραφεὺς, δὲν παραλείπει νὰ καταδείξει, «τὴν ἀθόρυβη καὶ σύντονη δραστηριότητα τῆς Ἑταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν ἐν τῷ τομέᾳ τῆς περισυλλογῆς καὶ διασώσεως τῶν Χριστιανικῶν μας κειμηλίων καὶ

μνημείων» παραλληλίζοντας έμμεσα το έργο της Εταιρίας με το αντίστοιχο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας που προηγείται (Λασιθιωτάκης 1961: 13).

3.2. Φωτογραφικό Αρχείο Μεσαιωνικών Μνημείων

Εκτός από τις εκδόσεις για τα κρητικά μνημεία, σπουδαία ήταν η πρωτοβουλία της EKIM για την κατάρτιση Φωτογραφικού Αρχείου Μεσαιωνικών Μνημείων, το 1953 (EKIM 1953: 498).

Στόχος της EKIM, ήταν η συγκέντρωση στοιχείων και η σύνταξη σχετικής μελέτης περί των μεσαιωνικών μνημείων της πόλης με σκοπό την υποβολή εισήγησης προς την αρμόδια Αρχαιολογική Υπηρεσία για τη λήψη μέτρων σχετικά με την περαιτέρω τύχη τους «είναι, νομιζομεν, προφανής ή σκοπιμότης τῆς ἐργασίας ταύτης, ἡ ὁποία καθορίζουσα τὴν θέσιν τῆς Ἐταιρίας ἔναντι τοῦ προβλήματος τῶν διατηρητέων ἐν Ηρακλείῳ μνημείων θα ὀδηγήσῃ εἰς θετικά συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα ἀποδεσμεύσεως ὠρισμένων ἐξ αὐτῶν, καί ὡς πρὸς τὸν τρόπον προστασίας καὶ ἀξιοποιήσεως τῶν λοιπῶν»⁷.

Με την από 9.9.1953 απόφασή της, η EKIM, ορίζει ως επιτροπή αναλαμβάνουσα το προκαταρκτικό έργο της φωτογράφισης και αποτύπωσης των μνημείων, από επαγγελματία φωτογράφο και σχεδιαστή, τους Εταίρους Στυλιανό Αλεξίου, Επιμελητή Αρχαιοτήτων Κρήτης και τον Αλέξανδρο Μανιδάκη, μηχανικό.

Σύμφωνα με τα πρακτικά του επόμενου έτους (1954), το αρχείο περιελάμβανε ήδη 176 «κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνεκδότους καὶ σπάνιας φωτογραφίας», εκ των οποίων 91 αγοράστηκαν ή ελήφθησαν με δαπάνες της EKIM. Οι υπόλοιπες περιήλθαν στην ιδιοκτησία της Εταιρίας από δωρεές (Πρακτικά EKIM 1954: 501). Το φωτογραφικό αρχείο που με το πέρας των χρόνων συνεχίστηκε να εμπλουτίζεται εντάσσεται στο Αρχείο της EKIM.

---

⁷ Βλ. έγγρ. 1, φ.5, αρ. 183/9.9.1953, Παράρτημα Α΄

3.3. Καταγραφή άγνωστων ναΐσκων της Κρήτης

Κατά το έτος 1952, παράλληλα προς την σταθερή επιδίωξη συγκρότησης μουσειακής συλλογής, η ΕΚΙΜ αποφάσισε να προχωρήσει στο «επίπονο» έργο καταγραφής των τοιχογραφημένων ναών της νήσου.

Πιο συγκεκριμένα το Διοικητικό Συμβούλιο «διὰ γενικῶν μὲν δημοσιευμάτων ἐτόνωσε τὸ περὶ τὴν Ἑταιρίαν ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ καὶ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του ἐπὶ τῆς σημασίας τῶν μνημείων τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Τέχνης, δι' ἰδιαιτέρας δὲ ἐγκυκλίου ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ ἀπάσας τὰς Κοινότητες τῆς Κρήτης, παρ' ὧν ἐζητήθη πίναξ τῶν ἐκασταχοῦ εὕρισκομένων καταγράφων ναῶν καὶ ἄλλων μνημείων» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1952: 470-471).

Δια της εγκυκλίου που απεστάλη προς τις κοινότητες όλων των νομών του νησιού παρεχόταν επίσης οδηγίες για την προστασία και τη συντήρηση των μνημείων. Την προσπάθεια της ΕΚΙΜ υποστήριξαν αφενός ο εγχώριος τύπος (ιδιαίτερα η εφημερίδα *Μεσόγειος* που φιλοξένησε στις στήλες της σχετικά δημοσιεύματα της ΕΚΙΜ) και αφετέρου οι Νομαρχίες και Επισκοπές της Κρήτης έπειτα από έκκληση του Συμβουλίου προς αυτές (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1952: 470-471).

Με την παραπάνω ενέργεια, η ΕΚΙΜ, δεν εξασφάλισε απλώς τη διάσωση μνημείων ανά τη νήσο, αλλά παρείχε στον τοπικό πληθυσμό, ίσως για πρώτη φορά κατά την μεταπολεμική περίοδο, ερεθίσματα για την κατανόηση της αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη δυνατότητα εμπλοκής των κοινοτήτων μέσα από συλλογικές δράσεις στη διαδικασία διατήρησής της.

Η εγκύκλιος, γραμμένη σε λιτό ύφος, πληροφορεί αρχικά τους κατοίκους του νησιού για την ύπαρξη σπουδαίων βενετσιάνικων και βυζαντινών ναών ανά την Κρήτη «τὰ χῶματα τῆς Κρήτης κρύβουν σπουδαίους ἀρχαιολογικοὺς θησαυρούς...ὁμως γνωστὸ εἶναι, πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔχουμε στὴν Κρήτη καὶ ἄλλα νεώτερα μὰ τὸ ἴδιο σπουδαῖα μνημεῖα, ποὺ ἀξίζουν τὴν προσοχὴ καὶ τὴ φροντίδα μας. Πρόκειται γιὰ τὰ βυζαντινὰ καὶ βενετσιάνικα μνημεῖα, ποὺ σώζονται ἀκόμα στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριά μας καὶ κυρίως γιὰ τὰ πολλὰ ἐκκλησιάκια, ποὺ συναντοῦμε ἀπὸ τὴν Κίσαμο ἴσαμε τὴ Σητεία, σπαρμένα πάνω στὰ βουνὰ καὶ μέσα στὶς λαγκαδιές» (Έγγραφο ΕΚΙΜ φ.2. αρ. εγγρ. 67, 1952).

Μέσω της εγκυκλίου, παρέχονται επίσης οδηγίες για την προστασία των ναών, που εκ πρώτης όψεως μπορεί να μοιάζουν απλοϊκές, μαρτυρούν όμως με εμφατικό τρόπο την εγκατάλειψη των μνημείων λόγω της άγνοιας των κατοίκων του νησιού «Τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς καταστροφῆς εἶναι καιρὸς νὰ σταματήσῃ πιά! Πρέπει νὰ καταλάβουμε ὅλοι, πὼς ἔχουμε χρέος νὰ φροντίζουμε γιὰ τὴ διατήρησι τῶν μνημείων, ποὺ εἴχαμε τὴν τύχη νὰ κληρονομήσουμε ἀπὸ τοὺς περασμένους αἰῶνες. Κι' ἂν δὲ μπορούμε νὰ διορθώσουμε τὴ σκεπή, νὰ κλείσουμε τὰ παράθυρα καὶ τὶς πόρτες στὸν ἀέρα καὶ τὴ βροχὴ καὶ νὰ ξεριζώσουμε τὰ ζιζάνια, τούλάχιστο ἄς μὴν ἀσβεστῶνουμε πιά τοὺς τοίχους σκεπάζοντας τὶς ζωγραφιές, ἄς μὴν ἀνάβουμε φωτιές μέσα στὰ ἐκκλησιάκια, ἄς μὴν βάζουμε ἐκεῖ μέσα τὰ ζῶα μας σ' ἂν νά'σανε στάνες ἢ στάβλοι» (Ἐγγραφο ΕΚΙΜ φ.2. αρ. εγγρ. 67, 1952).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ἐπίσης ἡ τελευταία φράση τῆς εγκυκλίου, καθὼς εἰσάγεται μεθοδικά ἡ ιδέα τῆς μετέπειτα αξιοποίησης τοῦ μνημειακοῦ πλούτου τοῦ νησιοῦ γιὰ πολιτισμικὸ-θρησκευτικὸ τουρισμὸ μελλοντικά «ἡ ἀληθινὴ πίστι, ἡ ἀγάπη μας γιὰ τὴν Κρήτη καὶ τὸ οἰκονομικὸ μας συμφέρον ἐπιβάλλουν νὰ προσέξουμε καὶ νὰ προστατεύσουμε αὐτὰ τὰ παραμελημένα μνημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ μας» (Ἐγγραφο ΕΚΙΜ φ.2. αρ. εγγρ. 67, 1952).

Ἡ ἐπιμονὴ τῆς ΕΚΙΜ με στόχο τὴν ολοκλήρωσι καταγραφῆς ἀγνώστων ναῖσκων τῆς Κρήτης καὶ τὴν μετέπειτα κατάρτιση σχετικῆς καταλόγου συνεχίζεται πεισματικά ὅπως φανερώνεται καὶ στὴν μετὰ τοῦ 1952 ἐπιστολογραφία τῆς, καθὼς ἡ Εταιρία προσβλέποντας στὴ συνεργασία τῶν τοπικῶν κοινοτήτων ἐπανερχεται με τὴν ἐπαναληπτικὴ ἀποστολὴ τῆς εγκυκλίου πρὸς τὶς κοινότητες, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ὁποίων δὲν υπήρξε ζωηρό.

Ἡ ἀνωτέρω δράσι τῆς ΕΚΙΜ, ποὺ ἐρχεται εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὶς γνωστὲς καταγραφές τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Εταιρείας⁸ ὑπὸ τὴν καθοδήγησι τοῦ Γεωργίου Λαμπάκη καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Παναγιώτη Ευστρατιάδη, ἀποτελεῖ ἴσως μιὰ ἀπὸ τὶς πιο ἐνδιαφέρουσες περιπτώσεις καταγραφῶν μεσαιωνικῶν ναῶν στὶς ἐλληνικὲς ἐπαρχίες κατὰ τὶς πρώτες μεταπολεμικὲς δεκαετίες, ἀφενὸς λόγω τῆς κρισιμότητος τῆς χρονικῆς στιγμῆς ποὺ ἀναλαμβάνεται τὸ ἐν λόγω

---

⁸ Βλ. ἱστοσελίδα ΧΑΕ. Προσπελάσιμο στο: ΧΑΕ <http://www.chae.gr/101.html>. Τελευταία προσπέλασι: 15/05/2016

εγχείρημα, καθώς η στοιχειοθέτηση της πολιτιστικής ταυτότητας της νήσου μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποτελούσε επιτακτικό αίτημα και αφετέρου λόγω της στόχευσης της ΕΚΙΜ στην κινητοποίηση όλων των δυνάμεων στο εσωτερικό του νησιού μέσα από τη συστηματική τροφοδότηση ερεθισμάτων για την αναγνώριση της σπουδαιότητας της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου από τους κατοίκους του.

Οι επιστολές που αντάλλαξε η ΕΚΙΜ με τις κοινότητες που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμά της, έχουν πρωτοκολληθεί και ενταχθεί στο Αρχείο της Εταιρίας, το οποίο είναι προσβάσιμο από κάθε ενδιαφερόμενο. Πολλές μάλιστα από τις κοινότητες επανέρχονται με λεπτομερή ενημέρωση των δράσεων στις οποίες προέβησαν για τη διάσωση των ναών της περιοχής τους.

3.4. Αποστολές περισυλλογής λαογραφικού υλικού

Η περισυλλογή λαογραφικών -προς έκθεση- υλικών μαρτυριών από την κρητική ύπαιθρο, αποτελεί ίσως μια από τις σπουδαιότερες έρευνες πεδίου (field researches), που η Εταιρία έχει να επιδείξει μέχρι σήμερα.

Έπειτα από μεθοδική έρευνα της ΕΚΙΜ, εντοπίστηκαν «πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐστίαι τῆς κρητικῆς λαϊκῆς τέχνης, ἡ Σητεία, ἡ Ίεράπετρα, τὸ Μεραμβέλλον, ἡ Βιάννος, ἡ Μεσαρᾶ, τὸ Μαλεβίζι, ὁ Μυλοπόταμος, τὰ Σφακιά, καὶ τὸ Σέλινον» και οργανώθηκαν 8 συνολικά αποστολές με στόχο τον εμπλουτισμό της Λαογραφικής Συλλογής του ΙΜΚ (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1952: 469).

Από τις ανωτέρω έρευνες πεδίου, οι οποίες «ἦσαν πολυήμεροι, διότι οἱ συλλέκται παρακάμπτοντες τὰς συγκοινωνιακὰς δυσχερείας ἔπρεπε νὰ ἐρευνήσουν ὄρεινὰ καὶ ἀπομεμακρυσμένα ἀπὸ τὰ κέντρα χωριά» συνελέγησαν περί τα 125 τεμάχια υφαντών και κεντημάτων, 20 μικροτεχνήματα και 3 πλήρεις γυναικείες αμφιέσεις (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1952: 469).

Σύμφωνα με την παράγραφο ε΄ του Ἄρθρου 2 του καταστατικού της ΕΚΙΜ για την προαγωγή των κρητικών ιστορικών και λαογραφικών σπουδών, προβλέπεται μεταξύ άλλων και η οργάνωση λαογραφικών αποστολών με στόχο τη συγκέντρωση πολύτιμου εθνογραφικού υλικού (Καταστατικό ΕΚΙΜ 1951: 3). Για τον σκοπό αυτό συγκροτήθηκε

μάλιστα ειδική επιτροπή αποτελούμενη από τους Μαρία Λαμπάκη, Ραλλού Μουρέλλου, Σταμάτιο Γλύκα και Θωμά Φανουράκη. Τη διεύθυνση της επιτροπής είχε ανέλαβε ο Εταίρος Κωνσταντίνος Λασσιθιωτάκης. Σκοπός των αποστολών, όπως ορίζεται στην από 26/10/1951 εγκύκλιο-επιστολή της EKIM προς τα μέλη της Επιτροπής είναι η περισυλλογή «άξιολόγων δειγμάτων τῆς παλαιότερας καὶ νεωτέρας κρητικῆς λαϊκῆς τέχνης τὰ ὁποῖα θα ἀπαρτίσουν τὸν πυρῆνα ἰδιαιτέρου τμήματος τοῦ ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας ἰδρυθησομένου Ἱστορικοῦ Μουσείου» (Ἐγγραφο EKIM φ.1, αρ. εγγρ. 65,).

Ἡ μεθοδολογία τῆς EKIM γιὰ τὴ συγκέντρωση ἐθνογραφικῶν θησαυρῶν, με ἀπώτερο σκοπὸ τὴν ἐκθεσὴ τους σὲ αὐτόνομη ἐκθεσιακὴ ἐνότητα στὸ ὑπὸ διαμόρφωση τὴν περίοδο ἐκείνη Ἱστορικὸ Μουσεῖο Κρήτης, περιελάμβανε ἀρχικὰ τὴν περιγραφή τῆς τυπολογίας τοῦ ἐπιθυμητοῦ πρὸς συγκέντρωση λαογραφικοῦ υλικοῦ καὶ τὴν κατάρτιση κατόπιν σχετικοῦ καταλόγου με τὶς ἐπαφές που θὰ μπορούσαν πιθανῶς νὰ δωρίσουν ἢ νὰ διαθέσουν πρὸς ἀγορὰ ἀντικείμενα που ἀπαντοῦν στὶς προδιαγεγραμμένες ἐιδολογικὲς κατηγοριοποιήσεις οἱ ὁποῖες διαρθρώθηκαν ὡς ἐξῆς:

- Κεντήματα καὶ υφαντὰ οικιακῆς χρήσεως
- Τυπικὲς ἐνδυμασίες διαφόρων ἐποχῶν καὶ διαμερισμάτων τῆς Κρήτης
- Οικιακὰ σκεύη καὶ ἐπιπλα
- Κοσμήματα
- Γεωργικὰ καὶ βιοτεχνικὰ ἐργαλεῖα
- Μουσικὰ ὄργανα

Σύμφωνα με τὴν προαναφερθεῖσα ἐγκύκλιο, ἡ ἀγορὰ τῶν ἀντικειμένων γινόταν ἐπειτα ἀπὸ πρόταση τῆς Επιτροπῆς στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρίας καὶ μετὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς σύμφωνης γνώμης αὐτοῦ. Σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις ἡ Επιτροπὴ εἶχε τὴ δυνατότητα κατὰ τὴν κρίση τῆς καὶ κατόπιν προφορικῆς συνομιλίας με τὸν Πρόεδρο ἢ τὸν Γραμματέα τοῦ Δ.Σ. τῆς EKIM, νὰ προχωρήσει στὸς ἀπαραίτητους διακανονισμοὺς γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἐξαιρετικὰ πολύτιμου λαογραφικοῦ υλικοῦ.

Οἱ λαογραφικὲς ἀποστολὲς τῆς EKIM ἀποτελοῦν μὴ ἀξιόλογη προσπάθεια, γιὰ τὴν περισυλλογὴ υλικῶν μαρτυριῶν λαογραφικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπὸ τὴν κρητικὴ ὑπαιθρο καὶ ἐπὶ τῆς πρωτοποριακοῦ καὶ μνημειώδους ἐργοῦ που ἀνέπτυξε τὸ Κέντρο Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας -ἐνὰ ἀπὸ τὰ δεκατέσσερα Ἐρευνητικὰ Κέντρα τῆς

Ακαδημίας Αθηνών- που ιδρύθηκε το 1926 στην πρωτεύουσα, υπό την καθοδήγηση του Νικολάου Γ. Πολίτη, θεμελιωτή της επιστημονικής λαογραφίας στην Ελλάδα⁹.

---

⁹ Βλ. ιστοσελίδα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας. Προσπελάσιμο στο: <http://www.kentrolaografias.gr/>. Τελευταία προσπέλαση: 15/05/2016

Κεφάλαιο 4

Μνημεία της Κρήτης

Έχοντας σκιαγραφήσει το ευρύτερο επιστημονικό έργο της EKIM προς όφελος μνημείων, στην παρούσα ενότητα θα επιχειρηθεί η χαρτογράφηση της ιδιαίτερα πολυσχιδούς δράσης που ανέπτυξε η Εταιρία με στόχο την προστασία και ανάδειξή τους κατά χώρα.

Η επιλογή των μνημείων που θα μελετηθούν παρακάτω, έγινε αφενός βάσει της ιστορικής και πολιτιστικής τους σημασίας και αφετέρου με γνώμονα τη δράση της Εταιρίας όπως αποτυπώνεται στα πρακτικά που διατηρεί και δημοσιεύει, ερμηνεύοντας κατά κάποιον τρόπο τις δράσεις στις οποίες απέδιδε ενδεχομένως μεγαλύτερη βαρύτητα και που συγκροτούσαν κατά την άποψη του εκάστοτε Δ.Σ. το σύνολο της προσφοράς του για το κάθε έτος.

Τα μνημεία που θα εξεταστούν είναι το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης (IMK), η Βασιλική του Αγίου Μάρκου, η κρήνη του Ιδομενέως (όπισθεν του IMK), η Παναγία των Σταυροφόρων, το αναβρυτήριο του Σαρακηνού και κάποια άλλα μικρότερης σημασίας.

4.1. Ιστορικό Μουσείο Κρήτης

Στις ενότητες που ακολουθούν αφού γίνει αναφορά στο ιστορικό του κτιρίου όπου στεγάζονται οι Συλλογές της EKIM, θα παρουσιαστεί η διαμόρφωση του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης από την πρώτη στιγμή της ίδρυσής του (1953) μέχρι σήμερα.

4.1.1. Το ιστορικό του κτιρίου

Το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης (IMK), ιδρύθηκε το 1953 από την EKIM και στεγάζεται σε

νεοκλασικό κτίριο ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής αξίας, ιδιοκτησίας των Ιδρυμάτων Ανδρέου & Μαρίας Καλοκαιρινού.

Το ΙΜΚ βρίσκεται στην ευρύτερη -επί ενετοκρατίας- περιοχή της Εβραϊκής συνοικίας του Χάνδακα (Οβρακή), στο σημείο όπου αργότερα κτίσθηκε το σπίτι της οικογένειας Κρασάκη που ερειπώθηκε το 1856 από σεισμό. Στη θέση του, ο Μίνωας Α. Καλοκαιρινός, ο πρώτος ανασκαφέας της Κνωσού, έκτισε το 1870 με μελέτη του αρχιτέκτονα Λύσανδρου Καυταντζόγλου και την επίβλεψη ειδικού μηχανικού που εκλήθη ειδικά από τη Σμύρνη, ένα εξάισιο αρχιτεκτόνημα (Τζομπανάκη 2005: 61). Το οίκημα λειτούργησε παράλληλα ως εστία του αγγλικού προξενείου, δυστυχώς όμως πυρπολήθηκε και καταστράφηκε κατά τα γεγονότα της 25ης Αυγούστου 1898.

Στην ίδια θέση και προφανώς επηρεασμένος από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των θεμελίων ο Ανδρέας Α. Καλοκαιρινός, το 1903, με αρχιτεκτονική μελέτη του Κ. Τσαντηράκη (εικ. 04, Παράρτημα Β΄) δίνει μορφή στο υπέροχο νεοκλασικό κτίριο, στο οποίο εκτίθενται σήμερα μέρος των Συλλογών του ΙΜΚ.

Μετά το θάνατο του Ανδρέα Α. Καλοκαιρινού το 1930, το κτίσμα περιήλθε στην κυριότητα των Ιδρυμάτων. Αργότερα, με μέριμνα του Ανδρέα Γ. Καλοκαιρινού, εκτελεστή της διαθήκης, η χρήση του παραχωρήθηκε στην ΕΚΙΜ σύμφωνα με την επιθυμία του διαθέτη, ώστε να στεγαστεί το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης.

Το οικοδόμημα -η ιδιαίτερα επιμελημένη γενική όψη του οποίου αποπνέει κομψότητα και μεγαλοπρέπεια- είναι λιθόδητο, διώροφο (με υπόγειο), με το ισόγειό του υπερυψωμένο σε *scarpa*, κατά τα βενετσιάνικα πρότυπα. Η μαρμάρινη σύνθεση της κύριας εισόδου, στη νότια πλευρά (εικ.05, Παράρτημα Β΄), έργο του γλύπτη Κ. Περιβολιώτη, μελετήθηκε με ιδιαίτερη προσοχή. Μαρμάρινο προστώο -αντίγραφο της οικίας Καραπάνου στην οδό Σταδίου των Αθηνών- που υποβαστάζουν «δύο μονόλιθοι δωρικοί κίονες από λευκό πεντελικό μάρμαρο, η οροφή του οποίου διαμορφώνεται στον όροφο σε μικρό εξώστη με μαρμάρινο καφασωτό κιγκλίδωμα, ορίζει τη θέση της εισόδου. Τα παράθυρα του ορόφου καθώς και η πόρτα του εξώστη έχουν ευθύγραμμο υπέρθυρο και πλαισιώνονται από ζεύγος καρυάτιδων που φέρουν αέτωμα» (Τζομπανάκη 2000: 171).

Ο άυλιος χώρος, στη νότια πλευρά του κτιρίου, περιφράσσεται από νεοκλασικής μορφής αυλότοιχο, τα σιδερένια κιγκλιδώματα και η πόρτα του οποίου είναι έργο του Θωμά Τσοκόπουλου (εικ.06, Παράρτημα Β'). «Το εσωτερικό του κτιρίου, έχει ζωφόρους στις επιστέψεις των τοίχων του διαδρόμου, με θέματα από την Ιλιάδα και την Οδύσσεια (εικ.07, Παράρτημα Β'). Η οροφή του διαδρόμου καλύπτεται με διακοσμητικά φατνία, ενώ οροφογραφίες με φυτικά θέματα κοσμούν τις αίθουσες. Τα παραπάνω αποτελούν έργα τεχνιτών που εργάζονταν για τον διακοσμητή Αντώνη Στεφανόπουλο».

Το κτίσμα αφού μετασκευάστηκε το 1953 σε σχέδια των Κ. Λασηθιωτάκη και Γ. Τζομπανάκη, επεκτάθηκε με την προσθήκη τριώροφης νέας πτέρυγας το 1961, σε σχέδια του αναγνωρισμένου αρχιτέκτονα Πάτροκλου Καραντινού.

Αφού το κτίριο κηρύχθηκε διατηρητέο από το Υπουργείο Πολιτισμού, με την υπουργική απόφαση ΔΙΛΑΠ/Γ/928/15500/22-5-87 που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 313/τβ/22-6-87, η νέα πτέρυγα συμπληρώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 με προσθήκη ορόφου και ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2004 με τη διαρρύθμιση Αιθουσών Περιοδικών Εκθέσεων και του αμφιθεάτρου *Γιάννης Περτσελάκης* (με χρηματοδότηση των Ιδρυμάτων Α. & Μ. Καλοκαιρινού και μέσω συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Η σημερινή μορφή του κτιρίου, αποτελεί εγχείρημα συνδυασμού της μοντέρνας με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική (εικ.08, Παράρτημα Β').

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι οι κτιριακές αλλαγές σήμαναν παράλληλα και την έναρξη της σταδιακής επανέκθεσης των συλλογών του Μουσείου, με στόχο την προσέγγιση μιας ευρύτερης ομάδας επισκεπτών, στους οποίους προσφέρεται, μέσω της αξιοποίησης μεγαλύτερης εκθεσιακής επιφάνειας η δυνατότητα κατανόησης των πολλαπλών όψεων του ιστορικού γίνεσθαι στην Κρήτη, από τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους ως τη σύγχρονη εποχή.

4.1.2. Η ίδρυση του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης

Το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, «ιδρύθηκε με αποστολή την καταγραφή, συντήρηση, διαφύλαξη, τεκμηρίωση και προβολή των πάσης φύσεως τεκμηρίων της Κρητικής ιστορίας (αντικείμενα, αρχειακό υλικό κ.ά.)». Η άδεια για τη συγκρότηση μουσειακής συλλογής

χορηγήθηκε στην Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών το 1952 με απόφαση του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων (αρ. πρωτ. 13108/4472) και έπειτα από σχετική γνωμοδότηση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου.

Για τη σύσταση του ΙΜΚ το 1953, την οποία «διάφοροι λόγοι και κυρίως αἱ ἔθνικαἱ πολεμικαἱ και μεταπολεμικαἱ περιπέτειαἱ ἀνέβαλαν ἐπὶ μακρόν» (Αλεξίου 1953: 5), συνέβαλαν αποφασιστικά τα Φιλανθρωπικά Ιδρύματα Ανδρέου και Μαρίας Καλοκαιρινού που ανέλαβαν εξολοκλήρου, για τον σκοπό αυτό, την αναπροσαρμογή του Μεγάρου Καλοκαιρινού. Σημαντική υπήρξε επίσης και η οικονομική αρωγή του Ταμείου Εφέδρων Νομού Ηρακλείου, της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, της Διεύθυνσης Κρατικών Λαχείων και του Δήμου Ηρακλείου (Αλεξίου 1953: 6).

Το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, που αποτελεί ουσιαστικά την (χρονολογική) επέκταση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου, «εἶναι τὸ πρῶτον συστηματικὸν ἐπαρχιακὸν Μουσεῖον μεσαιωνικοῦ καὶ νεωτέρου ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐρχόμενον εὐθύς μετὰ τὸ *Βυζαντινὸν Μουσεῖον* και τὸ *Μουσεῖον Μπενάκη* τῶν Ἀθηνῶν» (Αλεξίου 1953: 6).

Η συγκέντρωση και διαφύλαξη του πολύτιμου αρχαιολογικού, ιστορικού και εθνογραφικού υλικού της Κρήτης (από την πρωτοβυζαντινή ως τη νεότερη περίοδο της ιστορίας), από την ΕΚΙΜ, που σήμερα παρουσιάζεται στο ΙΜΚ, επιτεύχθηκε σταδιακά, με περισυλλογές, αγορές, δωρεές και με την παρακαταθήκη αντικειμένων από το Υπουργείο Πολιτισμού (Αλεξίου 1953: 5-6).

Μεγάλο μέρος του εκτιθέμενου υλικού ανήκει στο δημόσιο και αποτελεί την Μεσαιωνική Συλλογή του ΑΜΗ, η οποία «ἐκτὸς ὠρισμένης ομάδος, δὲν εἶχε ποτὲ ἐκτεθῆ (γλυπτὰ, χαλκᾶ, εἰκόνες, νομίσματα, κοσμήματα, κεραμικὴ, βιβλία, χάρται). Αὕτη ἀπετελέσθη διὰ περισυλλογῆς ὑπὸ τοῦ Στέφανου Ξανθουδίδου καὶ δι' ἀγορᾶς καὶ περισυλλογῆς ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς προστασίας καὶ περισυλλογῆς μεσαιωνικῶν μνημείων καὶ κειμηλίων ἐν Κρήτῃ, ἡ ὁποία ἐδρασε κυρίως τὸ 1946, ὡς καὶ διὰ δωρεῶν. Τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα εἶναι κτῆμα τῆς Ἐταιρίας ἀγορασθέντα ὑπὸ τῆς ἰδίας ἢ δωρηθέντα (λαογραφικὸν ὑλικόν, υφαντὰ, σκεύη τοῦ κρητικοῦ βίου, ὄπλα καὶ ἐνθύμια τῶν ἀγωνιστῶν κ.λπ.)» (Αλεξίου 1953: 5).

Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω, η ίδρυση του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης υπό τη φροντίδα της ΕΚΙΜ, έδωσε λύση στο πρόβλημα έκθεσης των θησαυρών της Μεσαιωνικής Συλλογής του ΑΜΗ και τη γνωριμία κατ' επέκταση του κρητικού κοινού με υλικά τεκμήρια από το μεσαιωνικό παρελθόν της νήσου.

4.1.3. Το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης σήμερα

Σήμερα, το ΙΜΚ, σύμφωνα με συνέντευξη που παραχωρήθηκε από τη Διευθύντρια του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, κυρία Εύα Γραμματικάκη «προσφέρει μια σύνθετη εικόνα της Ιστορίας και της Τέχνης της Κρήτης από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους ως τον 20^ο αιώνα. Οι περιοδικές εκθέσεις κινούνται σε ένα ευρύ φάσμα, από τη Βυζαντινή ως τη σύγχρονη τέχνη, την ανάδειξη κορυφαίων λογοτεχνικών μορφών της Ελλάδας (Καζαντζάκης, Ελύτης), και την παρουσίαση σπουδαίων ιστορικών γεγονότων από το τέλος του 19^{ου} αιώνα μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αντίστοιχα, τα διαρκώς εμπλουτιζόμενα εκπαιδευτικά προγράμματα, που προσφέρονται δωρεάν, αποτελούν δημιουργική πηγή μάθησης σε σχέση με τις Μόνιμες Συλλογές και τις Περιοδικές Εκθέσεις του Μουσείου. Διαλέξεις, επιστημονικά συμπόσια, προβολές ταινιών και παρουσιάσεις βιβλίων που γίνονται στο Αμφιθέατρο του ΙΜΚ συμπληρώνουν την λειτουργία του, καθιστώντας το έναν εξωστρεφή, πολύπλευρο, πολιτιστικό οργανισμό» (Γραμματικάκη 2016: π.σ.).

Οι μόνιμες συλλογές του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, διατρέχουν 17 αιώνες τοπικής ιστορίας και αντανακλούν τις χρόνιες προσπάθειες και τη συστηματική φροντίδα της ΕΚΙΜ για την ανάδειξη της ιστορίας της νήσου, μέσα από τη διάσωση, διαφύλαξη, συντήρηση και έκθεση υλικών μαρτυριών που σχετίζονται με όλες τις εκφάνσεις του πολιτισμού που αναπτύχθηκαν στις διάφορες ιστορικές φάσεις της Κρήτης, στο διάστημα που εξετάζει το Μουσείο. Οι μόνιμες συλλογές του ΙΜΚ διαρθρώνονται ως εξής:

4.1.3.1. Αίθουσα Ανδρέα Γ. Καλοκαιρινού

Σε αυτή την εισαγωγική αίθουσα (εικ.09, Παράρτημα Β΄) - που λειτουργεί ως χώρος προσανατολισμού του επισκέπτη- παρουσιάζεται η πολυκύμαντη ιστορία της Κρήτης και οι μεγάλες ιστορικές περίοδοι της νήσου με αφετηρία τους πρώτους χριστιανικούς

χρόνους ως τα μέσα του 20^{ού} αι. Πληροφορίες για τη μακρά περίοδο των συναρπαστικών αυτών μεταβολών, προσφέρονται στον επισκέπτη μέσα από την αξιοποίηση αντικειμένων, χαρτών, βιβλίων (ορισμένα από τα οποία ξεφυλλίζονται επί τόπου μέσω ipad) και εικονογραφικού υλικού, χαρακτηριστικών της κάθε εποχής.

Κορυφαίο έκθεμα της εκθεσιακής ενότητας, που δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην περίοδο της ενετικής κυριαρχίας, αποτελεί η Μακέτα του Βενετσιάνικου Χάνδακα, που αναπαριστά υπό κλίμακα 1:500 την πόλη στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, λίγο πριν την οθωμανική επίθεση. Περιμετρικά, στους τοίχους, σχέδια, φωτογραφίες και υπομνήματα παρουσιάζουν συγκεκριμένα μνημεία και σημεία της πόλης τα οποία ο επισκέπτης μπορεί να εντοπίσει στη μακέτα με τη χρήση του ειδικού συστήματος φωτισμού (βλ. υποενότητα 4.1.4.)(Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 15).

4.1.3.2. Συλλογή Κεραμικής ΙΜΚ

Σε αυτή την ενότητα (εικ.10, Παράρτημα Β΄) παρουσιάζονται κεραμικά ευρήματα, αξιόλογες μαρτυρίες της καθημερινότητας αλλά και της οικονομικής, τεχνολογικής και καλλιτεχνικής δραστηριότητας κάθε περιόδου, από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια έως το τέλος της βενετσιάνικης περιόδου (Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 17-19).

Με αυτόν τον τρόπο, αλλά και με τη βοήθεια της μεγάλης ψηφιακής οθόνης αφής που βρίσκεται στην έκθεση, ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να παρατηρήσει την εξελικτική πορεία της κεραμικής, από τα άβαφα και αδιακόσμητα σκεύη των πρώτων βυζαντινών χρόνων που παρασκευάζονται με την καινοτόμο την περίοδο εκείνη τεχνική της εφυάλωσης στα πολυτελή σκεύη της βενετσιάνικης περιόδου που ξεχωρίζουν για την ποιότητα και τον πλούσιο χρωματικό τους διάκοσμο (Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 19).

4.1.3.3. Γλυπτοθήκη ΙΜΚ

Με αφετηρία τα χαρακτηριστικά κιονόκρανα των πρώτων χριστιανικών αιώνων (4^{ος}-5^{ος}) η Γλυπτοθήκη του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης (εικ.11, Παράρτημα Β΄) διαρθρώνεται χρονολογικά ως το τέλος της βενετσιάνικης περιόδου (μέσα 17^{ου} αι.).

«Στο πλαίσιο της χρονολογικής αυτής διάταξης έχουν οργανωθεί επιμέρους θεματικές

ενότητες όπως εκκλησιαστική και αστική αρχιτεκτονική, γλυπτική για δημόσια και ιδιωτική χρήση, οι οποίες προσφέρουν στον επισκέπτη ποικίλες πληροφορίες για την κρητική κοινωνία και τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού»¹⁰.

Μεταξύ των εκθεμάτων διακρίνονται κινητά μνημεία προερχόμενα από κτίρια που επιβιώνουν τμηματικά ή δεν υπάρχουν πια, όπως για παράδειγμα δύο εντυπωσιακά ψηφιδωτά από την περιοχή της Χερσονήσου, το μεγάλο μαρμάρινο μετάλλιο της Πύλης του Αγίου Γεωργίου (βλ. υποενότητα 4.1.4.1.) και η κρήνη που κάποτε κοσμούσε την εσωτερική αυλή του μεγαλοπρεπούς μεγάρου Ittar (βλ. υποενότητα 4.2.2.).

Σε ειδική αίθουσα εκτίθενται αρχιτεκτονικά γλυπτά, επιγραφές και λειτουργικά σκεύη από την Βασιλική του Αγίου Τίτου στη Γόρτυνα και σε ξεχωριστή ενότητα επιλεγμένα δείγματα οικοσήμεων με τα ίχνη των εθνοτικών κοινοτήτων του νησιού.

4.1.3.4. Νομισματική Συλλογή ΙΜΚ

Σε αυτή την ενότητα (εικ.12, Παράρτημα Β'), προβάλλεται η νομισματική ιστορία της Κρήτης μέσα από την έκθεση νομισμάτων (από τους τελευταίους προχριστιανικούς χρόνους μέχρι τη σύγχρονη εποχή), μολυβδόβουλων, μεταλλίων και νομισματικών κοσμημάτων, ενώ αποτυπώνεται πέραν της οικονομικής ζωής στη μεγαλόνησο το ευρύτερο πολιτικό, θρησκευτικό και ιδεολογικό περιεχόμενο μάρτυρες του οποίου αποτελούν τα νομισματικά αντικείμενα τόσο ως έκφραση της εκάστοτε εξουσίας όσο και ως έργα τέχνης. Η παρουσίαση τους γίνεται με ευρηματικό τρόπο σε ειδικές θυρίδες – φινιστρίνια, ενώ σε συμπληρωματικές προθήκες εκτίθενται νομισματικά σύνολα (θησαυροί) σε συνδυασμό με συναφές αρχαιολογικό και εθνογραφικό υλικό (έγγραφα, χάρτες κ.ά.) (Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 41-45).

4.1.3.5. Συλλογή Βυζαντινής και μεταβυζαντινής Τέχνης ΙΜΚ

Η έκθεση της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Συλλογής του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης (εικ.13, Παράρτημα Β') έχει ως στόχο να παρουσιάσει την εξέλιξη της ζωγραφικής στη νήσο, η οποία μετά την κατάρρευση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

---

¹⁰ Βλ. Ιστοσελίδα ΙΜΚ. Προσπέλαση στο: <http://www.historical-museum.gr/gr/collections/view/glypta>. Τελευταία προσπέλαση: 15/05/2016

τον 15^ο αι. αναδείχθηκε σε κέντρο έντονης δραστηριότητας (Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 41-45).

Μέσα από σπαράγματα τοιχογραφιών και την έκθεση φορητών εικόνων ο επισκέπτης παρακολουθεί τη δυναμική συνύπαρξη του εγχώριου ορθόδοξου πληθυσμού με Βενετούς και Οθωμανούς κυρίαρχους, και αντιλαμβάνεται πως ο διάλογος ανάμεσα στην παράδοση και τις έξωθεν επιδράσεις στάθηκε η αφορμή για ενδιαφέρουσες καλλιτεχνικές εξελίξεις, όπως η Κρητική Σχολή Ζωγραφικής, που άνθησε κατά τους τελευταίους αιώνες της βενετσιάνικης κυριαρχίας (16ος-17ος) (Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 41-45).

Παράλληλα στην έκθεση, παρουσιάζονται ποικίλα σύνολα έργων μικροτεχνίας, λειτουργικά σκεύη, ιερατικά άμφια, εκκλησιαστικά χειρόγραφα, και κοσμήματα που ολοκληρώνουν την εικόνα του επισκέπτη για την ανωτέρω περίοδο.

4.1.3.6. Οι πίνακες του El Greco

Κορυφαία εκθέματα του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης αποτελούν τα δύο μοναδικά έργα του Ελ Γκρέκο που εκτίθενται στην γενέτειρά του (εικ.14, Παράρτημα Β'), Κρήτη: *Άποψη του Όρους και της Μονής Σινά* (1570) και *Η Βάπτιση του Χριστού* (1569).

4.1.3.7. Οι Εικόνες της Συλλογής Ζαχαρία Πορταλάκη στο ΙΜΚ

Την νέα εκθεσιακή αυτή ενότητα, που εγκαινιάστηκε το 2015 (εικ.15, Παράρτημα Β'), απαρτίζουν 65 έργα μεταβυζαντινής τέχνης (15ου - αρχών 20ού αιώνα), που δωρήθηκαν στην ΕΚΙΜ από την προσωπική Συλλογή του συλλέκτη έργων τέχνης Ζαχαρία Γ. Πορταλάκη.

Τα έργα, προέρχονται από έναν ευρύ γεωγραφικό χώρο –την Κρήτη, τα Επτάνησα, την ηπειρωτική Ελλάδα, τα Βαλκάνια και τη Ρωσία– και παρουσιάζουν ποικιλία ως προς το θεματολόγιο και τους εικονογραφικούς τύπους.

Ο μουσειογραφικός σχεδιασμός της έκθεσης, που διέπεται από πρωτοποριακά στοιχεία, παρουσιάζει τις εικόνες ως αυτόφωτα, αιωρούμενα αντικείμενα, μαρτυρίες «του ακτίστου φωτός» (Καλοκαιρινός 2015: 4).

4.1.3.8. Οθωμανική και νεότερη περίοδος

Η αποτύπωση της οθωμανικής και νεότερης περιόδου στην Κρήτη αναπτύσσονται σε δύο ενότητες-αίθουσες. Στην πρώτη παρουσιάζονται αντικείμενα από την κοσμική και θρησκευτική ζωή (επιγραφές, τοιχογραφίες, αρχιτεκτονικά τμήματα μουσουλμανικών θρησκευτικών ιδρυμάτων, έγγραφα και μικροαντικείμενα) που σκιαγραφούν κυρίως τη μουσουλμανική παρουσία στο νησί (εικ.16, Παράρτημα Β'). Στη δεύτερη ενότητα μέσα από την έκθεση πλούσιου ιστορικού υλικού (σημαίες, λάβαρα, όπλα, έγγραφα, αντικείμενα καθημερινής χρήσης, έπιπλα, προσωπογραφίες, φωτογραφίες), παρουσιάζεται η επαναστατική δράση στη νήσο ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης της εθνικής συνείδησης και η καθημερινότητα της εποχής (εικ.17, Παράρτημα Β'), σε μια πορεία προς την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα το 1913 (Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 55-67).

Στη μεγάλη οθόνη αφής εντός της αίθουσας, ένα αφιέρωμα στον Τύπο -ελληνόγλωσσο και ξενόγλωσσο- για το Κρητικό Ζήτημα, δίνει στον επισκέπτη τη δυνατότητα να κατανοήσει πληρέστερα την ατμόσφαιρα και την απήχηση των γεγονότων της ανωτέρω ιστορικής περιόδου στην Ευρώπη.

4.1.3.9. Η Συλλογή Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Κύριες θεματικές κατηγορίες της εν λόγω εκθεσιακής ενότητας (εικ.18, Παράρτημα Β') -που περιλαμβάνει αντικείμενα, εικονογραφικό υλικό και οπτικο-ακουστικά ντοκουμέντα με αφηγήσεις ελλήνων και ξένων που έδρασαν στην Κρήτη την περίοδο εκείνη (Γεώργιος Τζίτζικας, Sir Patrick Leigh Fermor, Jack L. Sibard), για την αποτύπωση της νεότερης ιστορίας που σημάδεψε η εμπλοκή της Ελλάδας και ειδικότερα της Κρήτης στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο- αποτελούν η ιταλική επίθεση εναντίον της Ελλάδας (Οκτώβριος 1940), η Μάχη της Κρήτης (Μάιος 1941), η κατοχή, η αντίσταση, τα σαμποτάζ, τα εγκλήματα πολέμου και η καθημερινή ζωή (Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 73-77).

Στην έκθεση, ως ιδιαίτερη ενότητα, παρεμβάλλεται το γραφείο, η βιβλιοθήκη και προσωπικά αντικείμενα από την εν Αθήναις οικία του κρητικού τραπεζίτη και πολιτικού Εμμανουήλ Τσουδερού (εικ.19, Παράρτημα Β'), που διετέλεσε Πρωθυπουργός της Ελλάδας κατά τη Μάχη της Κρήτης και ακολούθως στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι τέλος, η αναφορά στη δεύτερη χρήση του στρατιωτικού υλικού που παρέμεινε μετά τη λήξη του πολέμου στο νησί.

4.1.3.10. Η Συλλογή Νίκου Καζαντζάκη

«...Θα δώσω εφχαρίστως για το Μουσείο ...ό,τι πολύτιμο έχω που να σχετίζεται με τη μακρόχρονη, επίπονη πνευματική μου ζωή. Να σωθεί έτσι το κελί, όπου τόσα χρόνια δούλεψε ένας Καστρινός πνευματικός εργάτης...» (επιστολή Ν. Καζαντζάκη προς την ΕΚΙΜ στις 9 Ιανουαρίου 1957).

Με αυτά τα λόγια, ο συγγραφέας Νίκος Καζαντζάκης, ανακοίνωσε στην Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, έπειτα από εκτενή επιστολογραφία που είχαν αναπτύξει, την πρόθεσή του να δωρίσει στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης προσωπικά του αντικείμενα και αρχαιακό υλικό, λίγους μήνες πριν το θάνατό του¹¹.

Η Συλλογή Νίκου Καζαντζάκη στο ΙΜΚ (εικ.20, Παράρτημα Β'), περιλαμβάνει το γραφείο του κρητικού συγγραφέα από το σπίτι του στην Αντίμπ της Γαλλίας, με τη βιβλιοθήκη, τα αυθεντικά έπιπλα και τα προσωπικά του αντικείμενα.

Διαθέτει επίσης χειρόγραφα των έργων του, όπως και αρκετές από τις πρώτες εκδόσεις των βιβλίων του σε πολλές γλώσσες. Σε ψηφιακές εγκαταστάσεις προβάλλεται πλούσιο αρχαιακό υλικό και αποσπάσματα από ταινίες που βασίστηκαν στα μυθιστορήματά του, όπως ο «Τελευταίος πειρασμός» σε σκηνοθεσία Μάρτιν Σκορτσέζε και ο «Ζορμπάς» σε σκηνοθεσία Μιχάλη Κακογιάννη. Περιλαμβάνει τέλος το πρόπλασμα της προτομής του από τον Καπράλο (εικ.21, Παράρτημα Β').

4.1.3.11. Εθνογραφική Συλλογή ΙΜΚ

Η εθνογραφική έκθεση της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών (εικ.22, Παράρτημα Β'), εστιάζει στην ανάδειξη του πολιτισμού της υπαίθρου μέσα από την παρουσίαση αντιπροσωπευτικών αντικειμένων του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, περισυλλεγμένων από διάσπαρτους οικισμούς του νησιού, ειδικότερα της ανατολικής και της κεντρικής Κρήτης (Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 79-83).

---

¹¹ Βλ ιστοσελίδα ΙΜΚ Προσπελάσιμο στο: <http://www.historical-museum.gr/gr/collections/view/nikos-kazantzakhs>. Τελευταία προσπέλαση: 15/05/2016

Σε αυτήν δίνεται έμφαση στην αγροτική ζωή του νησιού και της παραγωγικής διαδικασίας (κτηνοτροφία, καλλιέργεια της ελιάς, του αμπελιού και του σταριού) και των σημαντικών σταθμών της ανθρώπινης ζωής (γέννηση, βάφτιση, γάμος) μέσα από την έκθεση αντίστοιχων υλικών μαρτυριών (γεωργικά εργαλεία, πλεκτά, υφαντά, κρητικές παραδοσιακές φορεσιές, κοσμήματα, παραδοσιακά μουσικά όργανα και παιχνίδια κ.ά) (Γραμματικάκη κ.ά 2013β: 79-83). Κορυφαίο έκθεμα της εθνογραφικής Συλλογής αποτελεί η αναπαράσταση του Αγροτικού μονόχωρου καμαρόσπιτου σε ιδιαίτερη αίθουσα (εικ.23, Παράρτημα Β').

Σήμερα, οι εκθεσιακές ενότητες του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης -η συνολική στεγασμένη επιφάνεια των οποίων, κατανεμημένη σε 25 χώρους, είναι 1.500 τ.μ.-αφηγούνται την τοπική ιστορία δεκαεπτά αιώνων από τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους ως τη σύγχρονη εποχή με αναφορά στις διεθνείς εξελίξεις που σημάδευσαν την παγκόσμια ιστορία. Καταδεικνύοντας τη συνέχεια του ελληνισμού ανά τους αιώνες, διαπερνούν την στερεότυπη μουσειολογική αφήγηση και εστιάζουν πέρα από την παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης της νήσου στην ανάδειξη των πολλαπλών όψεων του ιστορικού γίνεσθαι.

4.1.4. Κινητά μνημεία κτιρίων που δεν υπάρχουν πια

Η ιδιαίτερη βαρύτητα που αποδόθηκε από την ΕΚΙΜ ως προς την παρουσίαση αντιπροσωπευτικών μνημείων -ενδεικτικών του πολιτισμού της νήσου- προερχόμενων από κτίρια που δεν επιβίωσαν στο πέρασμα του χρόνου (ορισμένα εκ των οποίων θα παρουσιαστούν παρακάτω), είναι αποτέλεσμα του υψηλού αισθήματος ευθύνης και σεβασμού, που διέπουν το επιστημονικό της έργο υπέρ τους.

Η ανάδειξή τους περιλαμβάνει έναν ευρύ κύκλο επιστημονικών δραστηριοτήτων, από την καταγραφή, την τεκμηρίωση, τη φύλαξη και τελικά την έκθεσή τους, σε κατάλληλες περιβαλλοντικές συνθήκες και πρότυπα ασφαλείας, σύμφωνα με τα σύγχρονα μουσειολογικά και μουσειογραφικά δεδομένα.

Πριν γίνει εκτενέστερη αναφορά σε αυτά τα μνημεία, αξίζει προηγουμένως να παρουσιαστεί ένα από τα κορυφαία εκθέματα του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, η

μακέτα του βενετσιάνικου Χάνδακα¹², έκτασης 15 περίπου τετραγωνικών μέτρων, που αναπαριστά υπό κλίμακα 1:500 την πόλη στα μέσα του 17^{ου} αιώνα λίγο πριν την οθωμανική επίθεση (εικ. 24, Παράρτημα Β').

Βρίσκεται στην αίθουσα Ανδρέα Γ. Καλοκαιρινού (ισόγειο) και αποτελεί την εισαγωγική εκθεσιακή ενότητα του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, στην οποία παρουσιάζεται ένα πανόραμα των ιστορικών περιόδων της Κρήτης, με ιδιαίτερη έμφαση στην περίοδο της ενετικής κυριαρχίας, καθώς τα μνημεία της εποχής αυτής, αποτελούν χαρακτηριστικά σημεία αναφοράς για τον επισκέπτη της πόλης του Ηρακλείου μέχρι σήμερα.

Με τη χρήση ειδικού συστήματος φωτισμού, ο επισκέπτης μπορεί να εστιάσει την προσοχή του σε ενετικά μνημεία που αναπαρίστανται στη μακέτα και να αναζητήσει περιμετρικά, στους τοίχους, σχέδια, φωτογραφίες και υπομνήματα για συμπληρωματική πληροφόρηση. Η «περιήγηση» στην παλιά πόλη του Χάνδακα, μπορεί εναλλακτικά να γίνει με επιτοίχια προβολή σχετικού εικονογραφικού υλικού και συνδυασμένη εστίαση φωτεινών δεσμών στα μνημεία της.

Η μακέτα, η κατασκευή της οποίας δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία της EKIM, δίνει στους επισκέπτες του Μουσείου τη δυνατότητα αφενός να αντιληφθούν τον μνημειακό πλούτο της πόλης και αφετέρου να εντοπίσουν τη θέση ορισμένων μνημείων όπως η Πύλη του Αγίου Γεωργίου, ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου και η Παναγία των Σταυροφόρων (βλ. υποενότητα, 4.1.4.1., 4.1.4.4. και 4.4. αντίστοιχα), που έχουν πλέον οριστικά χαθεί, προτού εντοπίσουν υλικές μαρτυρίες που συνδέονται με την ύπαρξή τους στις ανάλογες συλλογές του Μουσείου όπου βρίσκονται εκτεθειμένες.

4.1.4.1. Πύλη του Αγίου Γεωργίου

Η πύλη του Αγίου Γεωργίου (εικ.25, Παράρτημα Β'), αποτέλεσε την πρώτη από τις επτά πύλες του νέου οχυρωματικού περιβάλλοντος του Χάνδακα, η δημιουργία της οποίας ολοκληρώθηκε στις αρχές του 17ου αιώνα. Πρόκειται για μια μνημειακή κατασκευή με την όψη της στραμμένη προς τη πλευρά της πόλης, διαμορφωμένης με ιωνικούς κίονες, αέτωμα και οβελίσκους, η αρχιτεκτονική μορφολογία της οποίας διέφερε σημαντικά

---

¹² Η μακέτα, βλ. εικ. 5, Παράρτημα Α', είναι βασισμένη σε χάρτες και τοπογραφικά σχέδια των Werdmüller, Coronelli και Κλώντζα του 17ου αι.

από τις άλλες μεγάλες πύλες του χερσαίου τείχους (π.χ. Πύλη Ιησού, Πύλη Παντοκράτορα). Η πύλη του Αγίου Γεωργίου ή αλλιώς πύλη Λαζαρέτο συνέδεε τον περιτοιχισμένο Χάνδακα με την Ανατολική Κρήτη (Σταρίδα 2013: 132).

Πάνω από την κεντρική τοξωτή είσοδο της πρόσοψής της, εκτός από την επιγραφή με τη χρονολογία 1565, υπήρχαν τρία μετάλλια με ανάγλυφες παραστάσεις, εκ των οποίων το κεντρικό (εικ.26, Παράρτημα Β'), διασώζεται και εκτίθεται στο ΙΜΚ.

Είναι μεγαλύτερο σε μέγεθος από τα άλλα δύο (στα οποία απεικονίζεται ο λέοντας του Αγίου Μάρκου), μαρμάρινο και αποτελεί το μοναδικό σωζόμενο κομμάτι από την πρόσοψη της πύλης που ανατινάχθηκε το 1917 με τη δικαιολογία ότι από το σημείο αυτό θα διερχόταν η σημερινή λεωφόρος Δημοκρατίας (Σταρίδα 2013: 138). Φέρει σε έξεργο ανάγλυφο τη μορφή του Αγίου Γεωργίου έφιππου να κρατά αντί για ασπίδα το οικόσημο του στρατιωτικού διοικητή Paolo Zorzi.

4.1.4.2. Ο Ναός της Παναγίας των Αγγέλων

Ο ναός της Παναγίας των Αγγέλων, που σώζεται σήμερα κατακερματισμένος στα σύγχρονα πολυκαταστήματα του Ηρακλείου, βρισκόταν στην αρχή της οδού Καλοκαιρινού, και πιο συγκεκριμένα στη συμβολή της με την οδό Μιχελιδάκη.

Χρονολογείται ως παλαιότερος του 1320 και βρισκόταν κοντά στην ευρύτερη περιοχή των σφαγείων (Beccharia), γύρω από τις οδούς Μιχελιδάκη, Ψαρομηλίγκων, Βουρβάχων και Ευγενικού (Πανοπούλου 2012: 245). Υπήρξε έδρα του Πρωτόπαπα του ορθόδοξου κλήρου και αδιαμφισβήτητα ένας από τους σημαντικότερους ορθόδοξους ναούς του Χάνδακα επί ενετοκρατίας. Ήταν επίσης έδρα της δραστήριας ομώνυμης αδελφότητας που είχε ιδρυθεί στο α' μισό του 14^{ου} αι. Σε έγγραφο της 26^{ης} Αυγούστου 1323, ο ναός, που διέθετε και κοιμητήριο, αναφέρεται ως ο σπουδαιότερος ορθόδοξος ναός του Χάνδακα «Item ecclesiam vocata Sancta Maria de Angelis prope macelum; habet terram vacuam dicta ecclesia a que est a facie dicte» (Σταρίδα 2016: 100).

Μια από τις σημαντικότερες δραστηριότητες της αδελφότητας, τα μέλη της οποίας ήταν ορθόδοξοι πολίτες του Χάνδακα με πλούσια οικονομική επιφάνεια, και ειδικά του επί σειράς 20 ετών βαρδιάνου Τζουάνε Καλαφάτη, ήταν η ανέγερση νέας εκκλησίας, στην

ίδια ακριβώς θέση, που ξεκίνησε περίπου το β' μισό του 16^{ου} αι (Πανοπούλου 2012: 252). Η Κυρία των Αγγέλων είχε δύο κύριες εισόδους, που βρισκόταν στις σημερινές οδούς Λ. Καλοκαιρινού και Μιχελιδάκη (με γοτθικά χαρακτηριστικά στο θύρωμα) (Σταρίδα 2016: 104).

Μετά το τέλος του Κρητικού Πολέμου και την εμπέδωση της οθωμανικής κυριαρχίας στη νήσο, μετατράπηκε σε καφενείο με το όνομα του *Μπουργαρέζου ο Καβές*. Μέχρι το 1927 - 28 υπήρχε εκεί ο καφενές του Σαρχιανού Μιχάλη. Σήμερα σώζεται το βόρειο κλίτος πλάτους 3,20 μ. μέσα στα καταστήματα που βρίσκονται στην αρχή της Λεωφ. Καλοκαιρινού (Σταρίδα 2016: 104).

Στην ενετική συλλογή του ΙΜΚ (ισόγειο), εκτίθεται τμήμα του αρχαίου κίονα, που βρέθηκε εντοιχισμένος στον ναό της Παναγίας των Αγγέλων (εικ.27, Παράρτημα Β'), (11ος αι.) που σήμερα εκλείπει. Σε αυτόν έχει χαρακτηί αργότερα από τους βυζαντινούς το όνομα του Ευμαθίου, στρατηγού του θέματος της Κρήτης πριν από την ενετική κυριαρχία (περ. 1030). Σε έκθεση βρίσκονται επίσης, δύο ακόμη κίονες από τον ναό.

4.1.4.3. Ο ναός του Αγίου Τίτου στην Γόρτυνα

Ο ναός του Αγίου Τίτου (εικ.28, Παράρτημα Β'), αφιερωμένος στον πρώτο επίσκοπο της Κρήτης και μαθητή του Αποστόλου Παύλου, χτίστηκε περίπου στα τέλη του βου-αρχές 7ου αι., στην Γόρτυνα, πρωτεύουσα του νησιού την περίοδο εκείνη, στον τύπο της τρίκλιτης σταυρόσχημης βασιλικής με τρούλο, νάρθηκα και αίθριο στη δυτική πλευρά¹³ (Vita 2010: 340-343).

Ο ναός, που πιθανολογείται ότι είχε καταστραφεί από τους Άραβες στις αρχές του 9ου αι., επισκευάστηκε και λειτούργησε ξανά μετά την ανάκτηση της Κρήτης από τους βυζαντινούς το 961.

Αυτόνομη εκθεσιακή ενότητα της γλυπτοθήκης του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης (βλ. υποενότητα 4.1.3.3.) αποτελούν ορισμένα από τα ευρήματα που εντοπίστηκαν κατά τις ανασκαφικές εργασίες των Giuseppe Gerola (1900) και Στέφανου Ξανθουδίδη (1901),

---

¹³ Βλ. Ψηφιακός Κόμβος ΥΠΠΟΑ Οδυσσεάς Προσπελάσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=7234
Τελευταία πρόσβαση: 15/05/2016

στην Γόρτυνα, και χρονολογούνται από την παλαιοχριστιανική και τη μεσοβυζαντινή φάση του μνημείου (εικ.29, Παράρτημα Β').

4.1.4.4. Ναός του Αγίου Φραγκίσκου

Ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου ιδρύθηκε κατά τον πρώτο αιώνα της βενετοκρατίας και βρισκόταν στο σημείο που στεγάζεται σήμερα το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Το επιβλητικών διαστάσεων αυτό κτίσμα, πλούσιο σε διακόσμηση και κειμήλια, δέσποζε στην εικόνα της πόλης και είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών περιηγητών της εποχής. Ο ναός αποτελούσε την έδρα της μονής του τάγματος των Φραγκισκανών μοναχών (Franciscani Minori Osservanti Zoccolanti). Το κτίριο είχε επανειλημμένως υποστεί ζημιές από σεισμούς, επισκευαζόταν όμως και συνέχισε να λειτουργεί –μετά την τουρκική κατάκτηση- ως Χουνκιάρ τζαμί (αυτοκρατορικό)(εικ.30, Παράρτημα Β'), αφιερωμένο στον σουλτάνο Μεχμέτ, μέχρι τον μεγάλο σεισμό του 1856, οπότε ερειπώθηκε (Σπανάκης 1990: 89, Σταρίδα 2016: 167-173).

Ότι απομένει σήμερα από το λαμπρό αυτό οικοδόμημα, είναι το θραύσμα από το μαρμάρινο πλαίσιο ενός μεγάλου κυκλικού φεγγίτη, που εκτίθεται στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, και το κεντρικό θύρωμα του ναού, το οποίο επί τουρκοκρατίας ενσωματώθηκε στο κτίριο των στρατώνων (σήμερα Δικαστικό Μέγαρο, βόρεια πύλη επί της οδού Δικαιοσύνης)(εικ.31, Παράρτημα Β').

Η μεταφορά τμημάτων μνημείων σε οργανωμένο μουσειακό περιβάλλον, προς αποφυγή κρουσμάτων αρχαιοκαπηλείας και εγκατάλειψής τους κατά χώρα σε δυσμενείς καιρικές συνθήκες, με απώτερο σκοπό την έκθεσή τους, είναι μια πολιτική που εφαρμόστηκε σύμφωνα με τα προτάγματα του ισχύοντα αρχαιολογικού νόμου πολλές φορές κατά το παρελθόν στην Κρήτη. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ο αποτοιχισμός τοιχογραφιών από τα ανάκτορα της Κνωσού και παρουσίασής τους στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

4.1.5. Η σημασία του ΙΜΚ και των συλλογών του στην ερμηνεία και την προστασία των μνημείων της Κρήτης

Το γεγονός της ίδρυσης του ΙΜΚ, το οποίο αποτελεί το μοναδικό Ιστορικό Μουσείο στο Ηράκλειο μέχρι σήμερα και το πρώτο αναγνωρισμένο από το κράτος στο ευρύτερο γεωγραφικό διαμέρισμα της Κρήτης, έδωσε αυτόματα λύση στο πρόβλημα της έκθεσης πολύτιμων θησαυρών που σχετίζονται με την ιστορία της νήσου και τμημάτων εν προκειμένω μεσαιωνικών μνημείων, που διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να εκτεθούν, λόγω της αδυναμίας εύρεσης κατάλληλου χώρου και της ανάληψης του συνόλου των επιστημονικών εργασιών που συνδέονται στενά με τον κύκλο ζωής των υλικών μαρτυριών του παρελθόντος (καταγραφή, έκθεση, ερμηνεία, φύλαξη, συντήρηση κ.ά.).

Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί το γεγονός έκθεσης της Μεσαιωνικής Συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου στο ΙΜΚ, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας δεν είχε ποτέ παρουσιαστεί στο κοινό καθώς δεν ενέπιπτε στην χρονολογική περίοδο που το ΑΜΗ εξετάζει. Δεδομένης της πλούσιας εκθεσιακής δραστηριότητας και των τακτικών εργασιών επανέκθεσης που συντελέστηκαν και διαρκώς βρίσκονται σε εξέλιξη, υπό την εποπτεία και τη διοίκηση της ΕΚΙΜ, στο πλαίσιο ακριβέστερης αποτύπωσης του ιστορικού γίνεσθαι και της προσέλκυσης ενός ευρύτερου κοινού, δεν θα ήταν ίσως υπερβολή να υποστηριχθεί η άποψη ότι το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης μπορεί να θεωρηθεί ως ένα μουσειακό περιβάλλον με ανησυχαστικό πνεύμα και γιατί όχι ως η κατεξοχήν κιβωτός της νεότερης κρητικής πολιτιστικής ταυτότητας.

Η συγκρότηση μουσειακής συλλογής που απαντάται σε κεντρικό σημείο των προγραμματικών δηλώσεων του καταστατικού της ΕΚΙΜ και το γεγονός τελικά της ίδρυσής του το 1953, δύο μόλις χρόνια μετά τη σύστασή της, αντανακλά την επιτακτικότητα και αναγκαιότητα ανάληψης του υπό της Εταιρίας εν λόγω εγχειρήματος. Όπως μάλιστα έγινε αντιληπτό, οι προσδοκίες που έτρεφε η ΕΚΙΜ για την ίδρυση και τη λειτουργία του ΙΜΚ, καταδεικνύεται emphatically στις αράδες του πρώτου Οδηγού Μουσείου (1953) που εξέδωσε και την συμπαράταξή του, ως του πρώτου συστηματικού Επαρχιακού Μουσείου μεσαιωνικού και νεότερου εθνικού πολιτισμού στην Ελλάδα, πλάι στο Βυζαντινό Μουσείο και το Μουσείο Μπενάκη, υπομνημώντας με αυτόν τον τρόπο τη στόχευση και τη σοβαρότητα της αποστολής του.

Το υψηλό αίσθημα ευθύνης της EKIM για την ιδρύση του πρώτου περιφερειακού Ιστορικού Μουσείου, υπογραμμίζεται στο άρθρο 24 του Καταστατικού της Εταιρίας που ορίζει, σύμφωνα με τη σχετική δικλείδα ασφαλείας προστασίας των θησαυρών που συγκροτούν τις συλλογές της EKIM, ότι σε περίπτωση διάλυσης της Εταιρίας, τα υπό παρακαταθήκη Δημοσίου αντικείμενα των μουσειακών συλλογών, που εμπίπτουν στις διατάξεις του Αρχαιολογικού Νόμου, επιστρέφουν στην κυριότητά του (Καταστατικό EKIM 1971: Α.24). Κατά αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται εφόρου ζωής η προστασία των εκθεμάτων που υπάγονται στις Συλλογές του ΙΜΚ.

4.2. Η Βασιλική του Αγίου Μάρκου

Στην ενότητα που ακολουθεί θα παρουσιαστεί η συνολική πολιτιστική διαχείριση της Βασιλικής από την EKIM, μετά την ολοκλήρωση των διαδικασιών αναστήλωσης της από την Εταιρία, αφού γίνει αναφορά στο ιστορικό του ναού και την αλεπάλληλη μετατροπή της χρήσης του ανάλογα με τα ευρύτερα κοινωνικό-πολιτικό-πολιτιστικά συμφραζόμενα της κάθε εποχής.

4.2.1. Το ιστορικό του ναού

Ο ναός του Αγίου Μάρκου, ένας από τους ιστορικότερους και αρχαιότερους ενετικούς ναούς στην Κρήτη, φέρει το όνομά του από τον προστάτη της γαληνότατης δημοκρατίας της Βενετίας (*costruire in civitaei Candida Ecclesiam ad onorem Dei et beati Marci*). Η ανοικοδόμησή του, έναντι των Δουκικών Ανακτόρων, ξεκίνησε ήδη από το 1239, έπειτα από σχετική επιστολογραφία που είχε προηγηθεί, μεταξύ του πάπα Γρηγόριου ΙΧ και του επισκόπου Ιεράπετρας, ο οποίος μάλιστα έθεσε και τον θεμέλιο λίθο (Αλεξίου & Λασσιθιωτάκης 1958: 11).

Ήταν ανεξάρτητος από τη λατινική αρχιεπισκοπή (*liber a servitute sancte Matris*), και σε αυτόν εκκλησιάζονταν η λεγόμενη «Αυθεντία», αποτελούμενη από τον δούκα και τους λοιπούς αξιωματούχους, οι οποίοι συγκροτούσαν τις διοικητικές αρχές της Κρήτης κατά την περίοδο της ενετοκρατίας (Αλεξίου & Λασσιθιωτάκης 1958: 11). Εκτός από τις καθιερωμένες εορτές των Χριστουγέννων, των Θεοφανίων του Πάσχα, και του προστάτη του νησιού Αγίου Τίτου, έξι φορές τον χρόνο μια πλούσια τελετή, το *Laudo*, λάμβανε χώρα. Σύμφωνα με την παράδοση, πομπές του λατινικού και ορθόδοξου

κλήρου μετά τη συμμετοχής των διοικητικών αρχών και του δούκα, ακολουθούμενοι από σάλπιγγες και τύμπανα, μετέβαιναν από τα Δουκικά Ανάκτορα στη βασιλική για τον εορτασμό (Τζανάκη 2005: 44).

Στη βασιλική του Αγίου Μάρκου αναλάμβαναν με επίσημες τελετές οι άρχοντες τα καθήκοντά τους και εκεί ακριβώς ενταφιάζονταν. Εκτός από επιφανείς πολίτες της ενετικής και κρητικής αριστοκρατίας εντός του ναού είχαν ταφεί οι δούκες Μαρίνος Μοροζίνι, Μαρίνος Γκραντενίγκο και Μάρκος Κόρνερ (Αλεξίου & Λασσιθιωτάκης 1958: 11).

Ο ναός, προ της μετατροπής του σε τζαμί από τους τούρκους κατακτητές, ήταν τρίκλιτος, ξυλόστεγος βασιλική με υπερυψωμένο το μεσαίο κλίτος και προστώο στη δυτική πλευρά στηριζόμενο σε κίονες, στο οποίο ο κήρυκας της εξουσίας αναφωνούσε τα δουκικά διατάγματα. Παραπλεύρως, στη νοτιοδυτική γωνία του ναού βρισκόταν ο πύργος του κωδωνοστασίου, οι καμπάνες του οποίου εν καιρώ ειρήνης ειδοποιούσαν τους υπαλλήλους για να μεταβούν εγκαίρως στις υπηρεσίες τους, ενώ σε περίοδο πολέμου έδιναν το σήμα συναγερμού (Αλεξίου & Λασσιθιωτάκης 1958: 12).

Μετά τη λήξη του Κρητικού Πολέμου και την εδραίωση της τουρκικής κυριαρχίας στο νησί, ο Κιοπρουλής παραχώρησε το ναό στον Δεφτερδάρ Αχμέτ Πασά, ενός εκ των πασάδων που τον είχαν συνοδεύσει στην εκστρατεία του, ώστε τελικά να μετατραπεί σε μουσουλμανικό τέμενος υπό το όνομά του. Μετά τη συνθηκολόγηση των ενετικών δυνάμεων και την κατάληψη του Μεγάλου Κάστρου οι Τούρκοι αφού κατέστρεψαν τις τοιχογραφίες του ναού, ο οποίος σύμφωνα με μαρτυρίες ήταν ιστορημένος, κατεδάφισαν τον πύργο του κωδωνοστασίου και έχτισαν στη θέση του μιναρέ. Ο ναός λειτούργησε ως τζαμί μέχρι το 1915 (εικ.32, Παράρτημα Β')(Αλεξίου & Λασσιθιωτάκης 1958: 12,14).

Μετά την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, την ανταλλαγή των πληθυσμών και την οριστική αποχώρηση των Τούρκων από την Κρήτη (1924), το μνημείο περιήλθε στην ιδιοκτησία της Εθνικής Τράπεζας και εν συνεχεία στο Δήμο Ηρακλείου, με σκοπό να κατεδαφιστεί για να χτιστεί στη θέση του Δημοτικό Θέατρο, σχέδιο που τελικά δεν υλοποιήθηκε. Όπως μάλιστα χαρακτηριστικά σημειώνει ο Μενέλαος Παρλαμάς κατά την εναρκτήρια ομιλία του στο Α' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο που εκφωνήθηκε στις

22 Σεπτεμβρίου 1961, στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου, ο ναός: «ὡς ανταλλάξιμον κτῆμα περιῆλθεν εἰς τὸν Δήμον, ὑπὸ τὴν κυριότητα τοῦ ὁποῖου ὑπέστητὰς πλέον παραδόξους μεταμορφώσεις: ἀπὸ γενικὴ ἀγορὰ κατ' ἀρχὰς κατέληξεν εἰς κινηματογραφικὴν αἴθουσαν...» (Πεπραγμένα του Α' Διεθνούς Κρητολογικῆς Συνεδρίου 1961-1962: 264-265).

Πράγματι, ὑπὸ τὴν κυριότητα του Δήμου ἡ Βασιλικὴ του Αγίου Μάρκου μετατράπηκε πέρα ἀπὸ γενικὴ ἀγορὰ σε κινηματογραφικὴ αἴθουσα ὑπὸ τὸ ὄνομα Αἰθουᾶ κατὰ τὴν περίοδο του μεσοπολέμου (1926-1930), κι ἔπειτα στον κινηματογράφο Μινῶα (εἰκ.33, Παράρτημα Β'), (1936-1956), που λειτούργησε γιὰ πρώτη φορά τον Νοέμβριο του 1936 με ἐνοικιαστή τον Λιναρδάκη, δραστήριο κινηματογραφικὸ ἐπιχειρηματία, ὁ οποίος προτοῦ ἐγκαινιάσει τὴν αἴθουσα, τὴν μεταποίησε σύμφωνα με τὶς ἀπαιτούμενες κινηματογραφικὲς προδιαγραφές (Τσαγκαράκης 2012: 121-124).

Ἡ Βασιλικὴ λειτούργησε ὡς κινηματογράφος γιὰ περίπου εἴκοσι χρόνια, μέχρι τὸ 1956, ὁπότε τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς ΕΚΙΜ ἔλαβε τὴν ἱστορικὴ ἀπόφαση νὰ προχωρήσει στὴν ἀναστήλωση του ναοῦ.

Ἔτσι, ὅπως υπογραμμίζει ὁ Στυλιανὸς Αλεξίου: «Τὸ ζήτημα τῆς περαιτέρω τύχης τοῦ ναοῦ εὔρε τέλος τὴν πρέπουσαν λύσιν διὰ τῆς ἱστορικῆς συμβάσεως τῆς 14 Μαρτίου 1956 μεταξὺ Δήμου Ἡρακλείου καὶ Ε.Κ.Ι.Μ.» (Αλεξίου & Λασιθιωτάκης 1958: 13).

Σήμερα, ἡ Βασιλικὴ του Αγίου Μάρκου ἀποτελεῖ τὴ Δημοτικὴ Πινακοθήκη τῆς πόλης, τὴν ὁποία διαχειρίζεται ὁ Δήμος Ἡρακλείου. Στὴν αἴθουσα λαμβάνουν ἐπίσης χώρα ποικίλες ἐκδηλώσεις ὅπως μουσικὲς συναυλίες, ἡμερίδες, διαλέξεις καὶ ἐπιστημονικὰ συνέδρια. Σημαντικὲς ἐκδηλώσεις που ἔχουν ἔκτοτε παρουσιασθεῖ, ἀποτελοῦν ἡ ἐκθεση *Ἀπὸ τὰ Πορτραῖτα του Φαγιούμ στὶς Ἀπαρχές τῆς Τέχνης τῶν Βυζαντινῶν Εἰκόνων*¹⁴ σε συνδιοργάνωση με τὴ Βικελαιὰ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη καὶ τὸ Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο *El Greco: The Cretan Years* (21-23.6.2014), σε συνδιοργάνωση τῆς Περιφέρειας Κρήτης, του Δήμου Ἡρακλείου καὶ τῆς Ἐταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν

---

¹⁴ Στὴν ἐκθεση που ἐγκαινιάστηκε τὴν Τετάρτη 20 Μαΐου 1998, παρουσιάστηκαν ἔργα τέχνης ἀπὸ τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, τὸ Μουσεῖο Petrie του Λονδίνου, τὸ Μουσεῖο Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Τέχνης του Κιέβου τῆς Ουκρανίας, τὸ Μουσεῖο Μπενάκη καὶ ἰδιωτικὲς συλλογὲς τῆς Ἑλλάδας καὶ του ἐξωτερικοῦ. Βλ. ἰστοσελίδα ἐκθέσεως Προσπελάσιμο στο: <https://www.wicsforthgr/isl/fayum/progrGr.htm> Τελευταία προσπέλαση: 15/05/2016.

Μελετών που έγινε στο πλαίσιο εορτασμού του Έτους Greco (2014), με την ευκαιρία συμπλήρωσης 400 χρόνων από το θάνατο του κορυφαίου κρητικής καταγωγής ζωγράφου. Στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου βρίσκεται επίσης, το πιάνο του μουσικού συνθέτη Μάνου Χατζιδάκι.

4.2.2. Η αναστήλωση της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου από την EKIM

Στις 17 Μαΐου 1955, ο Μενέλαος Γ. Παρλαμάς, Πρόεδρος τότε της EKIM, πληροφόρησε κατά τη συνεδρία του Διοικητικού Συμβουλίου τα υπόλοιπα μέλη αυτού, ότι ο Δήμος Ηρακλείου είχε αναθέσει σε επιτροπή δημοτικών συμβούλων τη μελέτη του προσφορότερου τρόπου αξιοποίησης του κτιρίου, εν όψει αποδεσμεύσεώς του. Η ανάδραση της Εταιρίας ήταν άμεση. Κατόπιν προτάσεως του Γραμματέως Ανδρέα Γ. Καλοκαιρινού, το Διοικητικό Συμβούλιο της EKIM, αφού εξασφάλισε τη σύμφωνη γνώμη των μελών της Εταιρίας κατά τις εργασίες της Ε΄ ετήσιας Γενικής Συνέλευσης υπέβαλλε σχετικό υπόμνημα στο Δήμο Ηρακλείου σύμφωνα με το οποίο θα αναλάμβανε όχι μόνο την επιστημονική εποπτεία της αποκατάστασης του ναού, αλλά και την οικονομική δαπάνη αυτής. Μια απόφαση μάλλον τολμηρή για τις υλικές δυνάμεις της νεοσύστατης τότε Εταιρίας, «που στηρίχθηκε περισσότερο σε σχέδια πόρων και όχι σε πραγματικούς πόρους» (Παρλαμάς 1961: 265).

Η ανάληψη του ανωτέρω έργου ξεκίνησε μετά από τη συνυπογραφή της σχετικής σύμβασης, επί δημαρχίας κ. Γ. Γεωργιάδη, με το Δήμο Ηρακλείου στον οποίο ανήκει και η διαχείριση του ναού, την 14η Μαρτίου 1956.

Οι εργασίες της αναστήλωσης ξεκίνησαν έπειτα από την υποβολή του σχεδίου αναστηλώσεως, που επιμελήθηκε ο εταίρος της EKIM, Κώστας Λασιθιωτάκης, και την έγκρισή του από το Υπουργείο Παιδείας που τελικώς συμμετείχε και στην χρηματοδότηση του έργου. Σημαντικότετη υπήρξε επίσης η αρωγή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, των Διευθυντών Αναστηλώσεως και Αρχαιοτήτων Α. Ορλάνδου και Ι. Παπαδημητρίου και των εκπροσώπων αυτής, που άφησαν ανεξίτηλη τη σφραγίδα τους όχι μόνο ως ιδρυτικά μέλη της Εταιρίας αλλά και λόγω της ευρύτερης προσφοράς τους στο πεδίο των κρητολογικών σπουδών, Στυλιανού Αλεξίου και Νικολάου Πλάτωνος (Πεπραγμένα του Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου 1961-1962: 266).

Αφού εγκρίθηκε η μελέτη από την Υπηρεσία Αναστηλώσεων, ξεκίνησε ευθύς αμέσως

και η πρώτη φάση εργασιών από τον Γεώργιο Κασσιμάτη υπό την εποπτεία των εταίρων μηχανικών Α. Μανιδάκη, Ν. Τσαχάκη και φυσικά της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Την επίλυση των επιστημονικών προβλημάτων που προέκυπταν επίλυε ο Νικόλαος Πλάτων, τη δε ενημέρωση των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου είχε αναλάβει ο Α. Γ. Καλοκαιρινός, που συστηματικά παρακολουθούσε την εξέλιξη των εργασιών επί του ναού. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στα πρακτικά της ΕΚΙΜ, με την πρόοδο των εργασιών «έδραιούται ή πεποιθήσις ότι ή είς τήν άρχικήν του μορφήν άποκατάστασις τοῦ μνημείου τούτου θ' άποτελέσει επίτευγμα ίσάξιον τής ιδρύσεως τοῦ Ίστορικοῦ Μουσείου Κρήτης» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1957: 322).

Η μελέτη της αποκατάστασης του μνημείου περιελάμβανε συνοπτικά τις κατωτέρω εργασίες:

- Την υπερύψωση του κεντρικού κλίτους και την κατά το δυνατόν επαναφορά του στην αρχική του προ τουρκοκρατίας μορφή.
- Τη διαμόρφωση των περιμετρικών τοίχων του ναού μέσω της διάνοιξης-εμφράξεως κουφωμάτων και ενίων, ώστε να ανακτήσει τον απολεσθέντα ρυθμολογικό του χαρακτήρα
- Την κατασκευή προστώου με διάταξη των 5 τόξων της προσόψεως (εικ.34, Παράρτημα Β')
- Την επίστρωση του δαπέδου με λίθινες ορθογώνιες χονδρόπλακες διαστάσεων 32 X 32 όπως αυτές που υπάρχουν σε διασωζόμενα τμήματα του ναού
- Την κατασκευή επιχρισμάτων με μαρμαροκονία
- Τη συμπλήρωση των βάσεων της εσωτερικής κιονοστοιχίας
- Την κατασκευή σιδηρών υελοστασίων στα παράθυρα
- Την εκτέλεση λοιπών εργασιών (κατασκευή θυρών, υδροχρωματισμοί, ενίσχυση σκυροδεμάτων κ.ά)

Ανάμεσα στις εργασίες αποκατάστασης και εξωραϊσμού του ναού, ξεχωρίζει ο εντοιχισμός του θυρώματος (εικ.35, Παράρτημα Β'), από το Palazzo Ittar (οικία του Amabile Giovanni Ittar περίφημου γιατρού, διπλωμάτη, υποπρόξενου της Γαλλίας και της Ιταλίας, αλλά και επιχειρηματία), στη βόρεια πλευρά του ναού (εικ.36, Παράρτημα Β'), Το τμήμα του μνημείου, αφού είχε επισκευασθεί λίγα χρόνια νωρίτερα, με δαπάνες της Εταιρίας, μεταφέρθηκε στο ναό τον οποίο κοσμεί μέχρι σήμερα. Την αφαίρεση του

θυρώματος από την αρχική του θέση επί της οδού Επιμενίδου «επέβαλεν ο άμεσος κίνδυνος, τον οποίον διέτρεχεν το μνημείον» (Πρακτικά 1953: 498). Εκτός του θυρώματος, περισυλλέχθηκαν επίσης το ανάγλυφο πλαίσιο ενός τοξωτού ανοίγματος που βρισκόταν πιθανότατα στον όροφο του κτιρίου (triforium) (εικ.37, Παράρτημα Β'), η έξοχη κρήνη (εικ.38, Παράρτημα Β') με τα 18 περιστερόσχημα κοιλώματα (8 μικρά και 10 μεγάλα), που κοσμούσε την αυλή του μεγάρου και μια ζωόμορφη mensola (φορούσι) από εξώστη (εικ.39, Παράρτημα Β'), που σήμερα εκτίθενται στη βενετσιάνικη συλλογή του ΙΜΚ.

Η πρώτη φάση των εργασιών αποκατάστασης του ναού, που περιελάμβανε την υπερύψωση του κεντρικού κλίτους και την ανακατασκευή της ξύλινης στέγης, ξεκίνησε τον Νοέμβριο του 1957 και ολοκληρώθηκε τον Μάρτιο του 1958. Εν συνεχεία, κατά τη δεύτερη φάση, ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στερέωσης των λιθοδομών, διάνοιξης όλων των ανοιγμάτων (θυρών και παραθύρων) του ανατολικού, βόρειου και νότιου τοίχου, κατασκευής του πρώτου στρώματος επιχρίσματος των εσωτερικών τοίχων και του βήματος επί του ανατολικού τοίχου. Ολοκληρώθηκαν επίσης οι εργασίες πλακόστρωσης του ιερού του ναού, της διαμόρφωσης του υποστρώματος του υπόλοιπου δαπέδου, της κατασκευής υελοστασίων για τα 24 παράθυρα του κεντρικού κλίτους και της αντικατάστασης των ελκυστήρων που συνδέουν τις κιονοστοιχίες με τους πλευρικούς τοίχους του ναού. Η τρίτη φάση των εργασιών περιελάμβανε την ολοκλήρωση των εσωτερικών και εξωτερικών επιχρισμάτων, την κατασκευή μεγάλου τριλόβου παραθύρου στην νότια πλευρά του ναού, τη διασύνδεση ηλεκτρολογικής εγκατάστασης, την κατασκευή του αποχετευτικού αγωγού κ.ά. Η τέταρτη και τελευταία φάση της αποκατάστασης που ξεκίνησε τον Νοέμβριο του 1959 περιελάμβανε την ανακατασκευή του προστώου, την κατασκευή χώρων υγιεινής, τη συμπλήρωση επιχρισμάτων και τη διαμόρφωση των κιώνων (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1957: 321-322, Πρακτικά ΕΚΙΜ 1958: 456-457, Πρακτικά ΕΚΙΜ 1959: 358, Πρακτικά ΕΚΙΜ 1960: 501-502).

Τα έξοδα της αναστήλωσης υπερέβησαν τελικώς κατά πολύ τον αρχικό προϋπολογισμό της Εταιρίας καθώς συνολικά δαπανήθηκαν 1.200.000 δρχ. για την αποκατάσταση και 300.000 δρχ. για την επίπλωση και τον εξοπλισμό της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου (Πεπραγμένα του Α' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου 1961-1962: 266), την οποία επίσης επιμελήθηκε η Εταιρία «Η πράξις όμως υστερον απέδειξε διὰ μίαν ακόμη φοράν,

ὄτι ἡ ἐπιτυχία ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν τόλμην, ὅταν αὐτὴ συνοδεύεται ἀπὸ δραστηριότητα καὶ σωφροσύνην...» (Παρλαμάς 1961: 265).

Οἱ ξυλόγλυπτες καρέκλες τοῦ ναοῦ, με ἀνάγλυφον ἀναπαράσταση τοῦ φτερωτοῦ λέοντα, ἐμβλήματος τῆς Γαληνότατης Δημοκρατίας τῆς Βενετίας (εἰκ.40, Παράρτημα Β'), υπογραμμίζουν τὴ φροντίδα καὶ τὴν εὐαισθησία τῆς Ἐταιρίας ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν πιο μικρὴ λεπτομέρεια.

4.2.3. Τα εγκαίνια τοῦ ναοῦ καὶ ἡ διοργάνωση τοῦ Α' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου

Λίγο πρὶν τὴν τέλεση τῶν ἐγκαινίων, τὸν ἀγιασμό τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Α' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, εἶχαν προηγηθεῖ τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς ἀναθηματικῆς στήλης τοῦ Νικηφόρου Φωκά, «ἀνεγερθεῖσης ἐπὶ προμαχώνας τῶν ἐνετικῶν τειχῶν (Πύλη Ἁγίου Γεωργίου) παρὰ τὴν Πλατεῖαν Ἐλευθερίας», με τὴν εὐκαιρία συμπλήρωσης 1.000 χρόνων ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ βυζαντινοῦ στρατηλάτη, ποῦ κατέληξε με τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατέες. Γιὰ τὴ δημιουργία τῆς, ἡ ΕΚΙΜ, εἶχε ἀποταθεῖ στὸν καταξιωμένο ἤδη τὴν περίοδο ἐκείνη γλύπτη Χρήστο Καπράλο. Εἰδικὰ ἀναμνηστικά μετὰλλια με τὴ μορφή τοῦ βυζαντινοῦ αυτοκράτορα, μοιράστηκαν σὲ ὅλους τοὺς συνέδρους (εἰκ.41, Παράρτημα Β'), (βλ. ἐνότητα 5.1.).

Ὅπως σημειώνεται στὰ πρακτικά τοῦ Α' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου τὰ ἐγκαίνια τοῦ «ἐνετικοῦ Δουκικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου τοῦ Χάνδακος (13ος-15ος αἰῶν), ἀποκατασταθέντος μερίμνη τῆς Ἐταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, διὰ τὴν ἀχρησιμοποίησιν καὶ ὡς αἴθουσα ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων», ἐγίναν στὴς 22 Σεπτεμβρίου 1961, ἡμέρα Παρασκευῆ, ὥρα 12.30'.

Τὴν ομιλία τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς ΕΚΙΜ, Μενελάου Παρλαμά, ἀκολούθησε ἡ ἐπίσκεψις ἐκθέσεως ἀντιγράφων τοιχογραφιῶν ἀπὸ βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης «ἐπέξηγούντων τῶν ἐπιμελητῶν ἀρχαιοτήτων κ. Μύρωνος Μιχαηλίδη καὶ δ. Στυλιανῆς Παπαδάκη» (Πεπραγμένα τοῦ Α' Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου 1961-1962: 28).

Από τα 26 αντίγραφα τοιχογραφιών διαφόρων ναών της ανατολικής Κρήτης¹⁵, δύο είχε επιμεληθεί -έπειτα από σχετική ανάθεση της ΕΚΙΜ- ο συντηρητής του Υπουργείου Πολιτισμού Φώτης Ζαχαρίου (1956), ενώ τα υπόλοιπα φιλοτεχνήθηκαν από φοιτητές της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών -που πρότεινε ο Γιάννης Μόραλης¹⁶, καθηγητής τότε στην Α.Σ.Κ.Τ.- το 1961, κατά τη διαμονή τους στο νησί, κατόπιν προσκλήσεως της ΕΚΙΜ.

Την οργάνωση της αποστολής ανέλαβε ο βυζαντινολόγος και διευθυντής του Μουσείου Μπενάκη Μανόλης Χατζιδάκης και την καθοδήγηση της ομάδας στην Κρήτη ο Θωμάς Φανουράκης, ζωγράφος. Δεν γνωρίζουμε επακριβώς αν εργάστηκαν στην Κρήτη όλοι όσοι προτείνονται στην επιστολή του Γ. Μόραλη, καθώς μόνο το όνομα του Σωτήρη Σόρογκα καταγράφεται σε χαρτί στην πίσω όψη αντιγράφου. Το σίγουρο είναι, ότι στην αποστολή συμμετείχαν και άλλοι σπουδαστές της Σχολής Καλών Τεχνών -μερικοί από τους οποίους εξελίχθηκαν αργότερα σε αναγνωρισμένους σύγχρονους έλληνες ζωγράφους όπως οι Γιάννης Χαΐνης, Δημοσθένης Κοκκινίδης, Γιάννης Παπανελόπουλος, Τζέννυ Παπαδάκη- καθώς τα ονόματά τους αναγράφονται στην πίσω όψη ορισμένων αντιγράφων¹⁷.

Στις 17.15' της ίδιας ημέρας πραγματοποιήθηκε η εναρκτήρια συνεδρία των εργασιών του Α' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου στο οποίο συμμετείχαν 120 σύνεδροι από 14 χώρες, οι Πρυτάνεις του Πανεπιστημίου Αθηνών και Θεσσαλονίκης και αντιπρόσωποι της Ακαδημίας, του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του Αγίου Όρους. Συνολικά πραγματοποιήθηκαν 81 ανακοινώσεις στα τρία ακόλουθα τμήματα: α) προϊστορική και αρχαία ελληνική περίοδος β) βυζαντινή και μεσαιωνική περίοδος γ) νεότερη περίοδος (ΕΚΙΜ 1961: 365).

Στόχος των Κρητολογικών Συνεδρίων -τα οποία διοργανώνονται ανά πέντε έτη, διαδοχικά σε όλους τους νομούς του νησιού- όπως σημειώνει στην εναρκτήρια ομιλία

---

¹⁵ Πιο συγκεκριμένα, εκτέθηκαν αντίγραφα τοιχογραφιών από τους ναούς: (Αγίου Ιωάννη, Άγιος Βασίλειος Ηρακλείου, 1291), (Παναγιάς Κεράς, Κριτσά Λασιθίου, 13ος-14ος αι.), (Αγίου Αντωνίου, Αβδού Ηρακλείου, αρχές 14ου αι.), Αγίας Πελαγίας, Άνω Βιάννος Ηρακλείου, 1360), (Αγίου Νικολάου, Μονή Σελίνου Χανίων, 1315), (Μεταμόρφωσης, Μεσκλά Χανίων, 1303) και (Παναγιάς Γκουβερνιώτισσας, Ποταμιές Ηρακλείου, β' μισό 14ου αι.).

¹⁶ Βλ. έγγρ. 2, φακ. 20, αρ. εγγρ. 169/12.7.1961, Παράρτημα Α'

¹⁷ Οι δημιουργίες των φοιτητών, παρουσιάστηκαν εκ νέου το 2013, στην περιοδική έκθεση του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης *Πρωτότυπο-Αντίγραφο. Θρησκευτική τέχνη από τις αποθήκες του ΙΜΚ* (9.7 – 7.10.2013).

του Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου ο εταίρος και Γενικός Γραμματέας της Οργανωτικής Επιτροπής του, Νικόλαος Τωμαδάκης, είναι η «η συγκέντρωσις τῶν ἐκπροσώπων διαφόρων ἐπιστημονικῶν κλάδων, ἀρχαιολόγων, φιλολόγων, ἱστορικῶν μελετητῶν τῆς τέχνης, ἐρευνητῶν, μεσαιωνοδιφῶν, λαογράφων καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων, οἱ ὅποιοι ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν των πρὸς τομέα τινὰ ἢ περίοδον τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προσφορὰν νέων ἀπόψεων καὶ ἐρμηνειῶν, νέου ὕλικου ἐρέυνης, νέων ἐπακριβώσεων διὰ τὰ ἤδη τεθειμένα θέματα ἢ νέα, καὶ τὴν πρόοδον τῶν ἀφορωσῶν τὴν Κρήτην μελετῶν» (EKIM 1961: 50).

Πρόκειται για ένα θεσμό που εξελίσσεται σε διάστημα 55 χρόνων και μετρά την επιτυχή οργάνωση 11 συνεδρίων, τη διοργάνωση των οποίων, πέραν της EKIM, έχουν επωμιστεί ο Φιλολογικός Σύλλογος *Χρυσόστομος* (1966, 1986, 2006), ο Δήμος Ρεθύμνης (1971, 1991) και η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου (1991, 2011). Στις 21 Σεπτεμβρίου του τρέχοντος έτους (2016), ο θεσμός λαμβάνει χώρα στο Ηράκλειο Κρήτης, από όπου ξεκίνησε.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, τα εγκαίνια της αναθηματικής στήλης του Νικηφόρου Φωκά και η παράλληλη εξέλιξη των εργασιών του Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου και της έκθεσης μεσαιωνικών αντιγράφων τοιχογραφιών από ναούς της Κρήτης (εικ.42, Παράρτημα Β΄), στη νεοαναστηλωμένη Βασιλική του Αγίου Μάρκου, δεν ήταν απλώς ένα σύνολο συγκυριακών δραστηριοτήτων, αλλά μάλλον, πολύ περισσότερο, το επιτυχές αποτέλεσμα της διεισδυτικής οπτικής και της στρατηγικά σχεδιασμένης δράσης που διαπνέει το ευρύτερο έργο της EKIM.

Αξίζει τέλος να σημειωθεί ότι η διοργάνωση του Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, αποτέλεσε πρόκληση για τους επιχειρηματίες του νησιού, καθώς εισήγαγε για πρώτη φορά την έννοια του συνεδριακού-πολιτιστικού τουρισμού στο νησί, σε μια περίοδο προσπάθειας ανόρθωσης της οικονομίας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

4.2.4. Η πολιτιστική διαχείριση του ναού μετά την αναστήλωσή του

Στόχος της Εταιρίας, πέρα από τη διάσωση του εξαίρετου και ιστορικού αυτού μεσαιωνικού μνημείου, ήταν η μετατροπή του σε «πνευματική στέγη»: «ὄξυ προεβάλλετο πάντοτε τὸ αἶτημα τῆς πόλεως νὰ ἀποκτήσῃ πνευματικὴν στέγην ἀνταξίαν

πρὸς τὴν κραταιάν της παράδοσιν» (Αλεξίου, Λασσιθιωτάκης 1958: 9).

Σύμφωνα με την υπογεγραμμένη σύμβαση, η ΕΚΙΜ, αναλάμβανε επί πενταετίας την επιστασία του ναού για την οργάνωση επιστημονικών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων που θα παγίωναν την υφή των δράσεων που ανταποκρίνονται στον ιδιαίτερο χαρακτήρα αυτού (Πεπραγμένα του Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου 1961-1962: 265) «Τὸ περιφανές τοῦτο μνημεῖο τῆς πόλεως δὲν ἀποκατεστάθη, ὅπως γνωρίζετε, διὰ νὰ ἀποτελέσει ἀπλῶς μίαν μορφήν πρόσφορον εἰς αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ λειτουργήσῃ ὑπὸ τὴν μέριμναν καὶ τὴν εὐθύνην τῆς Ἑταιρίας, ὡς χῶρος ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν συγκεντρώσεων» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1962: 373).

Για τον λόγο αυτό «Ἐκρίθη... χρήσιμον νὰ λειτουργήσῃ ἐπὶ εἰσιτηρίῳ καὶ ὡς μόνιμος ἔκθεσις βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν κατὰ τὴν τουριστικὴν περίοδον, ἵνα ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἐπαφὴ τοῦ κοινοῦ -ἡμετέρου καὶ ξένου- μὲ τὰ ἐν αὐτῇ ὥραϊα ἀντίγραφα τῆς κρητικῆς ἀγιογραφίας καταστῆ εὐχερῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπάρξουν οἱ ἀναγκαῖοι διὰ τὴν συντήρισιν αὐτῆς πόροι» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1962: 373).

Υπὸ τὴ μέριμνα τῆς Ἑταιρίας, που συνέχισε νὰ ἔχει τὴν επιστασία του ναοῦ ἀκόμα καὶ μετὰ τὸν χρόνο που προβλεπόταν, συνετάχθη μάλιστα εἰδικὸς Κανονισμὸς Λειτουργίας, σύμφωνα με τὸν ὁποῖο ἦταν ἀπαραίτητη ἡ συγκρότησις εἰδικῆς επιτροπῆς, που θα ἀποφαινόταν μετὰξὺ ἄλλων γιὰ τὴ δυνατότητα χρήσεως τῆς αἴθουσας ἀπὸ τρίτους. Ἡ πρώτη επιτροπὴ συγκροτήθηκε ἀπὸ τοὺς Α. Γ. Καλοκαιρινό, Ι. Ρασιδάκη καὶ Μ. Μιχαηλίδη. Λόγω τῆς αὐξημένης ζήτησεως τοῦ μνημείου γιὰ τὴν οργάνωση ἐκδηλώσεων, ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται ἡ *Διεθνὴς Γεωγραφικὴ Συνδιάσκεψις* (Σεπτέμβριος, 1961), ἡ ἔκθεσις τοῦ Δήμου Ἡρακλείου γιὰ τὴ Μάχη τῆς Κρήτης (1966), ἡ ἔκθεσις τῆς Ἑλληνικῆς Φωτογραφικῆς Ἑταιρίας (1968) που κρίθηκαν ὡς ἰδιαίτερα ἐπιτυχεῖς, «οἱ ὑπευθύνως διαχειριζόμενοι τὴν Αἴθουσαν πολλάκις εὐρέθησαν εἰς θέσιν δυσχερῆ λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν ἐραστῶν τῆς» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1969: 529).

Τὰ πάγια ἐξόδα συντήρησης τοῦ ναοῦ υπερέβαιναν κατὰ πολὺ τὰ ἔσοδα αὐτοῦ καὶ βάραιναν ἀποκλειστικὰ τὸν προϋπολογισμὸ τῆς ΕΚΙΜ, ἡ ὁποία ὅπως σημειώνει στὴν Ἐκθεσις Πεπραγμένων τῆς γιὰ τὸ ἔτος 1966 «τὸ ἔλλειμμα βεβαίως εἶναι σημαντικόν, τὸ γεγονός δὲ ὅμως αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ δι' ἡμᾶς ἀφορμὴν δυσαρέσκειας, ὅταν ἀναλογιζώμεθα πόσον πολὺτιμος εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ θυσία τῆς Ἑταιρίας -καὶ τοῦ Δήμου Ἡρακλείου

είς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ἡ ἰδιοκτησία τῆς αἰθούσης- παρεχούσης εἰς τὸ κοινὸν τὴν δυνατότητα νὰ παρακολουθῆ συχνὰ ἐπιστημονικά, καλλιτεχνικά καὶ ἄλλας εὐγενεῖς ἐκδηλώσεις» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1966: 317).

Με τὴν ολοκλήρωση τῶν εργασιῶν ἀναστήλωσης τοῦ ναοῦ καὶ τὴν ἀξιοποίησή του ἀπὸ τὴν ΕΚΙΜ ὡς πνευματικὴ στέγη γιὰ τὴν οργάνωση ἐκθέσεων καὶ ἐκδηλώσεων πολιτιστικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα, εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ πολιτιστικὸς χάρτης τῆς πόλης τοῦ Ηρακλείου ἀνανεώθηκε με τὴν προσθήκη ἐνὸς ἀκόμη σημείου ἐντονοῦ πολιτιστικοῦ ενδιαφέροντος. Δὲν θὰ ἦταν ἴσως υπερβολή, νὰ υποστηριχθεῖ ἡ ἀποψη ὅτι ἀνὰ πρᾶγματι τὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Κρήτης ἦταν ὁ χώρος φύλαξης καὶ ἐκθεσης τοῦ νεότερου κρητικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ποὺ ἀποτελέσει πόλο ἐλξης τοῦ τοπικοῦ καὶ ευρύτερου τουριστικοῦ κοινού, ἦταν ὁ χώρος δημιουργίας νέου.

Σήμερα, ἡ ἐπιμέλεια τῆς πολιτιστικῆς διαχείρισης τοῦ μνημείου ἀνήκει ἐξολοκλήρου στὸν Δήμο Ηρακλείου. Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἀποτελεῖ τὴ Δημοτικὴ Πινακοθήκη τῆς πόλης, στὴν ὁποία μεταξύ ἄλλων παρουσιάζονται περιοδικές ἐκθέσεις, συνέδρια, ἡμερίδες, διαλέξεις ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου καὶ μουσικὲς ἐκδηλώσεις.

4.3. Ἡ κρήνη τοῦ Ἰδομενέα

Ἡ κρήνη, ἡ ὁποία στὸν κατάλογο ἐνετικῶν μνημείων τοῦ Giuseppe Gerola ποὺ κυκλοφόρησε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐπιστημῶν Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν τῆς Βενετίας, περιγράφεται ὡς «fontana turca» (εικ.43, Παράρτημα Β΄) (Curuni & Donati 1988: 223), κατασκευάστηκε στα τέλη τοῦ 17^{ου} αἰῶνα καὶ μετονομάστηκε σε κρήνη τοῦ Ἰδομενέα μόλις τὸ 19^ο αἰ., καθὼς βρισκόταν δίπλα ἀπὸ τὴν οἰκία τοῦ γιαιτροῦ Ἰδομενέα Μαρκατάτη, στὴν οδὸ Μιχελιδάκη, στὸ Ηράκλειο Κρήτης.

Ὡς κρήνη τοῦ Ἰδομενέα, μνημονεύεται καὶ στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου *Ὁ Καπετὰν Μιχάλης* τοῦ Νίκου Καζαντζάκη «Τὸ Μεγάλο Κάστρο ξυπνοῦσε· ἀπὸ τὴ μὴν ἄκρα τοῦ δρόμου ὡς τὴν ἄλλη, ἀπὸ τοῦ Ἰδομενέα τὴ βρύση ὡς τοῦ Τουλουπανᾶ τὸ φοῦρνο, ἡ γειτονιὰ τοῦ Καπετὰν Μιχάλη ἄρχισε νὰ ἀποταυρίζεται καὶ νὰ ζωντανεύει» (Καζαντζάκης 1981: 59-60).

Την μαρμάρινη κρήνη κοσμούν δύο κίονες με κιονόκρανα φυτικής διακόσμησης. Στο μέσο αυτών, εντός αψιδωτής κατασκευής βρίσκεται ορθογώνια πλάκα με επιπεδόγλυφο φυτικό διάκοσμο. Στο κάτω μέρος φέρει διαμπερή κυκλική οπή ροής ύδατος και δύο κοιλότητες για την τοποθέτηση του επιστομίου της κρήνης.

Το υπέροχο αυτό μνημείο «τὸ ὁποῖον εἶχε κατεδαφισθῆ πρὸ ἐτῶν καὶ ἀπέκειτο εἰς τεμάχια εἰς τὸν περίβολον τοῦ Ἀρχαιολ. Μουσείου» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1954: 502), αναστηλώθηκε υπό την επιστημονική επιμέλεια της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, δαπάνη της ίδιας, και τοποθετήθηκε κατά το έτος 1954 ὀπισθεν του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, ἔναντι της παλιάς εισόδου του ΙΜΚ ἐπὶ της σημερινῆς οδοῦ Λυσιμάχου Καλοκαιρινού (εικ.44, Παράρτημα Β'), «ἐπὶ χώρου ἀνήκοντος εἰς τὰ Φιλανθρ. Ἰδρύματα» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1954: 502).

Μέσα ἀπὸ την παραπάνω ἐνέργεια της ΕΚΙΜ, ἡ οποία πιστοποιεῖ τὴ συστηματικὴ φροντίδα της γιὰ τα νεότερα καὶ τα παραμελημένα μνημεία, «ἐπετεύχθη διπλῆ ὠφέλεια: ἀπεκατεστάθη κάλλιστον μνημεῖον τῆς παλαιᾶς πόλεως καὶ συγχρόνως ἐξωραΐσθη δι' αὐτοῦ ὁ περὶ τον Μουσεῖον χώρος» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1954: 502).

4.4. Η Μονή της Παναγίας των Σταυροφόρων

Η Μονή της Παναγίας των Σταυροφόρων (εικ.45, Παράρτημα Β'), βρίσκεται στο Ηράκλειο, στη συμβολή των σημερινών οδών Δικταίου Ἄνδρου καὶ Μάρκου Μουσούρου. Ο τοπικός πληθυσμός τὴν ονόμαζε παλαιότερα καὶ Ἅγιο Μάρκο, πιθανότατα λόγω της τοιχογραφίας που ἐντοπίστηκε σε ἕναν ἀπὸ τους κίονες στο ἐσωτερικὸ του ναοῦ, με τὴν παράσταση του Ἁγίου (Σταρίδα 2016: 138).

Δεν εἶναι γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία της ἰδρυσῆς της, μνημονεύεται ὡστόσο σε ἐπιστολὴ του Πάπα Ονώριου Γ' (1219), ἡ ὕπαρξη νοσοκομείου της ἀδελφότητος του τάγματος των Καπουτσίνων του Χάνδακα, στην ἴδια ἀκριβὴς θέση. Η μονή -σε ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ομώνυμη ἐνετικὴ- ἀναφέρεται ὡς ἔδρα του τάγματος στην Κρήτη ἀπὸ το 1232 (Σταρίδα 2016: 138).

Ἀρχειακές μαρτυρίες ἀπὸ τα μέσα του 14^{ου} αἰ. ὡς καὶ το 1659, μας οδηγοῦν στο ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι ἡ μονὴ ὑπῆρξε ἔδρα της ἀδελφότητος της Παναγίας των

Σταυροφόρων, της πρώτης και μακροβιότερης αδελφότητας που ιδρύθηκε στον Χάνδακα. Κύρια αρμοδιότητα της, ήταν η διαχείριση του νοσοκομείου του Αγίου Αντωνίου, που βρισκόταν ενσωματωμένο στο μοναστηριακό συγκρότημα (Πανοπούλου 2012: 165). Εκεί, σύμφωνα με την περιγραφή του Gerola υπήρχαν επίσης εγκαταστάσεις και θολωτά διαμερίσματα για τη φιλοξενία επισκεπτών και προσκυνητών που ταξίδευαν προς τους Άγιους Τόπους (Σταρίδα 2016: 143).

Στα τελευταία χρόνια της ενετικής κυριαρχίας, η μονή, παραχωρήθηκε αρχικά στους Φραγκισκανούς Osservanti (1651) και στη συνέχεια στους Καπουτσίνους μοναχούς (1652 ή 1654) (Πανοπούλου, Α., 2012: 165). Μετά το τέλος του κρητικού πολέμου και την εδραίωση των Τούρκων στο νησί, το μοναστήρι μετατράπηκε από τρίκλιτη βασιλική με υπερυψωμένο το κεντρικό κλίτος, σε τζαμί με το όνομα *Αγκεμπούτ Πασά* ή αλλιώς *Κουχιακλή* (εικ.46, Παράρτημα Β'), (σκοτεινό), λόγω των πολλών στοών που περιέβαλλαν την εκκλησία (Σταρίδα 2016: 143).

Μετά την μικρασιατική καταστροφή το 1922, στον ευρύτερο χώρο της μονής –η οποία περιήλθε στο Ελληνικό Δημόσιο μετά από τη Συνθήκη της Λωζάνης (1924)- βρήκαν καταφύγιο προσφυγικές οικογένειες από την Μικρά Ασία μέχρι το 1934, όταν ο ναός εκποιήθηκε και αγοράστηκε ως τούρκικο σπίτι από τον Εμμανουήλ Μαρκάκη έπειτα από δημοπρασία μέσω της Εθνικής Τράπεζας. Η όψη του κτίσματος άλλαξε ριζικά μετά τους βομβαρδισμούς που σημειώθηκαν στην πόλη του Ηρακλείου, τον Μάιο του 1941, κατά τη διάρκεια των οποίων καταστράφηκαν ολοσχερώς η πρόσοψη, η στέγη και τα ψηλότερα μέρη των τοίχων του ναού (Σπανάκης 1990: 137).

Ήταν πλέον προφανές ότι η τύχη του ναού βρισκόταν σε κίνδυνο. Σε απάντηση της από 2.11.1954 σχετικής επιστολής του επιμελητή Βυζαντινών και Μεσαιωνικών Αρχαιοτήτων Κρήτης κυρίου Καλοκύρη¹⁸, η ΕΚΙΜ γνωστοποιεί στον ίδιο την απόφασή της υπ' αριθμό πρωτοκόλλου 47/8.11.1954, να συνδράμει οικονομικά μέσω της καταβολής 3.000 δραχμών «διά την προσωρινήν μερικήν συντήρησιν τοῦ ἔτοιμορρόπου βορείου τοίχου τοῦ ἑνταῦθα καί παρά τήν ὁδόν Μάρκου Μουσούρου μεσαιωνικοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Σταυροφόρων, ὥστε νά ἀποφευχθῆ ἡ ἄμεσος κατεδάφισις αὐτοῦ μέχρις ὅτου ληφθοῦν ὑπό τῆς ἀρμόδιας κρατικῆς Ὑπηρεσίας τά πρὸς ἀπαλλοτριώσιν καί ἀποκτάσασιν τοῦ μνημεῖου τούτου ἐνδεδειγμένα μέτρα».

---

¹⁸ Βλ. έγγραφο 3, φ. 6, αρ. εγγρ. 188/2.11.1954, Παράρτημα Α'

Σε εξερχόμενο από 9.11.1954 έγγραφό της¹⁹, η ΕΚΙΜ, γνωστοποιεί στον Μητροπολίτη Κρήτης Ευγένιο, ότι προέβη στη διάθεση του ποσού των 3.000 δραχμών, για την εκτέλεση επειγουσών ενεργειών ώστε να αποφευχθεί η απαλλοτρίωση του ναού από την αρμόδια κρατική υπηρεσία, βάσει του πρωτοκόλλου κατεδαφίσεως που είχε ήδη εκδοθεί από την Επιτροπή Ετοιμόρροπων.

Αφού τον ενημερώσει για την εκτίμηση του συνολικού κόστους των εργασιών, που σύμφωνα με τους υπολογισμούς της ΕΚΙΜ, ανέρχεται στο ποσό των 6.000 δρχ., τον καλεί αφενός λόγω αδυναμίας του ήδη βεβαρυμμένου και δρομολογημένου προϋπολογισμού της Εταιρίας και αφετέρου «έν γνώσει τοῦ ζωηροῦ Ἀυτῆς ἐνδιαφέροντος διά τὰ μνημεῖα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Νήσου» να ενεργήσει «διά τήν ἐκ τοῦ ταμίου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως διάθεσιν ἀναλόγου χρηματικοῦ ποσοῦ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς κατά τ' ἄνωτέρω ἀπαιτηθησομένης δαπάνης» ώστε τελικά να «ἀποβῆ λυσιτελής ἢ καταβαλομένη πρὸς διάσωσιν τοῦ ὡς ἄνω μνημείου προσπάθεια».

Μετά από τη σύσκεψη που έλαβε χώρα τον Φεβρουάριο του 1956, στο μητροπολιτικό μέγαρο, παρουσία του δημάρχου και φορέων της πόλης για το θέμα της εξαγοράς και αναστήλωσης του ναού -υπό την απειλή πάντοτε αποχαρακτηρισμού του μνημείου εάν δεν βρισκόταν χρήματα για την καταβολή του απαραίτητου ποσού- ιδρύθηκε σύλλογος με την αποστολή να συγκεντρώσει χρήματα για την απαιτούμενη δαπάνη.

Στις 31/5/1958 το Αρχαιολογικό Συμβούλιο ενέκρινε τελικώς τη σχετική μελέτη αναστήλωσης του ναού δικαιώνοντας το έργο όλων όσων πάλεψαν, μεταξύ αυτών και της ΕΚΙΜ, με κάθε μέσο για τη διάσωσή του. Τα εγκαίνια του ναού πραγματοποιήθηκαν στις 5/6/1971.

4.5. Μωσαϊκό Χερσονήσου (Σαρακηνός)

Στον πιο πολυσύχναστο δρόμο του παραλιακού μετώπου της Χερσονήσου, διασώζεται μέχρι σήμερα ένα ιδιαίτερου κάλλους μνημείο, που αποκαλείται από τους ντόπιους *Σαρακηνός*. Πρόκειται για ένα πυραμιδόσχημο ψηφιδωτό αναβρυτήριο (εικ.47, Παράρτημα Β'), πιθανότατα από τους ρωμαϊκούς χρόνους ή την παλαιοχριστιανική

---

¹⁹ Βλ. έγγρ. 4, φ. 7, αρ. εγγρ. 164/9.11.1954, Παράρτημα Α'

περίοδο, με παραστάσεις από το θαλάσσιο βασίλειο, που κατά καιρούς έχει μαγνητίσει το βλέμμα πολλών ξένων περιηγητών που έγραψαν για αυτό.

Ο άγγλος περιηγητής Thomas Spratt είναι από τους πρώτους που κάνουν λόγο για το ιδιόμορφο αυτό ψηφιδωτό αναβρυτήριο. Όπως μάλιστα χαρακτηριστικά αναφέρει, «έχει σχήμα κόλουρου κώνου, έτσι ώστε να σχηματίζονται τέσσερις τριγωνικές πλευρές με ψηφιδωτές επιφάνειες, που καθεμιά αναπαριστά διάφορες μορφές, κυρίως υδρόβια πτηνά και ψάρια, καθώς και σκηνές ψαρέματος με γυμνούς ψαράδες» και συνεχίζει γράφοντας ότι «Οι μορφές είναι χονδρικά αποδοσμένες, δίχως να τηρούνται οι αρχές της προοπτικής, μολονότι τα περιγράμματα των προσώπων είναι εκλεπτυσμένα και με καλό γούστο» (Spratt 1865: 107).

Ακολουθεί η περιγραφή του ιταλικής καταγωγής περιηγητή Lucio Mariani που εντυπωσιασμένος από τη «χαριτωμένη πηγή σε σχήμα πυραμίδας με ψηφιδωτά», αναφέρει ότι επρόκειτο για μια «τετράγωνη δεξαμενή στο ύψος του εδάφους, γύρω από την οποία υπάρχει κράσπεδο χτισμένο με ασβέστη και πλίνθους...Η πυραμίδα είναι διακοσμημένη στις τέσσερις πλευρές της με εξαίρετα ψηφιδωτά και χρώματα, που παριστάνουν σκηνές ανθρώπων και θαλάσσιων όντων. Οι τέσσερις οξείες ράχες έχουν μικρές κλίμακες για την αναπήδηση του νερού, σύμφωνα με το σύστημα πολλών ρωμαϊκών αναβρυτηρίων. Όπως φαίνεται και από την οπή που υπάρχει στο κέντρο του, το νερό ανάβλυζε από έναν πίδακα και έπεφτε στις κεκλιμένες πλευρές και τις κλίμακες της πυραμίδας». Με βάση «την τεχνοτροπία και τη θεματική των ψηφιδωτών» ο Mariani χρονολογεί το αναβρυτήριο στον δεύτερο αυτοκρατορικό αιώνα (Mariani 1895: 240).

Το «μικρόν χαμηλόν κτίσμα παρά τον λιμένα καλούμενον υπό του λαού Σαρακηνός» δεν διαφεύγει και από την ματιά του Στέφανου Ξανθουδίδη που προχωρά στην περιγραφή του μνημείου σημειώνοντας ότι «έχει σχήμα χαμηλής κολούρου πυραμίδος, ης αι τέσσαρες πλευραί φέρουσιν ψηφιδωτήν διακόσμησιν εκ θαλασσίων παραστάσεων και απετέλει ίσως πίδακα κρήνης ή μάλλον βαλανείου, διότι περίξ φαίνονται λείψανα και άλλων δαπέδων με απλήν ψηφιδωτήν διακόσμησιν» (Ξανθουδίδης 1918: 31).

Οι εργασίες για την στερέωση και την αποκατάστασή του μωσαϊκού, ξεκίνησαν κατά το έτος 1953, υπό την επιστημονική επιμέλεια του Νικολάου Πλάτωνος, Εφόρου

Αρχαιοτήτων και ιδρυτικού μέλους της ΕΚΙΜ με δαπάνες συνολικού ύψους 2.050.000 δραχμών από την Εταιρία. Παρά το γεγονός ότι ο προϋπολογισμός του έργου φάνηκε ευθύς εξαρχής δυσανάλογος ως προς την προκαταρκτική εκτίμηση της Εταιρίας, κρίθηκε σκόπιμο να συνεχιστούν οι εργασίες αποκατάστασης και συμπλήρωσης των ψηφιδωτών του μωσαϊκού, από τον εξειδικευμένο τεχνίτη, Δημήτριο Σκόρδο, στον οποίο η ΕΚΙΜ είχε αποταθεί, μέχρι τη συγκέντρωση περισσότερων οικονομικών πόρων.

Η πρώτη φάση της αποκατάστασης περιελάμβανε τις εξής εργασίες²⁰:

α) Διάλυση των νεωτερικών τοίχων περιμετρικά του μνημείου.

β) Διενέργεια μικρών ανασκαφικών δοκιμών εκ των οποίων διαπιστώθηκε, αρχικά, η ακριβής θέση του μνημείου και εν συνεχεία ότι πράγματι πρόκειται περί αναβρυτηρίου. Παράλληλα, εξακριβώθηκε ο τρόπος λειτουργίας του και εξασφαλίστηκαν οι προϋποθέσεις μελέτης για την οριστική αποκατάστασή του.

γ) Αναζήτηση κατάλληλων υλικών για τη συμπλήρωση των ψηφιδωτών.

δ) Συμπλήρωση του άνω μέρους του αναβρυτηρίου.

ε) Ψηφοθέτηση (με κατάλληλες σε μέγεθος και χρώμα ψηφίδες), σε όλες τις πλευρές του αναβρυτηρίου (ιδιαίτερα της βόρειας).

στ) Προσωρινή περίφραξη του μνημείου.

Όπως σημειώνεται στα πρακτικά της ΕΚΙΜ «Η αποκατάστασις δέν συνεπληρώθη λόγω τῆς πενιχρότητος τοῦ διατεθέντος ποσοῦ, ὃ ἐπισκεφθεῖς ὁμως τοῦτο μετὰ τὴν γενομένην ἐργασίαν Διευθυντῆς Ἀναστηλώσεων καθηγητῆς κ. Ὀρλάνδος ἀναγνωρίσας πλήρως τὸ σκόπιμον τῆς ἀρξαμένης ἀποκαταστάσεως καὶ υπογραμμίσας τὴν μοναδικότητα τοῦ μνημείου τούτου ὑπεσχέθη τὴν ὑπὸ τοῦ Κράτους παροχὴν τοῦ αναγκαιοῦντος διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀποκαταστάσεως ποσοῦ» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1953: 498).

Πράγματι, το επόμενο έτος (1954) κι έπειτα από σχετικές ενέργειες του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΚΙΜ, το έργο της Εταιρίας ως προς την ανάδειξη του μνημείου υποβοήθησαν τόσο το Λιμενικό Ταμείο Ηρακλείου στο πλαίσιο της ευρύτερης μέριμνας του για τον ευπρεπισμό του Λιμένα Χερσονήσου, όσο και η Διεύθυνση Αναστηλώσεων,

²⁰ Βλ. έγγρ. 5, φ. 4, αρ. έγγρ. 592/29.12.1953, Παράρτημα Α΄

με τη διάθεση 4.000 δρχ. και 5.000 δρχ. αντίστοιχα, με αποτέλεσμα να συνεχιστούν οι εργασίες -που είχαν πρωτύτερα σταματήσει λόγω αδυναμίας εύρεσης περισσότερων πόρων αλλά και των δυσμενών καιρικών συνθηκών του χειμώνα- για τη διάσωση του εξαίρετου αυτού μνημείου που σήμερα κοσμεί την πλακόστρωτη παραλιακή οδό της Χερσονήσου (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1954: 502).

4.6. Αξιολόγηση του έργου της ΕΚΙΜ για την προστασία νεοτέρων μνημείων

Όπως διαφαίνεται από τις παραπάνω ενότητες η συστηματική φροντίδα της ΕΚΙΜ για την προστασία νεοτέρων μνημείων υπήρξε επεμβατική και παραπληρωματική στο έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του νησιού, η δράση της οποίας είχε κατά βάση εστιαστεί στην ανάδειξη των μνημείων της προϊστορικής περιόδου.

Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα οι αποφάσεις επέμβασης της Εταιρίας προς όφελος μεσαιωνικών μνημείων της νήσου, όπως τεκμηριώθηκε στις ανωτέρω ενότητες, λαμβάνονταν έπειτα από σχετική έκκληση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση συντήρησης και αποκατάστασης της Παναγίας των Σταυροφόρων.

Η γενικότερη αντιμνημειακή πολιτική των τοπικών αρχών και ο άμεσος κίνδυνος κατεδάφισης-ερήμωσης νεοτέρων μνημείων, όπως επί παραδείγματι η μελετούμενη επί 1955 απαλλοτρίωση της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου και η εγκατάλειψη της κρήνης του Ιδομενέα σε τεμάχια στον περίβολο του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου, αποτέλεσαν επίσης παράγοντες που καθόρισαν το προγραμματικό έργο της ΕΚΙΜ προς όφελος μνημείων.

Σημαντικό κριτήριο υπήρξε τέλος η δυνατότητα μετέπειτα πολιτιστικής αξιοποίησης των διασωθέντων μνημείων όπως στην περίπτωση της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου, η οποία αποτέλεσε, υπό την εποπτεία της ΕΚΙΜ, χώρο έκθεσης αντιγράφων βυζαντινών τοιχογραφιών κι έπειτα την Δημοτική μέχρι σήμερα Πινακοθήκη της πόλης, υπό την εποπτεία του Δήμου Ηρακλείου.

Κεφάλαιο 5

Αναθέσεις Μνημείων από την ΕΚΙΜ

Όπως προαναφέρθηκε στην εισαγωγή της εργασίας και σε επιμέρους θεματικές ενότητες, η δράση της Εταιρίας επεκτάθηκε και ως προς τη διαμόρφωση του δημόσιου χώρου, μέσα από την απευθείας ανάθεση έργων όπως η αναθηματική στήλη του Νικηφόρου Φωκά και η προτομή του Νίκου Καζαντζάκη σε καλλιτέχνες.

Μέσα από τις αναθέσεις αυτές, που θα εξεταστούν ενδελεχώς στις κατωτέρω υποενότητες, η ΕΚΙΜ άφησε το ιδιαίτερο, διακριτικό της στίγμα στην πόλη του Ηρακλείου -τόπο χωροθέτησης της πλειοψηφίας των δραστηριοτήτων της- επεκτείνοντας σε καίριες χρονικές περιόδους τον πολιτιστικό πλούτο του τόπου και θέτοντας τις βάσεις για τη διαμόρφωση της πολιτιστικής ταυτότητας της νήσου, σε συνάρτηση με το ιστορικό παρελθόν και τη σύγχρονη κουλτούρα της.

5.1. Αναθηματική στήλη Νικηφόρου Φωκά

Η αναθηματική στήλη του Νικηφόρου Φωκά (εικ.48, Παράρτημα Β'), βρίσκεται στο Ηράκλειο και πιο συγκεκριμένα αριστερά της βόρειας εισόδου του πάρκου Γεωργιάδη που επικοινωνεί με την πλατεία Ν. Καζαντζάκη, όπου βρίσκεται η προτομή του σπουδαίου κρητικού συγγραφέα (βλ. ενότητα 4.2.). Σημείο ίσως συμβολικό, καθώς κοντά σε αυτή τη θέση βρισκόταν άλλοτε η Πύλη του Αγίου Γεωργίου.

Δημιουργήθηκε εν όψει της διοργάνωσης του Α' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου και με την ευκαιρία συμπλήρωσης χιλίων χρόνων από την απελευθέρωση της Κρήτης, που σφραγίστηκε με την κατατρόπωση των Σαρακηνών πειρατών, από τον βυζαντινό στρατηλάτη Νικηφόρο Φωκά. Για τη δημιουργία της η ΕΚΙΜ αποτάθηκε στον καταξιωμένο ήδη καλλιτέχνη Χρήστο Καπράλο, το γλυπτικό ύφος του οποίου

χαρακτηρίζει η έντονα φορτισμένη ανθρωποκεντρική εικαστική του ματιά.

Ο Χρήστος Καπράλος, την περίοδο εκείνη, είχε επιστρέψει από τη Γαλλία όπου μαθήτευσε κοντά στον γλύπτη Μαρσέλ Ζιμόν και μεταξύ άλλων είχε ολοκληρώσει το μνημειακών διαστάσεων έργο του με τίτλο *Το Μνημείο της Μάχης της Πίνδου*, γλυπτή τοιχογραφία μήκους σαράντα μέτρων και ύψους 1,10 μ., στο οποίο, ιστορούνται, σε επτά ενότητες: ο Πόλεμος, η Κατοχή, η Αντίσταση, η Απελευθέρωση και η Ειρήνη. Η ζωοφόρος του, αφού αγοράστηκε από το Ελληνικό Κοινοβούλιο (2001), τοποθετήθηκε το 2002 στο περιστύλιο της Ελληνικής Βουλής, όπου βρίσκεται μέχρι σήμερα²¹.

Η πρόθεση της Εταιρίας να προβεί στην κατασκευή της αναθηματικής στήλης εμφανίζεται στην επιστολογραφία της ήδη από τις 24 Οκτωβρίου 1959²². Το συμφωνητικό της ανάθεσης, συνυπογράφηκε ωστόσο από την ΕΚΙΜ και τον Καπράλο, στις 18 Μαρτίου 1961, στην Αθήνα. Όπως προκύπτει από το συμφωνητικό διατυπώνονται ακριβείς οδηγίες για τις διαστάσεις, την τοποθέτηση και τα ενδεδειγμένα για την κατασκευή της στήλης υλικά «ή στήλη εκ συμπαγούς πεντελικού μαρμάρου ελάχιστων διαστάσεων 3,20 X 0,80 X 0,50 μέτρων θα τοποθετηθῆ επί διβάθμου κρηπίδος εκ συμπαγούς πεντελικού επίσης μαρμάρου ανάλογων διαστάσεων, ώστε τό συνολικόν ὕψος τῆς στήλης μετά τῆς βάσεως να εἶναι τουλάχιστον τέσσαρα (4) μέτρα». Επί της στήλης προβλέπεται η τοποθέτηση ανάγλυφου χάλκινου μεταλλίου διαμέτρου τουλάχιστον 70 εκατοστών με τη μορφή του βυζαντινού αυτοκράτορα «κατ' ἐλευθέραν μίμησιν παραστάσεως βυζαντινοῦ νομίματος ἢ συγγιλίου προκριθησομένου ὑπό τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Μανώλη Χατζηδάκη, εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ ὁποίου θά ὑπόκειται καί τό πρόπλασμα τοῦ μεταλλίου τούτου»²³.

Εντός της πεντάμηνης διορίας ολοκλήρωσης και παράδοσης του έργου, που ορίζεται η 18^η Αυγούστου 1961, περιλαμβάνεται και η δημιουργία 300 χάλκινων μεταλλίων, διαμέτρου 50 χιλιοστών, με τη μορφή του Νικηφόρου Φωκά στην μια όψη και την επιγραφή *Α' Διεθνές Κρητολογικόν Συνέδριον, Ηράκλειον 1961* στην άλλη, για να δοθούν ως αναμνηστικά στους συμμετέχοντες των εργασιών του Συνεδρίου. Συνολική αμοιβή για τις ανωτέρω εργασίες ορίζεται το ποσό των 120.000 δρχ., εκ των οποίων ο

²¹ Βλ ιστοσελίδα Ινστιτούτου Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης Προσπελάσιμο στο: <http://dpiset.gr/artist/view.html?id=198>. Τελευταία προσπέλαση: 15/5/2016

²² Βλ. έγγρ. 6, φ. 16, αρ. εγγρ. 112-113/24.10.1959, Παράρτημα Α'

²³ Βλ. έγγρ. 7, φ. 20, αρ. εγγρ. 63/18.3.1961, Παράρτημα Α'

εργολάβος είχε το δικαίωμα να λάβει τις 40.000 δρχ., ως προκαταβολή για το έργο του.

Τα αποκαλυπτήρια της αναθηματικής στήλης (εικ.49, Παράρτημα Β'), στο κάτω μέρος της οποίας αναγράφεται η φράση «Να χαίρεσαι και συ, να χαίρεται κι η γης που με το σκέπος του Χριστού λευτέρωσες από των άπιστων Αγαρηνών τα χέρια» από το θεατρικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη *Νικηφόρος Φωκάς*, έγιναν την Παρασκευή 22 Σεπτεμβρίου 1961, ώρα 11.30' πριν τα εγκαίνια της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου, «έν μεγάλη συρροή κόσμου» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1961: 366).

Στον πανηγυρικό λόγο του, εκ μέρους της ΕΚΙΜ, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και μέλος της οργανωτικής επιτροπής, Μ. Ι. Μανούσακας, ξεκινά με αυτές τις λέξεις «Η ελεύθερη σήμερα, ή ελληνική, ή όρθόδοξη Κρήτη τιμᾶ, τὴν ἐπίσημη τούτη ὥρα, τὸν ἡρωϊκὸ ἐλευθερωτὴ της καὶ μεγάλο βυζαντινὸ αὐτοκράτορα Νικηφόρο Φωκᾶ, χίλια χρόνια ἀκριβῶς ἀπὸ τότε ποὺ τὴν ἐλύτρωσε ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν Σαρακηνῶν» (Μανούσακας 1961: 251).

Αναφερόμενος σε προηγούμενο μνημείο προς τιμὴν του στρατηλάτη που υπήρχε στη νήσο, όπως διηγείται περίπου έναν αιώνα μετά την κατατρόπωση των Σαρακηνών πειρατών ο βυζαντινός ιστορικός Μιχαήλ Ατταλειάτης, αλλά δεν διασώθηκε κάνει λόγο για την υπό της ΕΚΙΜ αναθηματική στήλη λέγοντας «Η ἀπέριττη αὐτὴ στήλη, ποὺ ἡ Ἐταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν ἀφιέρωσε στὸ Νικηφόρο Φωκᾶ καὶ ποὺ ἔχει τὴν τιμὴ ν' ἀποκαλύπτει σήμερα μπροστὰ σὲ πρωτοφανῆ συνάθροιση ἐρευνητῶν καὶ σοφῶν ποὺ προσκάλεσε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον ὀλόκληρο, κ' ἂν δὲν εἶναι βαρύτερη, κ' ἂν δὲν στολίζεται ἀπὸ χρυσάφι καὶ πολύτιμα πετράδια... στήθηκε ἐδῶ γιὰ νὰ διατρανώνη πῶς, παρ' ὄλο τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς Κρήτης στὸν ἐλευθερωτὴ καὶ σωτῆρα της παραμένει ἀκέραιη καὶ παντοτινὴ» (Μανούσακας 1961: 251-252).

5.2. Προτομή Νίκου Καζαντζάκη

Στα πρακτικά της ΕΚΙΜ για το έτος 1957, έτος θανάτου του κορυφαίου κρητικής καταγωγής συγγραφέα, Νίκου Καζαντζάκη, το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρίας μνημονεύει πως αντιμετώπισε την απώλεια της μεγάλης αυτής προσωπικότητας. Αρχικά, κατόπιν σχετικής εισηγήσεως της, καθορίστηκε ως τόπος ταφής του ο

προμαχώνας Μαρτινέγκο (που ανήκει στον περίβολο των ενετικών τειχών). Εκλογή που όπως υπογραμμίζεται «έκριθη γενικῶς ὡς λίαν ἐπιτυχής» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1957: 324). Βέβαια, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το ΔΣ στα πρακτικά της Εταιρίας «δὲν ἐκρίναμεν, ἐν τούτοις, ὅτι ἐξηγνλεῖτο τὸ καθῆκον τῆς ΕΚΙΜ, ἔναντι κορυφαίου τέκνου της Κρήτης, μὲ τὰς τυπικὰς ταύτας ἐκδηλώσεις. Δι' ὃ καὶ ἀπεφασίσαμεν: 1^{ov}) Τὴν ἀφιέρωσιν ἐν τῷ Ἱστορικῷ Μουσεῖῳ Κρήτης αἰθούσης εἰς τὸν Νῖκον Καζαντζάκη, ἐν τῇ ὁποίᾳ να ἐκτεθοῦν ἀπολειστικῶς πράγματα σχετιζόμενα μὲ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον του» καὶ «2^{ov}) Τὴν ἀνέγερσιν τῆς προτομῆς τοῦ Νίκου Καζαντζάκη εἰς ἐπιφανὲς μέρος τῆς πόλεως μερίμνη τῆς Ἑταιρίας. Τὴν προτομὴν παραγγείλαμεν ἤδη εἰς τὸν γλύπτην κ. Ἀθαν. Ἀπάρτην, θὰ εἶναι δὲ αὕτη ἐτοίμη περὶ τὰ τέλη προσεχοῦς Μαρτίου» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1957: 324).

Η επιλογή του Θανάση Απάρτη ως καταλληλότερου καλλιτέχνη για να φιλοτεχνήσει την προτομή του σπουδαίου ἑλληνα συγγραφέα (εικ.50, Παράρτημα Β'), δεν ήταν βέβαια καθόλου τυχαία. Την περίοδο εκείνη ο αναγνωρισμένος ἑλληνας γλύπτης, ἔχοντας ἤδη τελειοποιήσει την τεχνική του στις Ακαδημίες του Παρισιῦ κοντὰ στον διάσημο Γάλλο γλύπτη Αντουάν Μπουρντέλ, θεωρούταν ἕνας ἀπὸ τους σημαντικότερους εκπροσώπους της γαλλικῆς γλυπτικῆς στην Ελλάδα του 20οῦ αἰῶνα. Το ἐκδηλα ἀνθρωποκεντρικὸ προσωπικὸ του ὕφος καὶ ἡ μνημειακὴ ἀπεικόνιση των μορφῶν που εἶχε ἀναπτύξει, αποτελοῦν χαρακτηριστικὲς ποιότητες της υψηλῆς γλυπτικῆς του σπουδαίου ἑλληνα καλλιτέχνη, που μεταξύ ἄλλων υπῆρξε καὶ ἐπὶ χρόνια καθηγητῆς στην Ἀνώτατη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν (1961-1969). Ἔργα του γλύπτη που εργαζόταν μεταξύ Ελλάδας καὶ Γαλλίας -στην ὁποία εἶχε τιμηθεῖ με τον τίτλο του Chevalier de la Legion d' Honneur (1939) καὶ το παράσημο Palmes Academiques (1947)- κοσμοῦν σήμερα δημόσιους χώρους πολλῶν ἑλληνικῶν πόλεων, μεταξύ αὐτῶν καὶ του Ηρακλείου Κρήτης²⁴.

Ο καλλιτέχνης, με την ἀπὸ 2.12.1957 ἐπιστολὴ του προς την ΕΚΙΜ²⁵, γνωρίζει στην Εταιρία τη διάθεση του να ἀναλάβει τη δημιουργία της προτομῆς «Ὑστερα ἀπὸ τὴν προφορικὴ συνομιλία μου μὲ τοὺς Κύριους: Α. Καλοκαιρινὸ καὶ Ν. Πλάτωνα... προσφέρομαι νὰ ἐκτελέσω τὸ ὄλο ἔργο καὶ τὴν τοποθέτησή του» καὶ συνεχίζει δίνοντας ὀρισμένες περιγραφές για το προς παράδοση ἔργο «Ἡ προτομὴ θὰ εἶναι ἀπὸ χαλκὸ,

²⁴ Βλ. ιστοσελίδα Ἰνστιτούτου Σύγχρονης Ἑλληνικῆς Τέχνης Προσπέλαση στο: <http://dpiset.gr/artist/view.html?id=383>. Τελευταία προσπέλαση: 15/5/2016

²⁵ Βλ. ἔγγρ. 8, φ.12, αρ. εγγρ. 153/2.12.1957, Παράρτημα Α'

μεγαλύτερη του φυσικοῦ, καί τό βάθρο από μάρμαρο γκρίζο Κοκκιναρᾶ, κοπανιστό, μέ χαραγμένη ἐπιγραφή. Οἱ διαστάσεις τῆς βάσης θά εἶναι σύμφωνες με τον ὄγκο τῆς προτομῆς... Ἡ ὄλη ἐργασία θά ἀπαιτήσῃ χρονικό διάστημα τριῶν μηνῶν ἀπό τὴν ἡμέρα τῆς παραγγελίας ὡς τὴν παράδοση».

Το συμφωνητικό²⁶, ἀνάμεσα στον γλύπτη καὶ τὴν ΕΚΙΜ, συνυπογράφηκε στις 11 Δεκεμβρίου 1957. Για τὴν ἐγκριση τοῦ προπλάσματος τῆς προτομῆς ορίστηκε ἐιδική ἐπιτροπή ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς Παντελή Πρεβελάκη, Ἀγνή Ρουσοπούλου, Ν. Σμπαρούνη, Τ. Καλμούχου καὶ Μανώλη Χατζηδάκη. Οἱ ἴδιοι, σε ἐπιστολή τοὺς πρὸς τὴν ΕΚΙΜ, καὶ με βάση τὴ συνθήκη 3 τοῦ συμφωνητικοῦ, διαβεβαιώνουν τὴν Εταιρία ὅτι τὸ πρόπλασμα «πληροῖ τὰ ὑπὸ τῶν ἐν Ηρακλείῳ Κρήτης τὴν 11ην τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου 1957 συμφωνηθέντα καὶ εἶναι ἔτοιμον πρὸς μεγέθυνσιν καὶ ἐκτέλεσιν εἰς χαλκόν»²⁷.

Τα ἐγκαίνια τῆς αἴθουσας πρὸς τιμὴν τοῦ Νίκου Καζαντζάκη στο Ἱστορικό Μουσείο Κρήτης ὅπως καὶ ἡ τελετὴ ἀποκαλυπτηρίων τῆς προτομῆς τοῦ στὴν ομώνυμη πλατεία ποὺ ὁργανώθηκε σε συνεργασία με τὸν Δήμο Ηρακλείου, ἐγίναν στις 26 Οκτωβρίου 1958, ἓνα χρόνο ἀκριβῶς μετὰ τὸν θάνατό τοῦ συγγραφέα.

Ἀπὸ τὸ πρόπλασμα τῆς προτομῆς ποὺ ἐκτίθεται μέχρι σήμερα στὴ συλλογὴ Νίκου Καζαντζάκη, στο Ἱστορικό Μουσείο Κρήτης, δημιουργήθηκε ἀκριβὲς ἀντίγραφο, τὸ 1998, ποὺ τοποθετήθηκε στὸν προαύλιο χῶρο τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου Δήμου Ἀθηναίων στὴν οδὸ Μασσαλίας, στὴν Ἀθήνα.

5.3. Ἡ σημασία τῶν ἀναθέσεων

Οἱ ἀνωτέρω ἀναθέσεις πέραν τοῦ γεγονότος ὅτι προώθησαν σημαντικὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ δημόσιου χῶρου μέσω τῆς σύγχρονης καλλιτεχνικῆς δημιουργίας συμπλήρωσαν κενὰ τῆς μνημειακῆς ἀποτύπωσης τῆς νήσου σε καίριες χρονικὰ στιγμὲς καὶ σε πείσμα τοῦ ευρύτερου ἀντιμνημειακοῦ πνεύματος ποὺ ἐπικρατοῦσε κατὰ τὶς πρώτες μεταπολεμικὲς δεκαετίες στὴν Κρήτη.

---

²⁶ Βλ. ἐγγρ. 9, φ.12, ἀρ. ἐγγρ. 163/11.12.1957 Παράρτημα Α΄

²⁷ Βλ. ἐγγράφο 10, φ.12, ἀρ. ἐγγρ. 181/21.12.1957, Παράρτημα Α΄

Δεν θα ήταν ίσως υπερβολή να υποστηριχθεί η άποψη ότι η δημιουργία της προτομής του Ν. Καζαντζάκη και της αναθηματικής στήλης του Νικηφόρου Φωκά, αντανακλούν το ευρύτερο ενδιαφέρον της ΕΚΙΜ για τον εμπλουτισμό του πολεοδομικού ιστού με ερεθίσματα που θα αποτελούσαν το εφαλτήριο για την ενασχόληση του τοπικού κοινού με την τοπική ιστορία και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου γενικότερα, εν είδει πολιτιστικής καλλιέργειας.

Κεφάλαιο 6

Η περίπτωση του Αγροτικού Μουσείου

Το Αγροτικό Μουσείο ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1988 και στεγάστηκε στο παλαιό ελαιοτριβείο – φάμπρικα (προβιομηχανικό κτίριο) της οικογένειας Παρλαμά, που λειτουργούσε από το 1835 έως το 1949 στον παραδοσιακό οικισμό του Πισκοπιανού, 3 χλμ. νότια του Λιμένα Χερσονήσου. Το πετρόκτιστο κτίριο δωρήθηκε στην Εταιρία από τον Μενέλαο Γ. Παρλαμά (1911-1997), συνιδρυτή με τον Ανδρέα Γ. Καλοκαιρινό της Ε.Κ.Ι.Μ., και προέδρου της επί σαρανταετίας (Μπαλτατζή κ.ά 2014: 7).

Με τη δωρεά αυτή τέθηκε τότε η βάση για την ίδρυση, μετά το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, ενός ακόμη μουσείου από την ΕΚΙΜ και την έκθεση κατ' επέκταση των εθνογραφικών της θησαυρών. «Το χειροκίνητο, παλιό ελαιοτριβείο της οικογένειας Παρλαμά, μεταμορφώθηκε σε Αγροτικό Μουσείο, χάρις στην άοκνη προσπάθεια του «ιστορικού πυρήνα» της Ε.Κ.Ι.Μ., που περιστοιχιζόταν από εθελοντές συνεργάτες – στελέχη της Ε.Κ.Ι.Μ., την αρχαιολόγο Αλεξάνδρα Καρέτσου και τις αρχιτέκτονες Ιωάννα Στεριώτου και Μαρία Λυγιδάκη-Ιωαννίδου, οι οποίες έφεραν σε πέρας το έργο της σχεδίασης, της τεκμηρίωσης και του στησίματος των εκθέσεων» (Δελτίο Τύπου ΕΚΙΜ: 30/8/2011).

Έπειτα από τη δωρεά του όμορου κτίσματος, της άλλοτε οικίας του Μενελάου Παρλαμά, από την κόρη του Λιάνα (αρχαιολόγο) προς την Ε.Κ.Ι.Μ και τη συνδρομή του Π.Ε.Π. Κρήτης, ολοκληρώθηκε η πλήρης ανακαίνιση του υφιστάμενου Μουσείου ο εκθεσιακός χώρος του οποίου υπερδιπλασιάστηκε, φτάνοντας στα 500 τ.μ. με την προσθήκη νέας πτέρυγας. Τα δύο κτίρια συνδέονται πλέον λειτουργικά μέσω ενιαίας εσωτερικής όδευσης (εικ.51, Παράρτημα Β').

Για την ολοκλήρωση του ανωτέρω εγχειρήματος εργάστηκαν επίσης οι αρχιτέκτονες, μέλη του Συμβουλίου της Ε.Κ.Ι.Μ. Μαρία Λυγιδάκη-Ιωαννίδου και Γιάννης Περτσελάκης, καθώς και η επιμελήτρια των Λαογραφικών Συλλογών Αγγελική Μπαλτατζή που ανέλαβε στο σύνολό τους την επανέκθεση της φάμπρικας και την έκθεση της νεόδμητης πτέρυγας (Δελτίο Τύπου ΕΚΙΜ: 30/8/2011).

Όπως υπογραμμίζει η επιμελήτρια του ΑΜΜΠ Αγγελική Μπαλτατζή σε σχετική συνέντευξη που παραχωρήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης της εν λόγω μεταπτυχιακής διατριβής «Το κτίριο της φάμπρικας -στο οποίο εκτίθενται αντικείμενα από τον όψιμο 19ο αι. μέχρι τα μέσα του 20ού αι., περισυλλεγμένα στο σύνολό τους από τους ιδρυτές της ΕΚΙΜ Ανδρέα Γ. Καλοκαιρινό και Μενέλαο Γ. Παρλαμά- ήταν και παραμένει αφιερωμένο στα παραδοσιακά επαγγέλματα, αλλά και τις αγροτικές και καθημερινές ασχολίες των κατοίκων της υπαίθρου.

Η νέα πτέρυγα, αφιερωμένη στην κρητική υφαντική, αποτελείται από διακόσια τριάντα επτά (237) υφαντά οικιακής χρήσης από ολόκληρο το νησί, τα οποία χρονολογούνται από τον 19ο μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Τα εκθέματα προέρχονται κυρίως από τη Συλλογή της κυρίας Θεανώς Μεταξά-Κανακάκη, που μαζί με τον σύζυγό της Νικόλαο Μεταξά διέσωσαν και παρέδωσαν στην Αρχαιολογική Υπηρεσία και στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης ένα σημαντικό μέρος του αρχαιολογικού πλούτου του νησιού, όπως επίσης και από τις Συλλογές της Εταιρίας, μέρος του πλούσιου εθνογραφικού υλικού της οποίας, δεν είχε μέχρι εκείνη τη στιγμή εκτεθεί.

Με τη νέα μουσειακή έκθεση, οι συλλογές του Αγροτικού Μουσείου Μενελάου Παρλαμά και Συλλογής Υφαντών Θεανώς Μεταξά-Κανακάκη κατανέμονται σε τρεις θεματικές ενότητες: στην αυλή αναβιώνουν οι εξωτερικές εργασίες των κατοίκων της υπαίθρου με σημεία αναφοράς το παλαιό ρακοκάζανο με την πήλινη ρούμπα, τον πετρόκτιστο φούρνο και τα εργαλεία για την προετοιμασία της γης και την επεξεργασία του καρπού. Στο χώρο υποδοχής παρουσιάζεται σημαντικό τμήμα της οικοσκευής του λαϊκού *αγροτόσπιτου*. Στην κύρια αίθουσα της φάμπρικας βρίσκονται οι προβιομηχανικοί χώροι εργασίας του μαραγκού (εικ.52, Παράρτημα Β'), του σιδερά (εικ.53, Παράρτημα Β'), του βαρελά (εικ.54, Παράρτημα Β'), και του φαμπρικάρη (εικ.55, Παράρτημα Β').

Στη νέα πτέρυγα η κρητική υφαντική παρουσιάζεται σε δύο επίπεδα: στο πρώτο εκτίθενται υφαντά από διάφορες περιοχές της Κρήτης με άξονα το διάκοσμό τους (υφαντά με γεωμετρικά θέματα και μοτίβα, υφαντά με φυτικό-ζωικό διάκοσμο, υφαντά με λατρευτικές παραστάσεις και ιστορικές αναδιηγήσεις). Στο δεύτερο επίπεδο παρουσιάζονται εργαλεία επεξεργασίας πρώτων υλών και εργαλεία υφαντικής, τεχνικές ύφανσης και αντιπροσωπευτικά είδη κρητικών υφαντών» (Μπαλτατζή 2016: π.σ.).

Στους εξωτερικούς χώρους του Μουσείου λουλούδια, φυτά και βότανα της Κρήτης (υπομνηματισμένα) -φυτεμένα σε νεότερα ή δεύτερης χρήσης κεραμικά προερχόμενα από τοπικά εργαστήρια- αποδίδουν μια περιγραφική εικόνα της κρητικής χλωρίδας.

Τα εγκαίνια του ΑΜΜΠ (εικ.56, Παράρτημα Β'), μετά την επέκταση και την επανέκθεση των συλλογών του έγιναν επί προεδρίας του Αλέξη Καλοκαιρινού, τη Δευτέρα 5 Σεπτεμβρίου 2011, στις επτά το απόγευμα, από τη γενική γραμματέα του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού, Λίνα Μενδώνη.

Η ίδρυση του ΑΜΜΠ στην καρδιά του παραδοσιακού οικισμού του Πισκοπιανού Χερσονήσου -περιοχή έντονης τουριστικής δραστηριότητας κατά τους θερινούς μήνες- και η χωροθέτηση συμπληρωματικών δραστηριοτήτων πολιτιστικού, επιστημονικού και εκπαιδευτικού χαρακτήρα που οργανώνονται στο πλαίσιο της εποχικής λειτουργίας του, πιστοποιούν αφενός τη διάθεση της ΕΚΙΜ για την αποκέντρωση της δράσης της και αφετέρου τη γόνιμη και χρόνια ενασχόληση της Εταιρίας για τη συνέχεια της δυναμικής επιτέλεσης της λαογραφικής της αποστολής, που ξεκίνησε με τη περισυλλογή υλικών μαρτυριών λαογραφικού ενδιαφέροντος από την κρητική ύπαιθρο και κορυφώθηκε με τη δημιουργία ενός σύγχρονου μουσειακού περιβάλλοντος που συνδιαλέγεται δημιουργικά με το προβιομηχανικό αρχιτεκτονικό στυλ της παλαιάς του πτέρυγας.

Κεφάλαιο 7

Κριτική Επισκόπηση του Έργου της ΕΚΙΜ

Είναι γεγονός ότι το έργο της ΕΚΙΜ, όπως άλλωστε διαφαίνεται και στις παραπάνω ενότητες, επικεντρώθηκε σύμφωνα με τις προγραμματικές δηλώσεις του Καταστατικού της στην προαγωγή των Κρητολογικών Σπουδών από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες ως τη σύγχρονη εποχή.

Η ίδρυση του Ιστορικού Μουσείου, δύο χρόνια μετά τη σύσταση της ΕΚΙΜ, αποτέλεσε σημείο κλειδί ως προς την υλοποίηση των προγραμματικών της στόχων, καθώς η διαμόρφωση της οικίας Καλοκαιρινού σε μουσειακό περιβάλλον έδωσε λύση στο γνωστό πρόβλημα έκθεσης μεσαιωνικών θησαυρών της νήσου και αποτέλεσε αφετηρία για τη συγκέντρωση πολύτιμου υλικού ενδεικτικού της ιστορίας της Κρήτης, την ενδυνάμωση του τοπικού αισθήματος και την καλλιέργεια κατ' επέκταση μιας στοιχειώδους πολιτιστικής ταυτότητας για πρώτη φορά κατά την κρίσιμη μεταπολεμική περίοδο που στιγματίστηκε από τις εμφυλιακές συγκρούσεις και τον εθνικό αλληλοσπαραγμό. Η οργάνωση περιοδικών εκθέσεων, επιστημονικών συνεδρίων και λοιπών εκδηλώσεων ποικίλου περιεχομένου, η επιμέλεια εκδόσεων κρητολογικού χαρακτήρα, η διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και η ίδρυση του Αγροτικού Μουσείου Μενελάου Παρλαμά & Συλλογής Υφαντών Θεανώς Μεταξά Κανακάκη είναι βέβαιο ότι συνέβαλλαν αποφασιστικά προς την ίδια κατεύθυνση, αναδεικνύοντας την ΕΚΙΜ σε ένα επιστημονικό σωματείο με συγκροτημένη οργανωτική δράση και όραμα.

Στο ιδιαίτερα πολυσχιδές μέχρι σήμερα έργο της EKIM, με κεντρικό άξονα την προώθηση των κρητολογικών σπουδών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δράσεις της Εταιρίας προς όφελος βυζαντινών και μεσαιωνικών κατά βάση μνημείων, όπως άλλωστε προβλέπεται και στην παράγραφο γ' του Άρθρου 2 του Καταστατικού της. Η συστηματική ενασχόληση και φροντίδα της EKIM για τα μνημεία που κατατάσσονται στην ανωτέρω ειδολογική κατηγοριοποίηση έχει να κάνει ασφαλώς με το γεγονός ότι η βυζαντινή και μεσαιωνική ιστορία της νήσου αποτέλεσε για μεγάλο χρονικό διάστημα ένα από τα λιγότερο ίσως μελετημένα πεδία της τοπικής ιστορίας, καθώς την επιστημονική έρευνα είχε εξολοκλήρου απασχολήσει ο τομέας της αρχαιολογίας και οι ανασκαφικές εργασίες που έφεραν στο φως σπουδαία ευρήματα. Στο ενεργητικό της Εταιρίας προς την ίδια κατεύθυνση περιλαμβάνονται οι ενέργειες της EKIM ως προς την επέκταση του μνημειακού πλούτου του νησιού που απαντά στις προαναφερθείσες χρονικές περιόδους και ειδικότερα σε καίριες χρονικά περιόδους. Ενδεικτικά αναφέρεται η δημιουργία της αναθηματικής στήλης του Νικηφόρου Φωκά (βλ. ενότητα 5.1.), που συνέπεσε με την συμπλήρωση 1.000 χρόνων από την απελευθέρωση της Κρήτης υπό τον ζυγό των Σαρακηνών.

Παράλληλα, η αποπεράτωση σύνθετων επιστημονικών εγχειρημάτων όπως επί παραδείγματι η καταγραφή με τη συνέργεια του τοπικού πληθυσμού αγνώστων ναΐσκων της Κρήτης, προώθησαν σημαντικά την ανάδειξη άγνωστων ή ελάχιστα μελετημένων πτυχών της ιστορίας της νήσου και ανατροφοδότησαν με ερεθίσματα την επιστημονική έρευνα, δίνοντας αποφασιστική ώθηση στις κρητολογικές σπουδές. Η οργάνωση αποστολών για την περισυλλογή και καταγραφή τεκμηρίων που σχετίζονται με την πολυκύμαντη ιστορία του νησιού και η ακολουθούμενη υπό της Εταιρίας μεθοδολογία, η οποία περιελάμβανε τη στενή συνεργασία της με τον εντόπιο πληθυσμό ως απαραίτητη συνθήκη, είναι βέβαιο ότι αποτέλεσαν εφαλτήριο για την ευαισθητοποίηση και την ενεργό συμμετοχή του στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου, ιδιαίτερα κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες που σημαδεύτηκε από την απουσία κρατικής μέριμνας για την προστασία των αρχαιοτήτων. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι την περίοδο ίδρυσης της EKIM δεν είχε ακόμη συσταθεί η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ηρακλείου και το ενδιαφέρον της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κρήτης, ελλείψει ειδικής υπηρεσίας για τα βυζαντινά μνημεία, είχε επικεντρωθεί στην προϊστορική αρχαιολογία.

Επίλογος

Διατρέχοντας την ιστορία της ΕΚΙΜ -που μετρά ήδη 65 χρόνια δραστηριοτήτων- και μέσα από τη χαρτογράφηση της ευρύτερης προσφοράς της στον τομέα του πολιτισμού, αναδείχθηκε η διορατικότητα και το εύρος πεδίου που χαρακτηρίζουν την οπτική και το σχεδιασμό της στρατηγικής της δράσης σε σχέση αφενός με την προστασία, προβολή και αξιοποίηση του πολιτισμικού πλούτου του νησιού και αφετέρου με την προώθηση των κρητολογικών σπουδών εν γένει.

Όπως αποδείχθηκε στην παραπάνω μεταπτυχιακή διατριβή η προσφορά της Εταιρίας προς όφελος μνημείων ήταν εξαιρετικά σπουδαία, όπως ακριβώς και το γενικότερο επιστημονικό έργο που ανέπτυξε υπέρ τους. Πλούσιο και εναργές σε βάθος χρόνου, είναι βέβαιο ότι αποτέλεσε εφαλτήριο για την πολιτιστική αφύπνιση της τοπικής κοινωνίας και την ενεργοποίησή της μέσα από κάθε δυνατό τρόπο. Το ενδιαφέρον της άλλωστε αυτό, πιστοποιείται και από τη δωρεά υλικών μαρτυριών κατοίκων του νησιού προς την ΕΚΙΜ, από την πρώτη στιγμή ίδρυσής της.

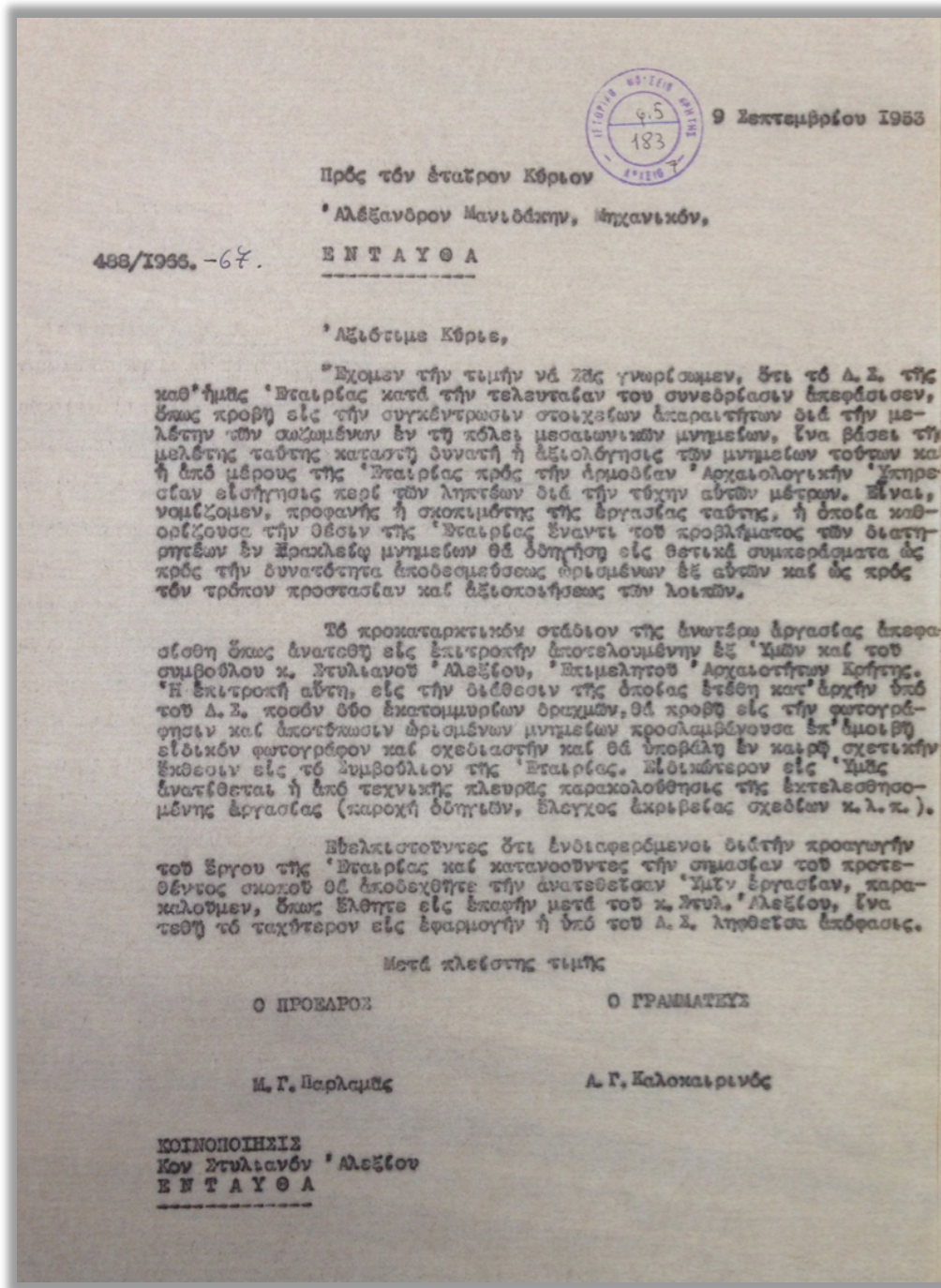
Η δράση της, συστηματική και απολύτως ουσιαστικής «άποτέλεσμα μόχθου ιδιωτών-μηδέν ίδιον όφελος έκ τούτων προσδοκησάντων» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1966: 314), ίσως αθόρυβη πλην σημαντική, πολλές φορές σε σύμπραξη με δημόσιους και λοιπούς ιδιωτικούς φορείς, έδωσε αποφασιστική ώθηση στη διαμόρφωση και την εξέλιξη των κρητολογικών σπουδών, μέσα από την καθιέρωση των Διεθνών Κρητολογικών Συνεδρίων, την κατάρτιση του τοπωνυμικού αρχείου Κρήτης, την καταγραφή άγνωστων ναϊσκων του νησιού και την κυκλοφορία έγκριτων επιστημονικών εκδόσεων, όπως μεταξύ άλλων των *Κρητικών Χρονικών*.

Παράλληλα προς το αμιγώς προαναφερθέν επιστημονικό της έργο και όπως εκτενώς υπογραμμίστηκε στην ανωτέρω εργασία, η δράση της επεκτάθηκε επίσης στην προστασία και τη διάσωση μνημείων της Κρήτης, στη διαμόρφωση του δημόσιου χώρου και την μετατροπή προ-βιομηχανικού κτιρίου σε Μουσείο στην περίπτωση του ΑΜΜΠ, σε πείσμα των δυσχερειών της μεταπολεμικής εποχής και της σημερινής οικονομικής κρίσης που καθιστά δύσκολη κάθε μορφή πολιτισμικής έκφρασης, αντίστοιχα. Απαύγασμα της προσφοράς της ΕΚΙΜ, η ίδρυση του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, πραγματικό κόσμημα της πόλης του Ηρακλείου, που συνιστά το μεγαλύτερο ίσως επίτευγμα της Εταιρίας μέχρι σήμερα.

Ως κατακλείδα, παρατίθενται τα λόγια του Μενελάου Παρλαμά «πρέπει όμως να τονίσω, ότι τὸ ἔργον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἤρχισεν ὑλικῶς σχεδόν ἀπὸ τὸ μηδέν, ταχέως ἐπεξετάθη καὶ ἀπεκρυσταλλώθη εἰς μορφὰς ἀφ' ενός μὲν πολὺ ἀνθεκτικὰς εἰς τὸν χρόνον, ἀφ' ἑτέρου δὲ λίαν ὠφελίμους διὰ τε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν κοινὴν παιδείαν» (Πρακτικά ΕΚΙΜ 1966 : 314).

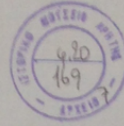
Παράρτημα Α'

Αρχειακό Υλικό της ΕΚΙΜ

Ιωάννης Μόραλης
Ζωγράφος- Καθηγητής
Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών
Οδός Ξενοκράτους 37 - Αθήναι

Ἐν Ἀθήναις τῆ 12ῃ Ἰουλίου 1961

Φ. 374

Πρός
τὴν Ἐταιρίαν Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν
Ἡράκλειον - Κρήτης

Ἐν συνεχείᾳ τῆς ἀπὸ 22 Μαΐου 1961 ὑμετέρου ἐγγράφου καὶ τῆς ἐπιστολῆς μου, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ σῶς γνωρίσω τὰ ὄνόματα τῶν ἐπιλεγόντων σπουδαστῶν τῆς Σχολῆς διὰ τὴν φιλοτέχνησιν τῶν ἀντιγράφων, ὡς κατωτέρω:

1. Μαρίας Καραβέλλα
2. Βασιλικῆς Ξώη
3. Αἴγλης Πλάτωνος
4. Κων/νου Πιλιδάκη
- καὶ 5. Σωτηρίου Σδρογκα

Οἱ ἐν λόγῳ σπουδασταὶ ἀναμένουν δόγησας σας σχετικὰς μετὰ τὴν ἀγορὰν ὑλικῶν κ.λ.π. διὰ τὴν ἀναχώρησίν των εἰς Κρήτην. Διὰ τὴν καλύτεραν ὀργάνωσιν τῆς ἀποστολῆς ἔχω συνεννοηθῆ ἤδη μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου Μπενάκη κ. Μ. Χατζιδάκη καὶ σῶς παρακαλῶ ὅπως ἐπικοινωνήσετε μετ' αὐτοῦ διότι ὑπάρχουν σοβαρὰ προβλήματα, σχετικὰ μετὰ τὴν ὕλη ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνουσι τὰ ἀντίγραφα, τὴν τεχνικὴν κ.λ.π.

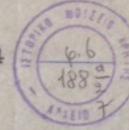
Μετὰ τιμῆς

Ι. Μόραλης

Αρ. 260
3/11/54

Αρ. Πρωτ. 435
Σικκ 393

Εν Ηρακλείω τῆ 2 Νοεμβρίου 1954

Πρός

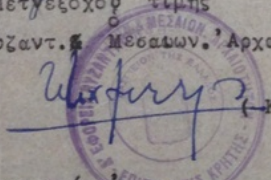
τὴν Ἑταιρείαν Κρητικῶν Ἱστορ. Μελετῶν

Ε ν τ α Ὑ θ α

Ἔχομεν τὴν τιμὴν ὡς παρακαλέσωμεν ὑμᾶς ἐπὶ τοῦ ἔκδοθῆαι:
Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ σπουδαιότατου μεσαιωνικοῦ
Ναοῦ Παναγίας τῶν Σταυροφόρων ἐκρίθη ὑπὸ τῆς ἀρμοδίας ἐκ μηχανικῶν
ἐπιτροπῆς ὡς "ἐπικινδύως ἐτοιμόρροπος" διατάχθη δὲ ἡ κατεδάφις τοῦ
ἐν πρὸς πρόληψιν ἀτυχημάτων. Ἐπειδὴ τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας, ὡς μοι
ἐγγράψασε ἀπαντῶν εἰς σχετικὴν ἀναφορὰν μου, προτίθεται ὡς ἀπαλλοτρι-
ῶσα τὸ Μνημεῖον τοῦτο ὅπερ νῦν ἀνήκει εἰς τὸν ἰδιώτην Ἐμμ. Μαρκάκη,
θελεῖ δὲ ἐν καιρῷ ἀναστηλώσῃ τὸ ἕντος περικαλλῆς οὗτος Ναός, ἐπιβάλλε-
ται νῦν ὅπως γίνῃ ἀμέσως ἀναστήλωσις τοῦ τοίχου τοῦτου διότι
ἄλλως κινδυνεύει ἡ ὑπόθεσις τοῦ Μνημείου, γενομένης ἀρχῆς κατεδάφι-
ως. Ἐπειδὴ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἄβαν ἐπείγον, δὲν ὑπάρχει δὲ χρόνος ὅπως
τὸ Ὑπουργεῖον διαθέσῃ σχετικὴν πίστωσιν, καὶ ἐπειδὴ τοῦτο εἰς προγενέστε-
ραν ἀναφορὰν μου - σχετικὴν πρὸς ἀμέσων συντηρήσιν βυζαντινῶν
ναῶν - ἀπῆντησε ὅτι ὑπάρχει ἐλλείψις πιστώσεων, διὰ ταῦτα γνωρίζω
τὴν φιλομνημειακὴν διάθεσιν τῆς Ἑταιρείας ὑμῶν εἰσηγοῦμαι καὶ παρα-
κ α ὡ ὡς ἑταῖρος, ὅπως ἡ ὑμετέρα Ἑταιρεία ἀναλάβῃ τὴν δαπάνην τῆς
σχετικῆς ἐργασίας, συμβάλλουσα τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν διάσωσιν ἐξαιρέ-
του μεσαιωνικοῦ Μνημείου. Ἐπὶ τοῦτοις παρακαλῶ ὑμᾶς ὅπως λόγω τοῦ κατ-
επείγοντος τοῦ πράγματος ἡ ἀπόφασίς ὑμῶν ἐκδοθῇ τὸ ταχύτερον.

Μετ' ἐξόχου τιμῆς

Ἐκ/τῆς Βυζαντ. & Μεσαιων. Αρχαιοτήτων Κρήτης

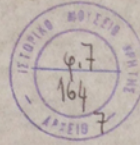

(Κ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ)

Κοινολογίαις

- 1) Ὑπουργεῖον Παιδείας
Διεθύνειν Ἀναστηλώσεως πρὸς ἐνη-
μέρωσιν καὶ γενικωτέραν ἀντιμετωπιῶσιν
τοῦ πράγματος (ἀπαλλοτριώσεις-ἀποκατάστασις
κτηρέου).
- 2) Ἐφορεῖαν Βυζαντ. Αρχαιοτήτων πρὸς
ἐνημερώσιν καὶ φροντίδα ἐν τῇ ἀρμοδιό-
τητι τῆς διὰ τὴν ταχύτεραν ἀπαλλοτριώσιν
καὶ διάσωσιν τοῦ Μνημείου.

Ἐγγραφο 3 | Φάκ. 6, αρ. 188/2.11.1954, Πηγή: Αρχεῖο της ΕΚΙΜ

9 Νοεμβρίου 1954

Πρός τόν

Σεβασμιότατον Μητροπολίτην Κρήτης

Ε Ν Τ Α Υ Θ Α

267/47-474

Σεβασμιώτατε,

Ἐχομεν τήν τιμήν νά φέρωμεν εἰς γνῶσιν Ἰμῶν, ὅτι τό διοικητικόν Συμβούλιον τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐπαρχίας λαβόν ὑπ' ὄψει σχετικῆν αἴτησιν τοῦ ἑνταῦθα Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων Κρήτης ἀπεφάσισεν κατὰ τήν χθεσινήν αὐτοῦ συνεδρίασιν τήν διάθεσιν ποσοῦ τριῶν χιλιάδων δραχμῶν διὰ τήν ἐκτέλεσιν ἐπείγουσας φύσεως ἐργασιῶν πρός μερικὴν συντήρησιν τοῦ ἐτοιμορρόπου βορείου τοίχου τοῦ Μεσαιωνικοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Σταυροφόρων, ὥστε νά ἀποφευχθῇ ἡ ἡμεσος καταστροφή αὐτοῦ βάσει τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐτοιμορρόπων συνταχθέντος ἤδη πρωτοκόλλου κατεδαφίσεως.

Ἡ πιθανὴ ὀφειλὴ τῶν ὡς ἔνω ἐργασιῶν, ἡ ἐκτέλεσις τῶν ὁποίων ἐκρίθη ἀπαραίτητος καὶ σκόπιμος ἐν ὄψει τῆς ὑπὸ τῆς ἀρμοδίας κρατικῆς Ὑπηρεσίας μελετωμένης ἀκαλλοτριώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐπιφανοῦς τοῦτου χριστιανικοῦ μνημεῖου τῆς πόλεως μας, θά ὑπερβῇ πιθανῶς τὰς ἑξ χιλιάδας δραχμῶν, ποσόν τό ὅποτον δέν ἦτο δυνατόν νά καλυφθῇ ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τῆς Ε.Κ.Ι.Μ. ἐντός τοῦ ὑπάρχοντος περιθωρίου τοῦ διὰ τό τρέχον ἔτος προϋπολογισμοῦ αὐτῆς.

Ἴνα, ἐπομένως, ἀποβῇ λυσιτελεῖς ἡ καταβαλομένη πρός διδῶσιν τοῦ ὡς ἔνω μνημεῖου προσκάθεια, ὑποβάλλομεν πρός τήν Ἰμετέραν Σεβασμιότητα, ἐν γνῶσει τοῦ ζῆλου Ἀπῆς ἐνδιαφέροντος διὰ τά μνημεῖα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Νήσου, τήν παρέκκλησιν, ὅπως εὐερεσθησῇ καὶ ἐνεργήσῃ διὰ τήν ἐκ τοῦ ταμίου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως διάθεσιν ἀναλόγου χρηματικοῦ ποσοῦ πρός συμπλήρωσιν τῆς κατὰ τ' ἀνωτέρω ἀπαιτηθεσομένης ὀφειλῆς.

Μετά βαθυτάτου σεβασμοῦ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

Μ. Γ. Παρλαμῆς

Α. Γ. Καλοκαιρινός

ΚΟΙΝΟΠΟΙΗΣΙΣ

Πρός τόν Ἐπιμελητήν Βυζ. & Μεσαιων. Ἀρχαιοτήτων Κρήτης, ἑνταῦθα

ΕΚΘΕΣΙΣ

Αρ. 592
29.12.53

περί της γεινομένης εργασίας στερεώσεως και άποκαταστάσεως τοῦ μωσαϊκού τῆς Κερσοννήσου ἐπιφανείας τῆς Ἐπιτροπῆς Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μνημείων καὶ ἐπιμελεῖς Ν. Πλάτωνος, Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων.

94
592

Εὐχάρις εἰς ἀρχῆς διεπιστώθη ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποκαταστήθῃ τὸ ὅλον ἔργον στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ μωσαϊκοῦ Κερσοννήσου διὰ τοῦ διατεθέντος ποσοῦ τῶν 2.000.000 δραχμῶν. Ἐκρίθη ὅμως σπουδαίον νὰ προχωρήσῃ ἡ ἐργασία ὅσον ἦτο δυνατόν ἐπιτελούμενου κομμίου ἔργου ἀποκαταστάσεως καὶ συμπληρώσεως τῶν ψηφιδωτῶν διὰ τοῦ διὰ λογαριασμοῦ τῆς ΕΚΙΜ ἔργουμένου εἰδικοῦ τεχνίτου μωσαϊκῶν Δημητρίου Διόρτου. Ἀνταρραβασίθησαν οὐσιαστικαὶ διασχεῖραι εἰς τὴν ἐξέφρασιν καταλλήλων ὀλιγῶν διὰ τῶν πολλῶν προσχωρήσεων ψηφιδῶν, ἡ δὲ ἐπιμελεῖς παρημοδίσθη ὄχι ὀλίγον λόγῳ τοῦ χειμῶνος.

Ἐτελεσθῆσαν αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:

- 1) Διελύθησαν οἱ περιβλήσαντες πρόσθετοι νεωτεριστικοὶ τοῖχοι, μάλιστα ἐκεῖ νοι οἵτινες ἐστῆσαν τὸ κοινὸν κεντρικόν.
- 2) Ἐγένοντο μικρὰ ὀγκωστικὰ ὀγκιστὰ διὰ τῶν ὀσίων διεπιστώθη σχεδὸν πᾶν ἡ ἀρχικὴ εἰσοχὴ τοῦ ἡμικυκλίου, ἐπιβεβαιώθεντος ὅτι πρόκειται περὶ ἀναβρυτηρίου. Ἐξηκριτώθη ἐπὶ πλεον ὁ τρεπὸς λειτουργίας τούτου καὶ ἐξεραβίσθησαν αἱ πρόσθεται μελέτραι διὰ τὴν ἀριστινὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν. Ἀπεδείχθη εἰσὶς διὰ σκαπῆς ἡ διαρῆξις ἐδρεῖας δεξαμενῆς ἀπὸ τὸ ἀναβρυτήριον, προσδοτούμενης διὰ τῶν ὀσίων τοῦ ἀναβρυτηρίου. Ἄν ἐγένετο ἡ ἐπιμελεῖς τοῦ ἐπιπέδου ἀποστήλωσις τῆς παραρτίδος τοῦ ἀναβρυτηρίου, ἔτις ἐγένετο μόνον ἐν μέρει καὶ ἐπὶ προσωρινῶν μέσων.
- 3) Ἀνεξήγητος μετ' ἐπιμελεῖας τὸ καταλλήλον ὀλιγὸν διὰ τῶν ὀσίων πρὸς συμπληρωσὴν ψηφιδῶν, ἐκώθη δὲ μέγας ἀριθμὸς ψηφιδῶν, ἐκαστῆς, ὡς βεβαίως ὁ τεχνίτης, διὰ τὸ 2/3 τῆς ἀποκαταστάσεως συμπληρώσεως. Τῶν ψηφιδῶν τούτων ἰκανὸν μέρος ἐτακτοετήθη, μέρος μετακομίσθη πρὸς διαφύλαξιν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ἄλλο δὲ μέρος παραμένει ἐπὶ τοῦ.
- 4) Μετὰ τὴν ἐκκρίσιν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ κομμίου ἐφαιτέτο δὲ τῶν χωριστῶν καὶ τῶν ἐκκρίσεων τῆς γεινομένης διὰ τῶν ἀποκαταστάσεων ψηφιδῶν κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς παραρτίδος, συνεκλήρωθη τὸ ὄνο μέρος τοῦ ἀναβρυτηρίου

- 2 -

ἰσορροπίας ἐπιμακρυμένης διὰ στήριξιν, ἐνὰ τοῦτο χρησιμεύσας ὡς δὲ ἄλλορον διὰ τῶν συμπληρωμένων πλευρῶν τῆς παραρτίδος.

δ) Ἐγένετο ψηφιδωτικὸς μετὰ πολλῶν ψηφιδῶν εἰς χρῆμα καὶ μέγεθος τῶν περιθωρίων κατ' ὅσον τῆς πλευρῆς τῆς παραρτίδος εἰς ἰσορροπία. Συνεκλήρωθησαν εἰσὶς διὰ ψηφιδῶν ἰκανὸν τμήμα τῶν παραρτίσεων, μάλιστα κατὰ τὴν βορείαν οὐτὸν πλευρῶν (ὅσο συνεκλήρωθη ἡ παραρτίς, εἰς πολλοὺς, πολλοὶ ἰσθμοὶ κτλ.).

ε) Διὰ τὴν προσωρινὴν καταστάσιν τοῦ μωσαϊκοῦ μετὰ τῆς ἀποκαταστάσεως ἡ ἀποκατάστασις τῆς στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐγένετο προσωρινὴ περιφραγξὶς διὰ κοπῶν καὶ ἀκωνοειδοῦ στήριγος, χρησιμοποιοῦντων προχειρῶν καὶ τμημάτων τοῦ κομποῦ κεντρικῆς, τῶν ὀσίων πολλὰ περιεὶν λέγῃται.

~~Ἐτελεσθῆσαν αἱ ἑξῆς ἐργασίαι:~~

~~1) Διελύθησαν οἱ περιβλήσαντες πρόσθετοι νεωτεριστικοὶ τοῖχοι, μάλιστα ἐκεῖ νοι οἵτινες ἐστῆσαν τὸ κοινὸν κεντρικόν.~~

~~2) Ἐγένοντο μικρὰ ὀγκωστικὰ ὀγκιστὰ διὰ τῶν ὀσίων διεπιστώθη σχεδὸν πᾶν ἡ ἀρχικὴ εἰσοχὴ τοῦ ἡμικυκλίου, ἐπιβεβαιώθεντος ὅτι πρόκειται περὶ ἀναβρυτηρίου. Ἐξηκριτώθη ἐπὶ πλεον ὁ τρεπὸς λειτουργίας τούτου καὶ ἐξεραβίσθησαν αἱ πρόσθεται μελέτραι διὰ τὴν ἀριστινὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν. Ἀπεδείχθη εἰσὶς διὰ σκαπῆς ἡ διαρῆξις ἐδρεῖας δεξαμενῆς ἀπὸ τὸ ἀναβρυτήριον, προσδοτούμενης διὰ τῶν ὀσίων τοῦ ἀναβρυτηρίου. Ἄν ἐγένετο ἡ ἐπιμελεῖς τοῦ ἐπιπέδου ἀποστήλωσις τῆς παραρτίδος τοῦ ἀναβρυτηρίου, ἔτις ἐγένετο μόνον ἐν μέρει καὶ ἐπὶ προσωρινῶν μέσων.~~

~~3) Ἀνεξήγητος μετ' ἐπιμελεῖας τὸ καταλλήλον ὀλιγὸν διὰ τῶν ὀσίων πρὸς συμπληρωσὴν ψηφιδῶν, ἐκώθη δὲ μέγας ἀριθμὸς ψηφιδῶν, ἐκαστῆς, ὡς βεβαίως ὁ τεχνίτης, διὰ τὸ 2/3 τῆς ἀποκαταστάσεως συμπληρώσεως. Τῶν ψηφιδῶν τούτων ἰκανὸν μέρος ἐτακτοετήθη, μέρος μετακομίσθη πρὸς διαφύλαξιν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ἄλλο δὲ μέρος παραμένει ἐπὶ τοῦ.~~

~~4) Μετὰ τὴν ἐκκρίσιν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ κομμίου ἐφαιτέτο δὲ τῶν χωριστῶν καὶ τῶν ἐκκρίσεων τῆς γεινομένης διὰ τῶν ἀποκαταστάσεων ψηφιδῶν κατὰ τὴν κορυφὴν τῆς παραρτίδος, συνεκλήρωθη τὸ ὄνο μέρος τοῦ ἀναβρυτηρίου~~

Ν. ΠΛΑΤΩΝ

Ἔγγραφο 5 | Φάκ. 4, αρ. 592-593/29.12.1953, Πηγή: Αρχεῖο τῆς ΕΚΙΜ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ 24 'Οκτωβρίου 1959

ΠΡΟΣ ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΥΠΟΚΡΗΤΩΝ ΜΕΤΑΛΩΝ
ΕΡΓΑΣΙΑΣ

'Αξιότιμοι Κύριοι,

Κατά την πρόφορον εις 'Αθήνας μετάρασιν μου έχον την εδκαίριαν να συζητήσω κατ' εξαυθαίτην μετά των κ. Ν. Β. Παπαδόκη και κ. Μ. Μανουδάκη επί του θέματος του έργου της χιλιετηρίδος επί της ανακατασκευής της Κοψής υπό ηγεσίαν του άνω και ειδικότερον της οργανώσεως κατά τή μεταπολεμικήν έτος διένοσης Κρητολογικου Συνεδρίου. Τό θέμα τούτο έχει ήδη απασχολήσει ός τή ημετέρον Συμβούλιον, διά τήν έπ' αριθ. 101/16.5.59 έκφραση του όποιου όρισθη 'Εκτιροχή προς μελέτην του έργου οργανώσεως του Συνεδρίου και προς εξέτασιν της δυνατότητος ένδεως αυτού εις τή κλάσειον των λοιπών εκδηλώσεων του έργου της χιλιετηρίδος.

'Επειδή, καίτοι παραλθεν άμνηον από της λήψεως της σχετικής έκφρασεως, ή άς άνω 'Εκτιροχή όν κατέστη δυνατόν να εξαληφθή του άναθεθέντος αυτή έργου, ένθ κατά καιροσ όμοιοποιούνται εις τήν τήν συν σχετικά άνεσθονοι κληρονομαί, άλλα και έπειδή κιοτερω εις τήν οοβαρότητα του κριματιος και εις τήν άνάγκην όπως ή ημετέρα 'Εταιρία διατηρήσιν τή ταχύτερον έκπυθόσας τήν εν κροκειμένην τήν, όσα όσκιονοι νά έκθεσιν εν τή παροσθη συντοκίως τή συμπεροματά των μετά των κ. Παπαδόκη και Μανουδάκη συνουφισίων μου, παρακαλθν όπως τή όθμα έκανεξοτασθή κατά τήν προσέχη συνουφισίων του Δ.2.

Α.- Διά τήν οργανώσιν του έργου όσο θεωρείται άναγκαία ή συγκροτήσις όσο κεντροκέν (μιάς τιμητικής και μιάς έκτελεστικής) και τσοόρον τοκίωδ (κατά νομοσ) έκτιροσών. Είς τήν τιμητικην έκτιροσίν προτείνεται ή συμμετοχή ός πρόδρον μόν του έκουροσ της Παύδας και του ηητρολογογίου Κρητίκ, ός μελόν ός τήν ο κορητών καθήτητων άνωτατών σχολών ('Ιω. Καλιτσουάνηκ, άπη. Καλιτσουάνηκ, Σπυ. Καψωμένος, 'Ηλιόκη, Γ. Κορμιοθήκ, Π. Προβελόκη, Ν. Παπαδόκη, 'Βασ. Κριαρής και 'Α. Φυράκης), τήν Γ 'Εκτιροσίν και τήν Δ Παπαρσών εν τή ηήσιν. Είς τήν έκτελεστικην έκτιροσίν, ή όσοα όά άναλθρη τήν συνουφισίων του έργου τήν τοκίωδ έκτιροσίν, προτείνεται ή συμμετοχή έκτροσών των κυριότατων κνεματικώδ σωματείων υπό τήν προόδρον του πρόδρον της Ε.Κ.Ι.Μ., εις ός τήσ κατά νομοσ έκτιροσής ή συμμετοχή τήν άριστον τοκίωδ παργώντων (άμάρων, έκτροσών οργανώσεων κ. λ. κ.).

Β.- Είδικώς διά τή Κρητολογικόν Συνέδριον προτείνεται ή συγκροτήσις οργανωτικής 'Εκτιροσής με Γενικόν Γραμματέα τήν κοσμητήν κ. Ν. Παπαδόκη, Είδικόσ Γραμματέα τούσ κ. Ν. Παύδα και κ. Μ. Μανουδάκη και μίση τούσ Πρόδρον, Γραμματέα κτλ τήν της Ε.Κ.Ι.Μ.

'Η άς άνω τιμητική έκτιροχή του έργου όδ είναι ταυτοχρόνως και τιμητική έκτιροχή του Συνεδρίου. Τό Συνέδριον όδ συγκληθή κατά μήνα 'Απριλίον 1961 (τήν πρότην έβδομάδα της διακαινισίμου) ή κατά μήνα Σεπτεμβρίον 1961, άναλθρη τήν χρόνον συλλογισίας του άνωτατόν Κρητολογικου Συνεδρίου, τή όσοον όδ συνάληθ τή έτιον έτος εν Γουγκουσαύει.

Γ.- Αί λοικά, κλήν του Συνεδρίου, εκδηλώσεις του έργου όδ καθορισθόν υπό της έκτελεστικής έκτιροσής, όδ πραγματοποιήθον ός μερίαν τήν τοκίωδ τούστων. Κατ' άρχην έκτιροτεείται ή

.μ.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

- 2 -

ΤΗΣ άνεγέρσεως αναθηματικής στήλης εν 'Ηρακλείω, της οργανώσεως παραστάσεων του ηητρολόγου θεατ του ηίκου Καζαντζάκη και της οργανώσεως εκδόσεως Κρητικής άγιογραφίας. Παραλλήλως όμοσ έκποστρεφείται και ή σκοπιμήτις οργανώσεως άλλων ,,λιγυτέρων", εκδηλώσεων.

Δ.- Διά τήν συγκροτήσιν τήν άς άνω έκτιροσών θεωρείται άκαρπώτηον να άναλθρη τή ταχύτερον κροτοβουλήν ή Ε.Κ.Ι.Μ. άπευθυνομένη έγγραφως προς τή πρόδρα, τά όσοα όθάληθον να μεταλήθον αυτού.

Πόδονοσ να παρασχη κλάσαν συμκληρωματικην επί των άνωτατόν διοικρηνιων κατά τήν προσέχη συνουφισίων του Δ.2., διατελεθ

Μετά κλάσιν τιμής
Ο ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

Α. Γ. Καλοκαιρινός

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟΝ
.....
ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Έγγραφο 6 | Φάκ. 16, αρ. 112-113 /24.10.1959, Πηγή: Αρχείο της ΕΚΙΜ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΙΚΟΝ

18-3-1961

Εν 'Αθήναις σήμερον τήν δεκάτην ηρόδην (18) του μηνός Μαρτίου 1961 όδ όπορησώμεθα επί της ηήλικας Παύδας, 'Εργασίας 'Ανακατασκευής, κροποσέσεως και άνεγρσιν εν κροκειμένη υπό τήν ιδιοκτησίαν του άς μελός του Διοικητικού Συμβουλίου του εν 'Ηρακλείω Κοψής έδρουσόντος σωματίου υπό τήν έπωνυμίαν 'Εταιρία Κρητικώδ 'Ιστορικώδ Μελετών, όσοος ός προς τούτο έξουσιοδοτημένωσ διά της έπ' αριθ. 119/9.2.61 έκφρασεως του Δ.2. της 'Εταιρίας τατικής, και επί έτέρου κορητόσ κροποσέσεως, γάδης, κροκοσός 'Αθηνών, όδς γάδης αριθ. 7, άνεσπερ όσοος του όποιου εν τή κροκίση ός έργολόγος, συνουφισίονοι τή έκλόσισι.

Ο κροκοσός τήν συμβαλλόμενων, όν τήν κροποσέσιν και άνεγρσίν ιδιοκτησίαν, άναλθρη εις τήν όδτερον τήν κατασκευήν αναθηματικής στήλης μετά χάλκινωδ μεταλλού του ηητρολόγου θεατ, τήσ ός στήλη εν 'Ηρακλείω Κρητίκς επί εδκαίριεσ του έργου της χιλιετηρίδος έκτελείου από της άνακατασκευής της ηήσος υπό τήν έπωνυμίαν, άνωσ συνολικήσ όδόςκην έκατόν εικοσί χιλιάδων (αριθ. 120.000) δραχμών και υπό τούσ κροκοσός όσοος:

1) 'Η στήλη έκ σωματίουσ κροκελικού μαρμάρου έλαχίστων διαστάσεων 2,50 x 0,50 x 0,50 μέτρον όδ τοποθετηθή επί θεμέλιου κορυφός έκ σωματίουσ κροκελικού έπίσης μελάρου άναλθρον διαστάσεων, όστε τή συνολικήν όσοσ της στήλης μετά της όδοσος νά είναι τούλιόχιστον τέσσαρα (4) μέτρα.-

2) 'Επί της στήλης όδ τοποθετηθή άναλθρον χάλκινον με έλλιον διαμέτρον τούλιόχιστον 70 εκατοστομέτρον και κήκος τούλιόχιστον έκατοστομέτρον, εν ή όδ είκονίζεται κατά κροκοσόν ο άποκοσώσ ηητρολόγου θεατς κροσ' άνεσθρον μίσηον κροποσέσεως βροκεντινωδ νομισματίος ή αντίλλου κροκοσώσισίονοι από τήν άσκουσίαν του ηητρολόγου Μουσείου κ. Μανθλή Καζαντζάκη, εις τήν έγκρισιν του όποιου όδ όδοκείται και τή κροκίσιον του μεταλλού τούτου.-

3) 'Επώνον του μεταλλού όδ κροποσέσιν επί της στήλης αί λέξεισ ΗΗΤΡΟΛΟΓΟΣ Ο ΘΕΑΤ, επί της όδοσος όδ έτέρα έκπυθόσας, τή κροκεκόμενον της όδοσος όδ γνωστοκοπηθή εις τήν έργολόγον υπό της Ε.Κ.Ι.Μ. εν κροκίση.

4) Είς τή άς άνω σωματίουσ τήν τήν 120.000 δραχμών κροκεκόμενα τούσ ή ός 'Ηρακλείον μεταπορσ της στήλης, όσν και ή τοποθετήσις τατικής εις σματόν της κλάσεως όδοκευθόσόμενον υπό της Ε.Κ.Ι.Μ.-

5) Προσέσιν κροκεκόμενων και κροκεκόμενων του έργου όδοκείται τεν τήμνωσ, του έργολόγου άναλαμίνοντος τήν όδοκίσιον όμοσ κροποσόν τήν στήλην κροποσέσισιν και κατ' όσα έσοίμη τή όδοκίσιον μέχρι της δεκάτης ηρόδης (18) του μηνός άπριλίου τρέλλοντος έτος. Παρο κροκίση της κροποσέσεως τατικής, ό έργολόγος όδοκίσιον εις κροκεκόμενων κοινικήσ όδοκίσιον έκτελεστικώδ έκ της άμοιρής του και όδοκίσιον εις όσοαίς χιλιάδς (αριθ. 1.000) όδ έκίστην ήμεραν κροποσέσεως μέχρι της 31ης άπριλίου 1961 και εις όσοαίς τρέτε χιλιάδς (αριθ. 2.000) όδ έκίστην ήμεραν κροποσέσεως μετά τήν 1ην Σεπτεμβρίου 1961.-

6) Ο έργολόγος άναλαμίνου τήν όδοκίσιον να κροποσέσιν ένός της άς άνω κροποσέσεως και άνω κροποσέσιν τίνος άμοιρής αυτού εν κροκεκόμενων άνεγρσων του επί της στήλης χάλκινωδ μεταλλού μετά καταλήθου εν κροκεκόμενων κλάσεσ μαρμαρίνης προς έκδοσιν εν τή 'Ιστορικώ Μουσεώ Κρητίκς.

.μ.

7) Ο έργολόγος άναλαμίνου έκίστην τήν όδοκίσιον να κροποσέσιν ένός της άς άνω κροποσέσεως και άνω κροποσέσιν τίνος άμοιρής τρέτεκόμενα (αριθ. 300) χάλκινω άναμνηστικώδ μετάλια διαμέτρον 50 χιλιοστομέτρον, επί της μιάς όδοσος τήν όδοκίσιον όδ όδοκίση εν κροκεκόμενων τή άναλθρον του μεταλλού της στήλης, επί όδ της όδοσος ό έτέρας της 'Ηρακλείου και αί λέξεισ 'Α' άμοιρής Κρητολογικόν Συνέδριον, 'Ηρακλείον 1961.

8) Ο έργολόγος όδοκίσιον να λήθ ός κροκεκόμενων κροκός της Ε.Κ.Ι.Μ. δια τή όδοκίση του κροκοσός ός κροποσέσεως τήν εν τρέτον της άς άνω σωματίουσ άμοιρής αυτού, ήτοι κροποσέσεως χιλιάδς (αριθ. 40.000) δραχμών, επί της κροποσέσεως ίσοστων έγγυητικής έκτίροσής άνεγυησισμένησ τρέτεκόμενων.-

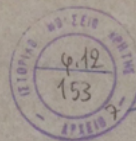
9) Τό όδοκίσιον της άμοιρής, όδ κροποσέσιν υπό της Ε.Κ.Ι.Μ. εις τήν έργολόγον ός έκλόσισι.

10) Ο συνάτη τή κροκός εις όδοκίσιον και όδοκίσιον κροσ' άμοιρής τήν συμβαλλόμενων ός έκίσιον

ΟΙ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΙ

Έγγραφο 7 | Φάκ. 20, αρ. 63/18.3.1961, Πηγή: Αρχείο της ΕΚΙΜ

Α. ΑΠΑΡΤΗΣ
Γλύπτης
, Αρόληττον 16 - 'Αθήναι.

ΠΡΟΣ
ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΙΑΝ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Υστερα από τήν προφερική συνεννόησιν με τοὺς Κυβερν. Α. Καλοκαιρινό και Ν. Πλάτωνα γιὰ τήν προτομή τοῦ Ν. Καζαντζάκη, προσέρχεται νῦν ἐπιτελεῖσθαι τὸ ἔργο καὶ τήν τοποθέτησίν του.

Ἡ προτομή θά εἶναι ἀπὸ χαλκὸ, μεγαλύτερη τοῦ φυσικοῦ, καὶ τὸ βάθος ἀπὸ μέρμου γκρόσο Κοκκιναρῶ, κεκλιμένε, με χαραγμένη ἐπιγραφή. Οἱ διαστάσεις τῆς βάσης θά εἶναι σύμφωνα με τὸν ὄγκο τῆς προτομῆς. Ἡ ὀλική ἀξία τοῦ ἔργου, ὅπως καὶ ἡ τοποθέτησή του θά εἶναι 50.000 δρχ. καὶ ἡ πληρωμή θά γίνῃ ὅπως συναιθερίζεται:

- α) 15.000 στὴν παραγγελία.
- β) 15.000 στὴν ἀποκερτάωσιν τῆς προτομῆς ἀπὸ γῆς (ἔως μὲν νῦν καὶ χροῖα ἀπὸ χαλκὸ)
- γ) 20.000 στὴν παράδοσιν τοῦ ἔργου.

Ἡ ἔκτα ἔργασια θά ἀκλιτήσῃ χρονικὸ διάστημα τριῶν μηνῶν ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς παραγγελίας ἕως τὴν παράδοσιν.

Γιὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προγράμματος στὴν Ἀθήναι, εἰς ἔφεσιν νῦν ἀπὸ προτείνω μίαν ἐπιτροπὴν ἀπὸ τοὺς κ.κ. Παναγιώτ. Περβερίτη, Ἀγνή Ρουσόπουλου, Γ. Σμυρνέου καὶ Κωμόπουλο, ἡ δὲ περίστασις καὶ ὁ ὅτι εἴθε νῦν προτείνωσιν καὶ ἄλλοι κ.κ. ὅσοι θά θέλω καμὲν ἐνέστησιν.

Με καλὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἐγένη

Τὸ φραζόμω γιὰς προτομῆς
δὴ τὸ ὄμων τοῦ Ἰωάννου
Ματθίου Κρητικῶν
α.α

Α. ΑΠΑΡΤΗΣ

ΑΠ. ΑΡ. 153

Ἡράκλειο, 2 - 12 - 57

Ἐγγραφο 8 | Φάκ. 12, αρ. 153 /2.12.1957, Πηγή: Αρχείο της EKIM

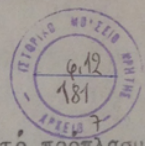

Ἀθήναι τῆ 21 Δεκεμβρίου 1957

Αρ. Πρωτ. 292
22. 12. 57

Πρὸς τὴν Ἑταιρίαν
Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν,
Ἡράκλειον (Κρήτης).

Ἀξιότιμοι Κύριοι,

Δαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ σας γνωρίσωμεν ὅτι τὸ πρόπλασμα τῆς προτομῆς τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, τὸ ὁποῖον ἔχαμεν ὁ γλύπτης Α. Απάτης, πληροῖ τὰ ὑπὸ τῶν ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης τὴν 11ην τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου 1957 συμφωνηθέντα καὶ εἶναι ἔτοιμον πρὸς μετέθευσιν καὶ ἐκτέλεσιν εἰς χαλκόν.

Μετὰ τιμῆς,

Γ. Καλμοῦχος

Γ. Καλμοῦχος
Π. Πρεβελάκης

Π. Πρεβελάκης

Αγνή Ρουσοπούλου

Αγνή Ρουσοπούλου
Ν. Σπαρούνης
Μ. Χατζηθάκης

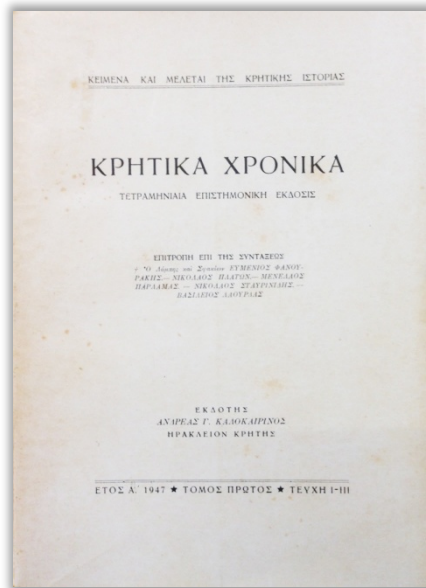
Ν. Σπαρούνης

Μ. Χατζηθάκης

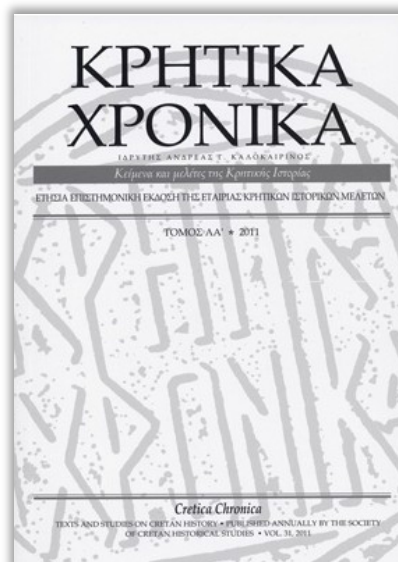
Ἐγγραφο 10 | Φάκ. 12, αρ. 181 /21.12.1957, Πηγή: Ἀρχεῖο τῆς ΕΚΙΜ

Παράρτημα Β΄

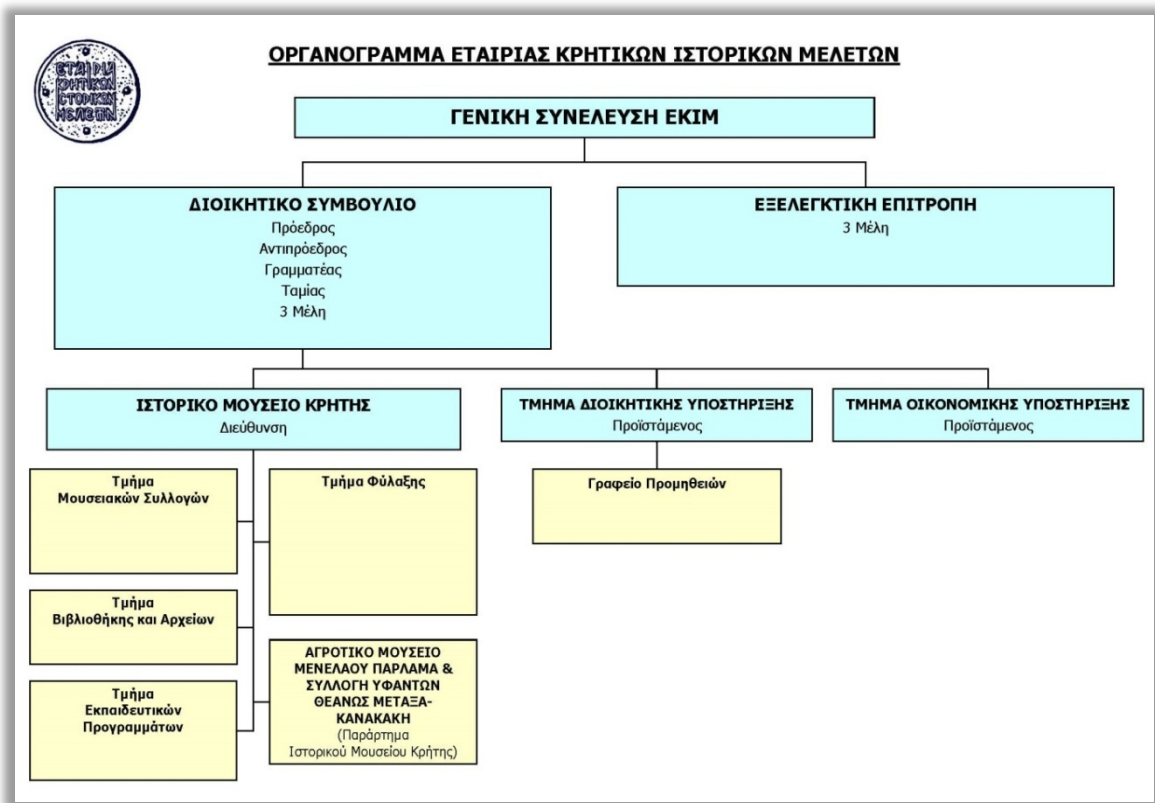
Φωτογραφικό υλικό

Εικόνα 1 | Το πρώτο τεύχος των Κρητικών Χρονικών (τ. Α΄, 1947)

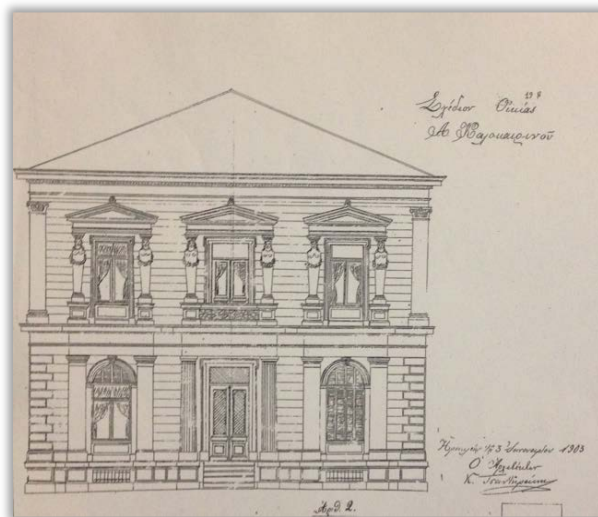

Εικόνα 2 | Ο τόμος ΑΑ΄ των Κρητικών Χρονικών (2011)

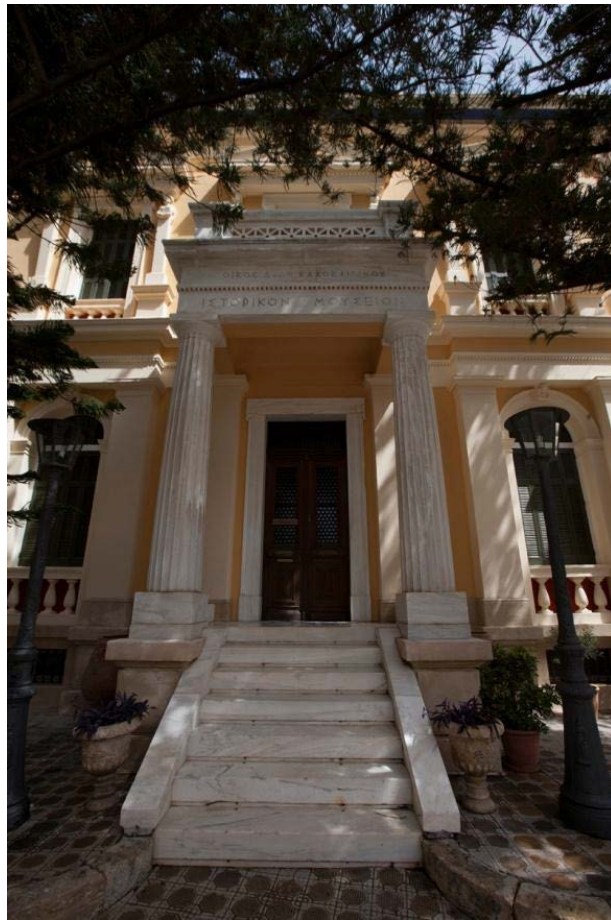

Εικόνα 3 | Οργανόγραμμα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών

Πηγή: ΕΚΙΜ

Εικόνα 4 | Σχέδιο Οικίας Α. Καλοκαιρινού από τον αρχιτέκτονα Κ. Τσαντηράκη, Πηγή: Τζομπανάκη, Χρ., Το Ηράκλειο εντός των τειχών : Αστική αρχιτεκτονική των νεότερων χρόνων από τις αρχές του 19ου έως και την τέταρτη δεκαετία του 20ού αιώνα, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο 2005

Εικόνα 5 | Η κύρια είσοδος του νεοκλασικού κτιρίου του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης (νότια πλευρά), Πηγή: EKIM/IMK

Εικόνα 6 | Λεπτομέρειες από την πόρτα της παλιάς εισόδου του IMK (νότια πλευρά), Πηγή: EKIM/IMK

Εικόνα 7 | Οροφोगραφία από το εσωτερικό του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης με παραστάσεις από την Ιλιάδα και την Οδύσσεια, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 8 | Σημερινή όψη του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης (βόρεια πλευρά)
Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 9 | Αίθουσα Ανδρέα Γ. Καλοκαιρινού (γενική λήψη), Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 10 | Αίθουσα Κεραμικής ΙΜΚ (γενική λήψη), Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 11 | Η Γλυπτοθήκη του ΙΜΚ (γενική λήψη), Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 12 | Νομισματική Συλλογή ΙΜΚ (γενική λήψη), Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 13 | Συλλογή Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης ΙΜΚ (γενική λήψη),
Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 14 | Οι μοναδικοί πίνακες του El Greco στην Κρήτη *Η Βάπτιση του Χριστού* και *Άποψη του Όρους και της Μονής Σινά*, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 15 | Φορητές εικόνες της μεταβυζαντινής τέχνης από τη Συλλογή Ζαχαρία Γ. Πορταλάκη στο ΙΜΚ (γενική λήψη), Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 16 | Οθωμανική Συλλογή ΙΜΚ (γενική λήψη), Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 17 | Ιστορική Συλλογή ΙΜΚ (γενική λήψη), Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

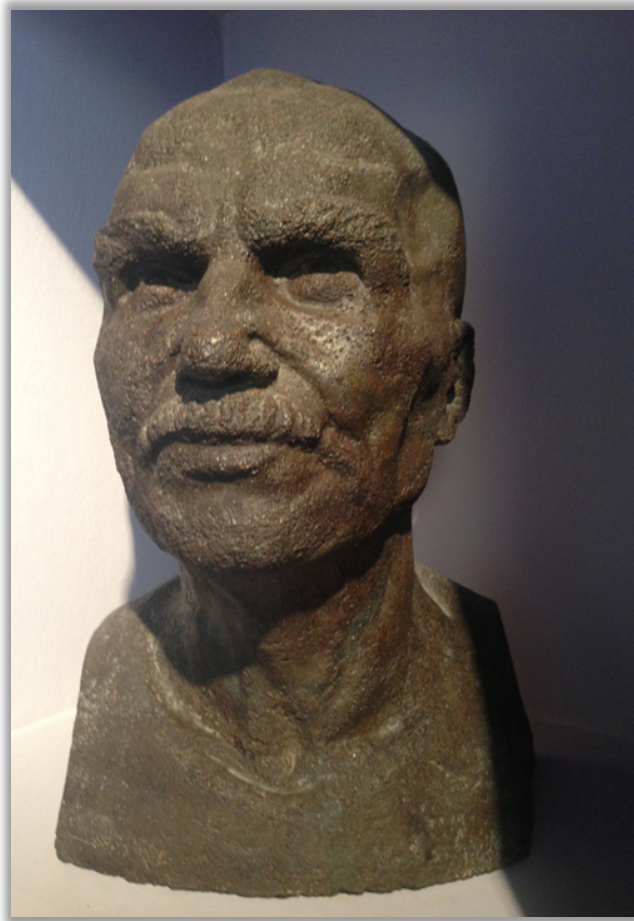
Εικόνα 18 | Η Συλλογή Β' Παγκοσμίου Πολέμου του ΙΜΚ (γενική λήψη)
Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 19 | Η Βιβλιοθήκη και το γραφείο του Εμμανουήλ Τσουδερού από την οικία του στην Αθήνα, Πηγή: EKIM/IMK

Εικόνα 20 | Αναπαράσταση του γραφείου του Νίκου Καζαντζάκη από το σπίτι του στην Αντίμπ (Γαλλία), Πηγή: EKIM/IMK

Εικόνα 21 | Πρόπλασμα προτομής Νίκου Καζαντζάκη, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 22 | Εθνογραφική Συλλογή ΙΜΚ (γενική λήψη), Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 23 | Αναπαράσταση αγροτικού μονόχωρου καμαρόσπιτου, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 24 | Η Μακέτα του βενετσιάνικου Χάνδακα στο ΙΜΚ (μέσα 17ου αι.)
Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 25 | Η Πύλη του Αγίου Γεωργίου πριν τη κατεδάφισή της, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 26 | Το κεντρικό ανάγλυφο μετάλλιο της Πύλης του Αγίου Γεωργίου που εκτίθεται στο ΙΜΚ, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 27 | Τμήμα αρχαίου κίονα που βρέθηκε εντοιχισμένος στον ναό της Παναγίας των Αγγέλων και σήμερα εκτίθεται στο ΙΜΚ, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 28 | Ο ναός του Αγίου Τίτου στη Γόρτυνα, Πηγή: Vita, Ant., *Gortina Di Creta: Quindici secoli di Vita Urbana*, (μετάφρ.) Παπαδάκη, Ειρ. & Σιμιακάκη, Ιλ., εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο 2015

Εικόνα 29 | Σωζόμενα μέρη από τον ναό του Αγίου Τίτου στη Γόρτυνα, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 30 | Ο Ναός του Αγίου Φραγκίσκου πριν την ερείπωσή του από σεισμό το 1856, Πηγή: Ιστοσελίδα Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, προσπελάσιμο στο: <http://www.heraklion.gr/vikelaia/photo/photo-gerola.html>
Τελευταία προσπέλαση: 15.5.2016

Εικόνα 31 | Θραύσμα από το μαρμάρινο πλαίσιο κυκλικού φεγγίτη του ναού του Αγίου Φραγκίσκου που εκτίθεται στο ΙΜΚ, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 32 | Η Βασιλική του Αγ. Μάρκου ως τζαμί 1900-1905, Πηγή: Ιστοσελίδα Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, προσπελάσιμο στο: <http://www.heraklion.gr/vikelaiia/photo/photo-gerola.html>
Τελευταία προσπέλαση: 15.5.2016

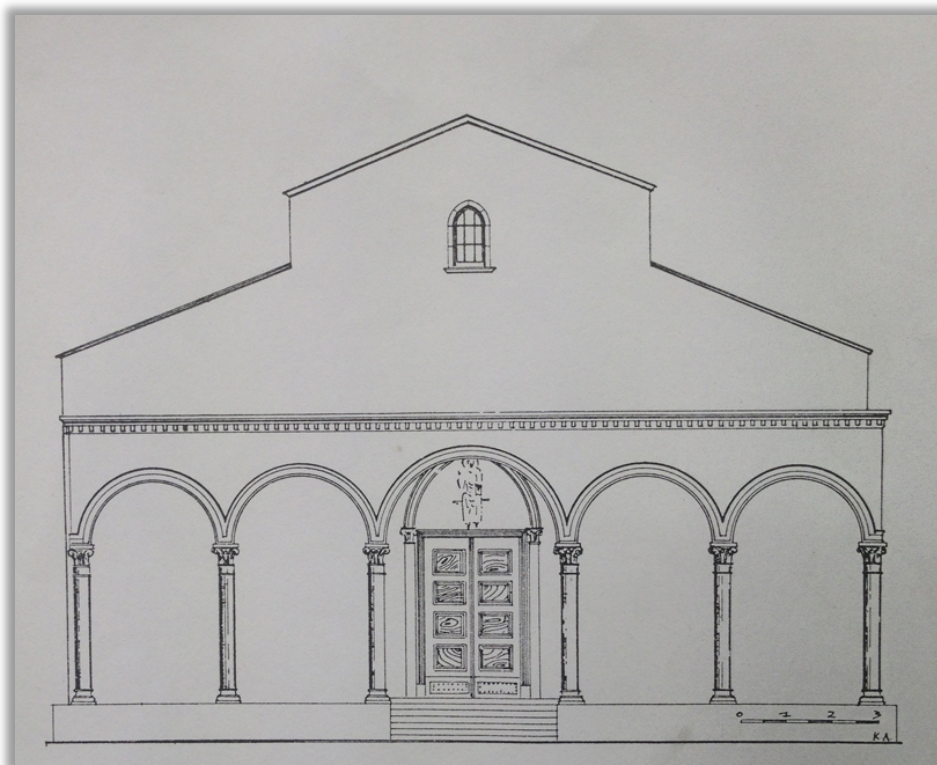

Εικόνα 33 | Η Βασιλική του Αγίου Μάρκου ως κινηματογράφος Μινώα

Πηγή: Ιστοσελίδα Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, προσπελάσιμο στο:

<http://www.heraklion.gr/vikelaia/photo/photo-gerola.html>

Τελευταία προσπέλαση: 15.5.2016

Εικόνα 34 | Σχέδιο αναδιαμόρφωσης του προστώου της βασιλικής του Αγίου Μάρκου,

Πηγή: Αλεξίου, Στ., & Λασσιθιωτάκης, Κ., Η αποκατάσταση του ναού του Αγίου Μάρκου του Χάνδακος, εκδ. Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1958

Εικόνα 35 | Φωτογραφία του θυρώματος Ittar στην αρχική του θέση επί της οδού Επιμενίδου, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 36 | Η θύρα του Μεγάρου Ιττάρ στη βόρεια πλευρά της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου, Φωτογραφία: Δημήτρης Μαθιουδάκης

Εικόνα 37 | Triforium από το Μέγαρο Ιττάρ που εκτίθεται στη Γλυπτοθήκη του ΙΜΚ
Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 38 | Η κρήνη από τον κήπο του Μεγάρου Ιττάρ που εκτίθεται στη Γλυπτοθήκη του ΙΜΚ, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 39 | Ζωόμορφη mensola (φορούσι) από το Μέγαρο Ιττάρ που εκτίθεται στο ΙΜΚ
Πηγή: EKIM/IMK

Εικόνα 40 | Οι ξυλόγλυπτες καρέκλες της Βασιλικής του Αγίου Μάρκου με ανάγλυφη παράσταση του ενετικού φτερωτού λέοντα, Φωτογραφία: Δημήτρης Μαθιουδάκης

Εικόνα 41 | Αναμνηστικό μετάλλιο του Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου με την όψη του Νικηφόρου Φωκά, από τη Νομισματική Συλλογή του ΙΜΚ, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 42 | Στιγμιότυπο από τις εργασίες του Α΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου. Περιμετρικά του ναού η έκθεση αντιγράφων βυζαντινών τοιχογραφιών, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 43 | Η κρήνη του Ιδομενέα στην αρχική της θέση, επί της οδού Μιχελιδάκη
Πηγή: (Curuni & Donati 1988: 223)

Εικόνα 44 | Η κρήνη του Ιδομενέα μετόπισθεν του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης
Πηγή: EKIM/IMK

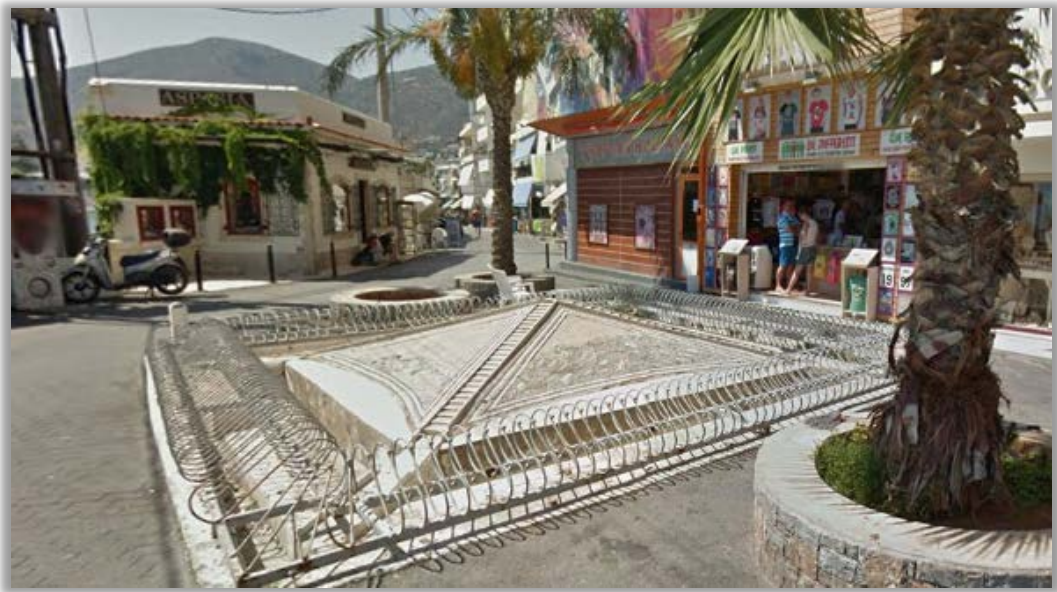
Εικόνα 45 | Η Παναγία των Σταυροφόρων σήμερα

Πηγή: Σταρίδα, Λ., *Υπήρχε μια Πόλη... Τα θρησκευτικά μνημεία του Μεγάλου Κάστρου*, εκδ. Ίτανος, Ηράκλειο 2016

Εικόνα 46 | Η Παναγία των Σταυροφόρων ως τζαμί (πρόσοψη ναού)

Πηγή: (Curuni & Donati 1988: 211)

Εικόνα 47 | Αναβρυτήριο Σαρακηνού (Χερσόνησος)

Πηγή: Google Maps, Street View, Αύγουστος 2015

Εικόνα 48 | Η αναθηματική στήλη του Νικηφόρου Φωκά σήμερα

Φωτογραφία: Δημήτρης Μαθιουδάκης

Εικόνα 49 | Η αναθηματική στήλη του Νικηφόρου Φωκά, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 50 | Προτομή του Νίκου Καζαντζάκη, στην πλατεία Ελευθερίας, στο Ηράκλειο
Πηγή: Ιστοσελίδα <http://www.heraklionsculptures.gr/?p=46>, | Τελευταία πρόσβαση:15.5.2016

Εικόνα 51 | Το Αγροτικό Μουσείο Μενελάου Παρλαμά, Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 52 | Αναπαράσταση μαραγκούδικου, ΑΜΜΠ (γενική λήψη), Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 53 | Αναπαράσταση δερμιτζίδικου (εργαστήριο σιδερά), ΑΜΜΠ (γενική λήψη)

Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 54 | Αναπαράσταση βαρελάδικου, ΑΜΜΠ (γενική λήψη)

Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 55 | Η φάμπρικα από το παλιό ελαιοτριβείο της οικογένειας Παρλαμά
Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Εικόνα 56 | Στιγμιότυπο από τα εγκαίνια του ΑΜΜΠ, Πισκοπιανό, Χερσόνησος (2011)
Πηγή: ΕΚΙΜ/ΙΜΚ

Βιβλιογραφία

Βιβλιογραφία

Αλεξίου, Στ., *Οδηγός του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης*, εκδ. Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1953

Αλεξίου, Στ., & Λασιθιωτάκης, Κ., *Η αποκατάσταση του ναού του Αγίου Μάρκου του Χάνδακος*, εκδ. Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1958

Αλεξίου, Στ., *Το Ιστορικό Μουσείο Ηρακλείου κατά το 1952*, Κρητικά Χρονικά τ. ΣΤ' (1952), σελ. 483-484

Γραμματικάκη, Ε., Δρακάκης, Μ., Καλουτσάκης, Α., & Μπαλτατζή, Α., *Η Κρήτη από τον 19ο στον 20ό αι. Οικονομία και κοινωνία*, εκδ. Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2013

Γραμματικάκη, Ε., Καλουτσάκης, Α., Μπαλτατζή, Α., Μαμαλάκης, Κ., Σιδηρόπουλος, Κλ., & Τσενόγλου, Ε., *Οδηγός του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης*, εκδ. Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2013

Curuni, Sp., A. & Donati, L., *Creta Veneziana. L' Istituto e la Missione Cretese di Giuseppe Gerola. Collezione fotografica 1900-1902*, εκδ. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Βενετία 1988

EKIM, *Κανονισμός Εκδόσεων*, εκδ. Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1955

Ευσταθιάδης, Μπ., *Λύσανδρος Καυταντζόγλου. Ο πρώτος Πρύτανης του Πολυτεχνείου και ο οικοδόμος του*, στο Πρώτοι Έλληνες Τεχνικοί Επιστήμονες, εκδ. ΤΕΕ, Αθήνα 1976

Ζορμπά, Μ., *Πολιτική του Πολιτισμού*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2014

Gerola, G., *Βενετικά Μνημεία της Κρήτης* (Εκκλησίες), (μετάφραση) Σπανάκης, Σ., εκδ. «Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη», Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Κρήτη 1993

Καζαντζάκης, Ν., *Ο Καπετάν Μιχάλης*, επανέκδοση, εκδ. Ελένης Ν. Καζαντζάκη, Αθήνα 1981

Καλοκαιρινός, Αλ., 2015, *Πρόλογος*, στο Κούτσικου, Χρ., 2015 (επιμ.) *Οι Εικόνες της Συλλογής Ζαχαρία Πορταλάκη, 15ος-20ός αιώνας*, Ηράκλειο: ΕΚΙΜ, σελ. 4

Καλοκαιρινός, Α. Γ., *Απολογισμός μιας εικοσαετίας. Τα Κρητικά Χρονικά*, εκδ. Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1968

Καταστατικό Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών από 10η Νοεμβρίου 1971, Ηράκλειο 1974

Καταστατικό Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών από 7η Οκτωβρίου 1951, Ηράκλειο 1951

Μανούσακας, Ι., *Λόγος εις τα αποκαλυπτήρια της στήλης του αυτοκράτορος Νικηφόρου Φωκά*, στο Πεπραγμένα Α΄ Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Β1 (1961), σελ. 251-260

Mariani, L., *Antichita Cretesi*, Mon. Ant. VI (1895), σ. 153-348.

Ξανθουδίδης, Στ., *Ι΄ Αρχαιολογική Περιφέρεια Κρήτης - Χερσόνησος*, ΑΔ 4 (1918), Παράρτημα, σ. 30-32.

Πανοπούλου, Αγγ., *Συντεχνίες και θρησκευτικές αδελφότητες στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη*, εκδ. Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών σπουδών Βενετίας, Αθήνα-Βενετία 2012

Παπαδάκη, Ασπ., *Θρησκευτικές και κοσμικές τελετές στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη*, περιοδικό *Νέα Χριστιανική Κρήτη*, τ. 2 (1993)

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Έκθεσις Πεπραγμένων του ΔΣ της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών κατά το έτος 1970*, Κρητικά Χρονικά τ. ΚΒ' (1970), σελ. 508-518

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Έκθεσις των Πεπραγμένων υπό της ΕΚΙΜ το 1969*, Κρητικά Χρονικά τ. ΚΑ' (1969), σελ. 528-530

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Έκθεσις Πεπραγμένων του ΔΣ της ΕΚΙΜ κατά το έτος 1966*, Κρητικά Χρονικά τ. ΙΕ' (1966), σελ. 313-319

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Έκθεσις Πεπραγμένων του ΔΣ της ΕΚΙΜ κατά το έτος 1961*, Κρητικά Χρονικά τ. ΙΕ' (1961), σελ. 362-367

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Έκθεσις Πεπραγμένων του ΔΣ της ΕΚΙΜ κατά το έτος 1960*, Κρητικά Χρονικά τ. ΙΔ' (1960), σελ. 499-503

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Έκθεσις Πεπραγμένων του ΔΣ κατά το 1959* τ. ΙΓ' (1959), σελ. 356-359

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Έκθεσις Πεπραγμένων του ΔΣ της Ε.Κ.Ι.Μ. κατά το 1958* τ. ΙΒ' (1958), σελ. 453-458

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Έκθεσις Πεπραγμένων του ΔΣ της Ε.Κ.Ι.Μ. κατά το 1957* τ. ΙΑ' (1957), σελ. 318-326

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Η Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών*, Κρητικά Χρονικά τ. Η' (1954), σελ. 499-505

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Η Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών*, Κρητικά Χρονικά τ. Ζ' (1953), σελ. 492-500

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Η Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών*, Κρητικά Χρονικά τ. ΣΤ' (1952), σελ. 467-471

Πεπραγμένα της Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Η Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών*, Κρητικά Χρονικά τ. Ε' (1951), σελ. 434-438

Πεπραγμένα του Α' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, στο Κρητικά Χρονικά τ. ΙΕ'-ΙΣΤ' (1961-1962), Ηράκλειο: ΕΚΙΜ, σελ. 28-32, 50, 265-266

Spratt T.A.B., *Travels and Researches in Crete*, John van Voorst, Λονδίνο 1865

Σταρίδα, Λ., *Υπήρχε μια Πόλη... Τα θρησκευτικά μνημεία του Μεγάλου Κάστρου*, εκδ. Ίτανος, Ηράκλειο 2016

Σταρίδα, Λ., *Υπήρχε μια Πόλη... Το Μεγάλο Κάστρο. Η μετάλλαξη του Ηρακλείου στο πέρασμα των χρόνων*, 3η εκδ., εκδ. Ίτανος, Ηράκλειο 2014

Σταρίδα, Λ., *Υπήρχε μια Πόλη... Συνοικίες – Δρόμοι-Πλατείες του Μεγάλου Κάστρου*, εκδ. Ίτανος, Ηράκλειο 2013

Σπανάκης, Στ., *Το Ηράκλειο στο πέρασμα των αιώνων*, εκδ. Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 1990

Τζομπανάκη, Χρ., *Η αρχιτεκτονική στην Κρήτη, περίοδος των νεότερων χρόνων: 19ος αι. και περίοδος της αυτονομίας*, εκδ. Χρ. Τζομπανάκη, Ηράκλειο 2000

Τζομπανάκη, Χρ., *Το Ηράκλειο εντός των τειχών : Αστική αρχιτεκτονική των νεότερων χρόνων από τις αρχές του 19ου έως και την τέταρτη δεκαετία του 20ού αιώνα*, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο 2005

Τσαγκαράκης, Ν. (2012) *Η κινηματογραφική δραστηριότητα του Ηρακλείου στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής*, στο Μιτσοτάκη Κλ. (επιμ.), *Πεπραγμένα του Μέρους του '43. Η καθημερινή ζωή στην κατοχική Κρήτη*, σελ. 121-124, Ηράκλειο: ΕΚΙΜ

Τωμαδάκης, Ν., *Οι Κρητολόγοι και η Κρητολογία*, περιοδικό *Κρητολογία*, τεύχος Ι (1975), σελ. 5-27

Vita, Ant., *Gortina Di Creta: Quindici secoli di Vita Urbana*, (μετάφρ.) Παπαδάκη, Ειρ. & Σιμακάκη, Ιλ., εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο 2015

Φανουράκης, Ευμ., Πλάτων, Ν., Παρλαμάς, Μ., Σταυρινίδης, Ν. & Λαούρδας, Β., *Κρητικά Χρονικά. Η Έκδοσις και η Κριτική*, εκδ. Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, Ηράκλειο 1947

Διαδικτυακή Βιβλιογραφία:

Δήμος Ηρακλείου, *Μια πόλη μια ιστορία*,
<http://history.heraklion.gr/background.php?url=index&id=&cat=&open=&lang=441&chron=>
Τελευταία προσπέλαση: 15.5.2016

Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης, *Απάρτης Θανάσης (1899-1972)*, Προσπελάσιμο στο: <http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=383> | Τελευταία προσπέλαση: 15.5.2016

Ινστιτούτο Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης, *Καπράλος Χρήστος (1909-1993)*, Προσπελάσιμο στο: <http://dp.iset.gr/artist/view.html?id=198> | Τελευταία προσπέλαση: 15.5.2016

Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, www.historical-museum.gr

Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας <http://www.kentrolaografias.gr/>

Κρητολογία Online, <http://64.244.59.70/IMH/>

Οδυσσεάς, Ψηφιακός Κόμβος ΥΠΠΟΑ, *Οικία Ανδρέου και Μαρίας Καλοκαιρινού*, προσπελάσιμο στο: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=6346 | Τελευταία προσπέλαση: 15.5.2016

Συεντεύξεις:

Εύα Γραμματικάκη, Διευθύντρια ΙΜΚ, Ηράκλειο 2016

Αγγελική Μπαλτατζή, Επιμελήτρια Εθνογραφικής Συλλογής ΕΚΙΜ/ΙΜΚ, Ηράκλειο 2016